

Maria Iwanowa, Teresa Iwanowa-Chmiel

Język polski



**Maria Iwanowa,
Teresa Iwanowa-Chmiel**

Język polski

**Podręcznik dla klasy 5. szkół ogólnokształcących
z polskim językiem nauczania**

Zalecany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki, Młodzieży i Sportu Ukrainy

Львів
Видавництво "Світ"
2013

УДК 811.162.1(075.3)
ББК 81.415.3я7
I-20

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(наказ від 04.01.2013 № 10)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експертизу здійснював *Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України*
Рецензент *Ніколаєнко Л.І.* – кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу західно- і південнослов'янських мов
Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

Іванова М

I-20 Польська мова : підруч. для 5 класу загальноосвіт. навч.
закл. з навчанням польською мовою / М. Іванова, Т. Іванова-
Хмель. – Львів : Світ, 2013. – 224 с.
ISBN 978-966-603-806-0.

**УДК 811.162.1(075.3)
ББК 81.415.3я7**

ISBN 978-966-603-806-0

© Іванова М.С., Іванова-Хмель Т.М., 2013
© Видавництво «Світ», 2013

*I jak w Ojczyźnie, tak i w obcym kraju
Czuwam i strzegę skarbu polskiej mowy,
Polskiego ducha, polskiego zwyczaju...*

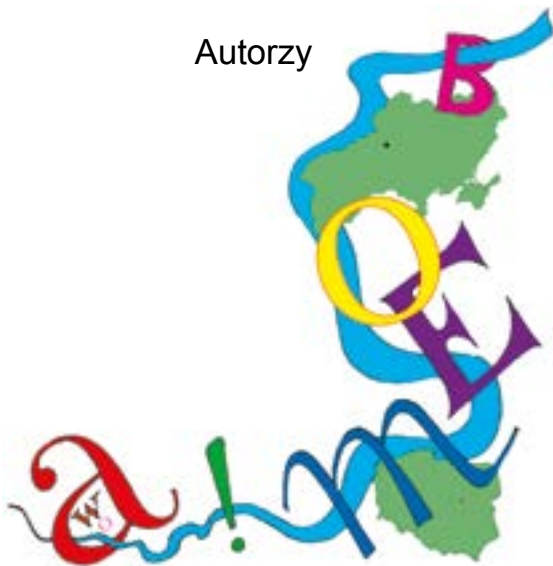
Jan Lechoń

Młody użytkowniku!

Język pozwala nam mówić i pisać po polsku o świecie, w którym żyjemy. Aby sprawnie posługiwać się mową ojczystą, musisz poznać zasady i prawa nią rządzące. Wykonanie ćwiczeń znajdujących się w tym podręczniku pozwoli Ci na posługiwanie się poprawnie słowem i piórem. Będziesz mógł pełniej i piękniej mówić i pisać o świecie, który poznajesz, a także o swoich przeżyciach i dążeniach.

Życzymy Ci wytrwałości w poznawaniu języka.

Autorzy



1. Przeczytaj uważnie teksty i odpowiedz na pytania.

Mowa ludzka to jak stary, tajemniczy, wielki bór, pełen życia, pełen śpiewów głośnych, wesołych i strasznych, nieznośnych szeptów, pełen wesela i smutku. Są w mowie ludzkiej wyrazy mocne i wielkie jak dęby, które do niebios się wznoszą: *męstwo*, *bohater*; wyrazy wesołe, jak: *słońce*, *pieśń*; wyrazy, które dzwonią jak skowronek w błękitach wiosennego poranku lub syczą jak żmija jadowita lub skarżą się jak jęk.

Patrzcie, jakie to ogromnie ciekawe: niektóre wyrazy samym brzmieniem swym naśladują to, co wyrażają, na przykład: *ryk*, *grzmot*, *świsł*, *syk*, *huk*. Stare są to wyrazy, zapewne tak samo pierwsze dla narodu, jak pierwsze dla dziecka: *hau* – pies albo *muu* – krowa.

– Ale po co nam gramatyka? – zapytacie może.

Bo bez gramatyki nie można dobrze mówić ani tym bardziej dobrze pisać.

– Ale dlaczego trzeba bez błędów mówić albo pisać, kiedy i tak mnie rozumieją?

Bo błąd w mowie – to jak plama tłusta i brzydka na fotografii matki, którą kochasz, to jak niestarannie przyszyta łata na ubraniu, w którym idziesz w gošcinę. Źle mówić lub pisać – to znaczy krzywdzić swoją mową tych wszystkich, którzy ją budowali.

Gramatyka uczy szanować mowę ludzką – podziwiać rozum ludzki.

(wg J. Korczaka)

- ?! 1) Z czym porównuje Janusz Korczak mowę ludzką?
 2) Jakie wyrazy są w mowie ludzkiej?
 3) Po co nam jest potrzebna gramatyka?
 4) Dlaczego trzeba bez błędów mówić i pisać?
 5) Czego uczy gramatyka?

Czy zastanawiałeś się kiedyś nad tym, jak ważny jest w naszym życiu język? Wyobraź sobie, co by się stało, gdyby ludzie nagle stracili zdolność mówienia i rozumienia. Nikt by nie pisał, nie wydawał książek, zamilkłyby radio, telewizja, telefony i faksy, opustoszałyby instytucje, ludzie nie przekazywaliby sobie żadnych wiadomości.

Są na szczęście to tylko sytuacje wyobrażone. Tylko dzięki językowi ludzie mogą myśleć, poznawać świat, porozumiewać się ze sobą, przekazywać i odbierać informacje.

Jest to możliwe dlatego, że w języku utrwala się doświadczenie poznawcze człowieka zdobyte w toku jego rozwoju. W ten sposób powsta-

je ogromny zasób słów. W języku zachowany jest również obraz świata minionego.

Możliwość myślenia i poznawania świata, przekazywania i odbierania informacji oraz skutecznego porozumiewania się jest zależna od sprawności językowej mówiących. Wszyscy więc powinni pracować nad jej rozwojem.

Ty również!

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Ogólne wiadomości o komunikacji językowej i języku

2. Przeczytaj. Zwróć uwagę na to, jak ludzie porozumiewają się między sobą.

Wiesz już, że język jest najważniejszym środkiem komunikowania się ludzi i poznawania świata. Język wyraża nasze myśli.

Komunikowanie się ludzi jest niemożliwe bez słów, związków wyrazowych, zdań, tekstów i wiadomości z gramatyki. Wykorzystanie tych środków językowych przez człowieka w celu wyrażenia myśli i uczuć nazywa się **mową**.

W życiu ludzie stale komunikują się między sobą, rozmawiają, wymieniają swe przemyślenie, spostrzeżenie, wiadomości – wykorzystują rozmowę, mówienie.

Więc komunikacja językowa jest to sposób przekazywania myśli, swych zdań za pomocą środków języka. Odbywa się ona drogą ustną lub pisemną.

Porozumiewać się możemy w różny sposób. Aby żyć w społeczeństwie, człowiek musi komunikować się z innymi ludźmi, dlatego sposób przekazywania myśli jest sprawą bardzo ważną. Człowiek najczęściej przekazuje informacje w formie **zdań**.

Ludzie niestety wykorzystują w swoim języku zaledwie jedną dziesiątą wyrazów, które można znaleźć w słowniku. Ale wszyscy muszą przestrzegać norm językowych.

Człowiek przyswaja sobie język od najwcześniejszego dzieciństwa w domu rodzinnym. Słyszy przecież rozmowy najbliższych. Język rozwija myślenie dziecka, wzbogaca je. Zdarzało się, że dzieci wyrastały w lesie, wśród dzikich zwierząt. I wtedy nawet powrót do ludzkiej społecz-



ności nie mógł unormować ich rozwoju umysłowego, nie mogły one się nigdy nauczyć rozmawiać, posługiwały się gestami, dźwiękami, które nie były dla innych zrozumiałe. Człowiek nie może rozwijać się bez języka i bez otoczenia innych ludzi.

3. Pomyśl, kiedy korzystamy z komunikacji ustnej, a kiedy z pisemnej. Przeczytaj wiadomości podane niżej.

Komunikacja językowa – to porozumiewanie się za pomocą środków językowych. W tym celu należy znać dobrze język, jego formę ustną i pisemną.

Sposoby porozumiewania się



ustnie

pisemnie

czytanie

słuchanie

- ?! Zwróć uwagę na rysunki. Jak ludzie porozumiewają się między sobą?

Po to, żeby dwoje ludzi porozumiało się między sobą za pomocą języka, muszą być spełnione pewne warunki. Jeden z tych ludzi – **nadawca** – musi wypowiedzieć lub napisać to, co chce przekazać, to jest **komunikat** (przekaz). Komunikat ten musi dotrzeć do osoby, która go odbierze, zwanej **odbiorcą**. Między **nadawcą** a **odbiorcą** musi zaistnieć kontakt. Komunikat do odbiorcy dociera przez kanał komunikacyjny.



4. Zapisz najważniejsze pojęcia, o których dowiedziałeś się z powyższego tekstu. Ułóż plan tekstu.



5. Wyobraź sobie, że wybierasz się na spacer z koleżanką na wycieczkę z klasą. Jak o tym zakomunikujesz мамie? Zależy ci bardzo, żeby mama pozwoliła ci na ten spacer i wycieczkę.

6. Jak zwrócisz się do bibliotekarki, prosząc ją o wypożyczenie książki?

7. Jak prowadzisz rozmowę telefoniczną z kolegą? Opisz sytuację przedstawioną na rysunku.



8. Co to znaczy być uprzejmym? Znajdź w słowniku wyrazów obcych wyraz *savoir-vivre* – przepisz to hasło do zeszytu.
9. Zapoznaj się z regułami, dotyczącymi prowadzenia rozmowy. Postaraj się je stosować.

Zasady uprzejmej rozmowy

1. Postaraj się, aby rozmowa z tobą była przyjemną. Pomagaj ludziom słowem i uczynkiem.
2. Bądź uprzejmy i życzliwy, szanuj swojego rozmówcę.
3. Uważnie wysłuchaj drugiego człowieka.
4. Nie jest przejawem dobrego wychowania przerywanie współrozmówcy i mówienie tylko o sobie.
5. Pamiętaj, że rozmowa musi być interesująca dla ciebie i twego rozmówcy.
6. Nie rozmawiaj głośno, nie używaj wyrazów wulgarnych.

10. Przeczytaj uważnie wypowiedzi o języku. Jaka wypowiedź podoba ci się najbardziej? Dlaczego? Postaraj się ustnie uzasadnić swoje zdanie.

- 1) "A niech narodowie wždy postronni znają,
iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają".
(*Mikołaj Rej (1505–1569) polski poeta, prozaik*)
- 2) "Naród żyje, dopóki jego język żyje".
(*Karol Libelt, językoznawca*)
- 3) "Chodzi mi o to, aby język giętki
Powiedział wszystko, co pomyśli głowa,
A czasem był jak piorun jasny, prędkie,
A czasem smutny jako pieśń stepowa
A czasem piękny jak aniołów mowa...".
(*Juliusz Słowacki*)
- 4) "Język naszym skarbem świętym,
Nie igraszką obojętną...".
(*Tadeusz Boy-Żeleński*)
- 5) "...Wieczna w tym języku chwała
Tym, co strzegli go od szkody"
(*Kazimierz Brodziński*)
- 6) "A nade wszystko szanuj mowę ojczystą,
Nie znać języka swego – hańbą oczywistą."
(*Franciszek Ksawery Dmochowski*)

11. Opowiedz o tym, jak minęły ci wakacje. Zapisz to. Wyobraź sobie, że chcesz z kolegą czy koleżanką się podzielić wakacyjnymi przeżyciami.
12. Przeczytaj uważnie tekst. Obejrzyj dokładnie podaną niżej tabelę. Jakie rozdziały nauki o języku poznasz na lekcjach języka polskiego? Czym zajmuje się każdy rozdział?

Na świecie istnieje ponad pięć tysięcy różnych języków. Wszystkie te języki mają dużo wspólnego. W każdym języku do wyrażenia swoich myśli człowiek używa słów, które składają się z oceanu słów i gramatyki. Każdy język ma swoje normatywy, budowę i niepowtarzalną historię.

Zasadnicze rozdziały nauki o języku

Rozdziały nauki o języku	Czego uczą wymienione rozdziały
Fonetyka	Dźwięki języka
Grafika	Znaki pisma
Leksykologia	Słowa (ich znaczenie pochodzenie, użycie)
Słotwórstwo	Sposoby tworzenia słów, znaczące części słowa
Gramatyka Morfologia Składnia	Części mowy Związki wyrazowe, zdania
Stylistyka	Style języka
Ortografia	Pisownia wyrazów
Ortoepia	Poprawna wymowa
Interpunkcja	Reguły dotyczący znaków przestankowych

§ 1. Tekst. Powtórzenie wiadomości o tekście

13. Przeczytaj uważnie tekst i odpowiedz na pytanie.

SŁOŃCE W DOMU

Już jesteś duży, nie muszę ci wiele tłumaczyć. Sam wiesz, jak bardzo atmosfera domu zależy od dziecka. Dlatego proszę cię: bądź słońcem swojego domu – bądź pogodny, serdeczny, uśmiechnięty. Zwłaszcza, gdy wyczujesz, że jest coś niedobrze pomiędzy rodzicami. Swoim złym zachowaniem nie wywołuj awantur, kłótni, sprzeczek. To po pierwsze.

A po drugie. Już jesteś duży. Pomagaj w pracy domowej. Skończ wreszcie z tym, żebyś był przedmiotem troski i opieki. Nie tłumacz się, że nie masz czasu, bo ty chodzisz do szkoły i musisz się uczyć. To by-

łoby nieuczciwe. Nie dopuszczaj do tego, by cię rodzice musieli wciąż upominać i przynaglać. Nie czekaj, aż rodzice będą cię prosić o pomoc. Już jesteś mądry, widzisz, jakie są potrzeby w domu. Sam podejmij to, co jest do zrobienia. Dbaj o swój dom. Staraj się o to, by było czysto, posprzątane – by było pięknie w twoim domu.

Ale najważniejsze: bądź pogodny, uśmiechnięty, serdeczny, wdzięczny.

(M. Maliński)

- ?! 1) *Dlaczego tekst nosi taki tytuł?*
2) *Jak musisz zachowywać się w domu?*
3) *Jaki masz obowiązek do spełnienia?*
4) *Ułóż plan tekstu. Dlaczego podzielony jest na akapity?*

14. Przeczytaj tekst. Zwróć uwagę na akapity w tekście. Ułóż plan. Zastanów się nad tym, co nazywamy tekstem.

Obecnie Ukraina jest jednym z największych krajów Europy, jej ludność – to ponad 45 milionów.

Ukraina zajmuje terytorium o powierzchni 603,7 tys. kilometrów kwadratowych. Jej obszar jest większy od obszaru Belgii, Holandii, Danii, Portugalii i Szwajcarii wziętych razem.

Warunki naturalne Ukrainy są bardzo różnorodne. Na północy znajduje się strefa lasów – to Polesie, w części środkowej jest step i las, a na południu ciągną się urodzajne ziemie ukraińskie. W części zachodniej znajdują się Karpaty, a na południu Półwyspu Krymskiego – Góry Krymskie.

15. a) Przeczytaj teksty. O czym dowiedziałeś się z pierwszego tekstu? Co ciekawego poznałeś na podstawie drugiego tekstu?

1) *Koala*. Wyglądem przypomina niedźwiadka, należy jednak do podgromady torbaczy, a więc spokrewniony jest z kangurem. Długość jego ciała nie przekracza 60 cm, ma włnistą, szarą sierść i sterczące na boki uszka zakończone charakterystycznymi pędzelkami. Żyje na drzewach, żeruje zwykle nocą, a jego pożywienie stanowią zawierające pewien rodzaj narkotyku liście i pędy niektórych gatunków eukaliptusa. Młode, po opuszczeniu torby, matka nosi na grzbiecie.



Występuje tylko w lasach wschodniej Australii, a i tam coraz bardziej zagraża mu wyginięcie z powodu wycinania lasów eukaliptusowych.



2) *Tajga*. Występuje w podbiegunowej strefie półkuli północnej (od 60 stopnia szer. geogr.), a w szczątkowej postaci także na Wyspach Falklandzkich, najbardziej na południe wysuniętym cyplu Ameryki Południowej, na północnych wybrzeżach Antarktydy i Wyspach Koergulena, na Oceanie Indyjskim. Ze względu na szerokość geograficzną lato jest tam krótkie, mgliste i chłodne; zima długa i

surowa, choć z niewielkimi opadami, wiatry bardzo silne. Wszystko to, wraz z wieczną zmarzliną gleby, nie sprzyja rozwojowi roślinności drzewiastej (wyjątek – wierzba polarna).

Na obszarach zajętych przez tundrę, zależnie od miejscowych warunków glebowych i stopnia wilgotności, występują mchy, porosty, trawy i karłowate krzewy, a także ziołorośla przypominające roślinność w wysokich partiach gór strefy umiarkowanej.

Na północ od tundry są już tylko polarne pustynie lodowe, a na południu graniczy ona z lasami, od których oddziela ją zazwyczaj około stukilometrowy pas przejściowy (lasotundra). Krajobraz tundry jest monotony, robi wrażenie przygnębiające, również ze względu na stosunkowo ubogi świat zwierzęcy (lis i zając polarny, gronostaj i wilk; w części południowej hodowla reniferów i owiec).

b) Określ temat pierwszego i drugiego tekstu.

Temat to jest to, o czym opowiada się w tekście. Więc w pierwszym fragmencie była to opowieść o koali, a w drugim – o tajdze.

Każdy tekst posiada **główną myśl**. **Temat i główna myśl** tekstu może być wyrażona w jego tytule.

16. Porównaj podane niżej tytuły wypracowań uczniowskich. Które z nich wskazują na główną myśl? A które wyrażają stosunek mówiącego do tekstu? Wskaż te wyrazy, które o tym zawiadamiają.

Ciekawy spacer. – Spacer do parku.

Jak odpoczywam. – Wolny dzień.

Witaj, szkoło! – Najciekawszy dzień w szkole.

17. Przeczytaj podane wskazówki. Jakim powinien być twój język podczas prowadzenia rozmowy?

Wymagania dotyczące mówienia

Jak należy mówić	Jak to osiągnąć
Treściwie	Swą wypowiedź postaraj się podporządkować tematowi, o którym mówisz czy piszesz.
Logicznie	Dotrzymuj się kolejności wypowiedzi w mowie i w piśmie.
Ciekawie	Używaj różnorodnych słów i zdań, unikaj powtórzeń.
Dokładnie	Używaj odpowiednich wyrazów.
Wyraziście	Dobieraj wyrazy, które najdobitniej przekazują główne myśli.
Prawidłowo	Uwzględnij, z kim rozmawiasz. Prawidłowo buduj zdania, prawidłowo je wymawiaj.

18. Przeczytaj tekst. Określ jego temat. Sformułuj główną myśl. Ułóż plan.

Prometeusz był najmądrzejszym z tytanów. Bogini mądrości Atena nauczyła go architektury, astronomii, nawigacji, matematyki, medycyny, metalurgii (nauka o wytopie metali), a on tę wiedzę przekazał ludziom. Zeus, który miał zamiar wytępić wszystkich ludzi, rozgniewał się, widząc, jak stają się coraz mądrzejsi i silniejsi.

Mało tego. Gdy toczyła się dyskusja, którą część ofiarnego byka przeznaczyć dla bogów, Prometeusz uciekł się do podstępu. Poćwiartował mięso. Do jednego worka włożył kości, ale przykrył je smaczkowym tłuszczem. Drugi worek nappełnił mięsem, lecz ukrył je pod żołądkiem, najmniej atrakcyjną częścią zwierzęcia. Potem poprosił Zeusa, aby dokonał wyboru. Gromowładca połakomił się na tłuszcz i odtąd ludzie składali mu w ofierze tłuszcz i kości, mięso zachowując dla siebie. Rozgniewany Zeus odebrał im ogień.

Prometeusz i na to znalazł radę. Poprosił Atenę, żeby wpuściła go na Olimp kuchennymi schodami. Tam zapalił pochodnię od ognistego rydwanu Heliosa. Potem ułamał kawałek żarzącej się głowni, wrzucił ją do pustego wnętrza olbrzymiej łądygi kopru i niezauważony opuścił siedzibę bogów. Ogień podarował ludziom.

Tego było już za wiele. Zeus rozkazał, aby przykuć nagiego Prometeusza do skały w górach Kaukazu. Każdego dnia głodny sęp wyjadał Prometeuszowi wątrobę, która w nocy odrastała. Tytan został okrutnie ukarany za pomoc ludziom.

(J. Parandowski "Mitologia")

§ 2. Części mowy

19. a) Przeczytaj tekst. Opowiedz jego treść. Znajdź wyrazy, łączące zdania.
b) Podkreśl rzeczowniki. Znajdź przymiotniki określające rzeczowniki. Znajdź rzeczowniki żywotne i nieżywotne.

Polami wśród zbóż kłosistych idzie dniem i nocą bezradna bogini Demeter w zgrzebnej szacie z kłosem poczeriałym w dłoni i szuka po ziemi swej ukochanej córki Kory. Gdzie przejdzie smutna Matka, straszna kłeska nawiedza świat. Zielone liście żółkną, kolorowe kwiaty usychają, złote kłosa pszenicy czernieją, łamią się i kwitną sztywne dotychczas łodygi.

Gniew szalony ogarnął Demeter, gdy dowiedziała się, że to sam gromowładny Zeus śmiał wyrządzić jej tak wielką krzywdę i skazał ich dziecię na wieczne ciemności. O, nie stanie jej stopa więcej w pałacach zdradzieckiego Olimpu.

20. Podkreśl przymiotniki wraz z określonymi przez nie rzeczownikami. Sprawdź, czy przypadek, liczba i rodzaj rzeczownika oraz określającego go przymiotnika się zgadzają.

Nad nieszczęsną Demeter zlitowała się matka Rea i za jej namową Zeus zmienił srogie wyroki. Gdy pewnego razu Demeter siedziała w swej ulubionej kryjówce, stanął przed nią Hermes o stopach skrzydlatych. Przyniósł posłanie od Rei, by dała się zawieść w olimpijskie progi. Tam dowiedziała się, że odtąd jej ukochana córka Kora będzie spędzać u swego małżonka Hadesa tylko trzecią część roku jako pani podziemnego królestwa – Persefona, zaś pozostałą część roku pozostanie na ziemi.

21. a) Przeczytaj głośno i wyraziście tekst. Nadaj mu tytuł.
b) Przekaż dokładnie jego treść. Postaraj się używać wyrażen, które stosuje autor w swym tekście.

W ciągu wielu stuleci istnienia narodu ukraińskiego powstała swoista kultura materialna, byt i obyczaje. Chłopi uprawiali rolę różnorodnymi narzędziami: pługiem, radłem, sochą, broną.

W rzemiośle korzystano z narzędzi prostych: siekier, młotków, nożyc.

Prócz wsi i miast istniały też na ziemiach ukraińskich miasteczka i chutory zazwyczaj położone nad jeziorami i wzdłuż rzek.

Dla Ukraińców swoiste są oryginalne zwyczaje, tradycje świąt i zabaw ludowych. Żywe, barwne, radosne są obrzędy weselne, początek i zakończenie żniw, narodziny dziecka, Boże Narodzenie, Nowy Rok.

(wg „Historii Ukrainy”)

22. Przeczytaj tekst. Co jest jego tematem? Ułóż pytania do tekstu.

MAMY MAMĘ

Najlepsze u mamy
jest to
że ją mamy.
Mamy ją swoją nie cudzą.
Nie inną.
Zawsze tę samą.
I żebym nie wiem co się stało
mama zostanie mamą.
Tylko jedna mama
na zmartwienie.
Tylko jedna
na dwójkę z polskiego.
Tylko jedna
od bójk z najlepszym kolegą.
Jedna od bólu zęba
i od przeziębienia.
Nie na sprzedaż.
Nie do zamiany.
Nasza
wszędzie i przez cały czas.
Więc najlepsze u mamy
jest to że ją mamy
i że mama ma właśnie nas.

(J. Kulmowa)



23. Uzupełnij przysłowia przymiotnikami podanymi w ramce.

Z ... chmury ... deszcz. Na ... Rok przybywa dnia na ... skok. Kłamstwo ma ... nogi. Wśród ... przyjaciół psy zająca zjadły. ... woda brzegi rwie.

wielki, mały, zajęczy, krótki, Nowy, serdeczny, cicha

24. Dostosuj formy gramatyczne przymiotników do określonych rzeczowników. Podaj przypadek, liczbę i rodzaj każdego przymiotnika.

Piotruś wyjął z (wiklinowy) koszyka prezenty (imieninowy): (kudłaty) szczeniaka, (kolorowy) piłkę i (ilustrowany) książkę. Później Ania czytała (mały) braciszкови (ciekawý) baśnię.

25. Utwórz wyrażenia, łącząc przymiotniki z rzeczownikami.

błogosławieństwo, pojęcie, potrawa, problemy, przystanek, sport
abstrakcyjne, apetyczna, apostołskie, aktualne, amatorski, autobusowy

26. a) Zwróć uwagę na wyrazy napisane wielką literą.

b) Zatytułuj tekst, określ jego główną myśl.

W Krakowie nad Wisłą na wysokim skalistym wzgórzu wznosi się potężny zamek dawnych królów polskich – Wawel. Został gruntownie przebudowany za panowania Zygmunta Starego z rodziny Jagiellonów. Bywał na Wawelu Mikołaj Rej, Jan Kochanowski, którego po śmierci swej córeczki ogarnęła tęsknota. W Katedrze Wawelskiej spoczywają wielcy Polacy. Tu modlił się sławny syn narodu polskiego papież Jan Paweł II.

27. Przepisz, uzupełniając tabelkę imionami własnymi.

Imiona pospolite	Imiona własne
chłopiec	
dziewczynka	
kraj	
miasto	
rzeka	
pies	
morze	
ocean	
narodowość	

28. a) W podanym tekście podkreśl czasowniki. Powiedz, jaka jest rola tych czasowników w zdaniu.

Zając z żółwiem spotkali się u źródła. Zając wyśmiewał się z żółwia, że ten wolno chodzi. Żółw nie zważał na przymówki zająca, lecz zaproponował mu wyścigi. Poprosili więc wiewiórkę, aby wyznaczyła metę. Wkrótce rozpoczął się wyścig. Ale zając zobaczył na polu kapustę. Zlekceważył przeciwnika i puścił się między zagony. Po zjedzeniu śniadania zdrzemnął się. Gdy się obudził, żółw już kończył wyścig.

b) Zatytułuj tekst.

c) Spróbuj ułożyć ustnie dialog do podanej sytuacji.

29. a) Przeczytaj podane wyrazy. Ustal, jakie to części mowy.

być, pojechać, wyjechać, jeździć, lecieć, polecieć, popłynąć, płynąć,
chodzić, oglądać, obejrzyć, zwiedzić, leżeć, czytać, bawić się, zbierać

b) Zastosuj niektóre z nich, opowiadając o swoich tegorocznych wakacjach. Do-
stosuj ich formę do ich roli w zdaniach.

30. Podkreśl czasowniki, określ ich czas i rodzaj.

Niedźwiedź, w mrówce zakochany,
siedział w norze zapłakany.

Pewne piskłę w głos się śmiało,
gdy w lusterku się ujrzało.

W dni upalne dla ochłody
osy jadły tylko lody.

Rzekła sarna: „Po zabawie
będę brała kąpiel w stawie”.

Dwaj wędkarze spod Katowic
wieloryba chcieli złowić.

31. Od podanych rzeczowników według wzoru utwórz czasowniki. Przypomnij sobie
pisownię zakończeń **-uję**, **-ują** w czasownikach.

Wzór: haft – haftować – haftuję, haftują.

hałas –
kierunek –
rysunek –
opiekun –
ładunek –
ratunek –

32. Z podanego wiersza Igora Sikiryckiego „Roztargniony” wypisz czasowniki z prze-
czeniem **nie**. Przypomnij sobie pisownię czasownika z **nie**.

ROZTARGNIONY

Nie poszedł do szkoły,
Bo dziś jest klasówka,
A on nie pamięta
O zadanych słówkach.

Puknąłby się w czoło,
By mieć pomysł nowy,
Lecz nie może znaleźć
Ni czoła, ni głowy.

Poszedłby do ZOO,
Lecz nie lubi zwierząt,
Zajrzałby do książek,
Lecz nie wie, gdzie leżą.

33. Przepisz i zamiast kropek wpisz zaprzeczone czasowniki z ramki.

nie miał, nie umiem, nie jadł, nie lękam się, nie wyjadę, nie spała,
nie obraziliśmy, nie zagraża, nie zdążyliście, nie znałeś

... nadziei
... cały dzień
... całą noc
... grać na skrzypcach
... o ciebie

... z domu
... otoczeniu
... nikogo
... na pociąg
... litości

34. Przepisz podane fraszki i wypełnij miejsca wykropkowane przeczeniem **nie**.

JAS

Jaś chce zostać marynarzem,
który się ... lęka burzy.
Lecz w łazience dobrowolnie
głowy w wannie ... zanurzy.

PAPLA

Wciąż powtarza jednakowo:
„Daję słowo, daję słowo!”
I dlatego, bądźmy szczerzy,
jego słowom nikt ... wierzy.



JEGO RĘCE

Jego ręce i szyja
to świetne dowody,
że się na kolonii
... palił do wody.

TECZKA TOLKA

Tyle jest szpargałów
w każdym jej zakątku,
że już wcale ... ma
miejsca dla porządku.

35. Uzupełnij zdania czasownikami dobranymi spośród podanych. Zamień bezokoliczniki na formy osobowe:

skomleć, kłapać, wyć, ujadać, skowyczeć, warczeć, szczekać

Szczeniak ... pod drzwiami. Zraniony pies ... z bólu. Ogromny buldog złowrogo ... na intruza. Mały Azorek ... zębami, jakby chciał złapać muchę. W całej wsi psy ... do księżyca. Reks głośno ..., widząc obcego. Chory piesek cicho ...

36. Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Przypomnij sobie, jakie to części mowy i do czego służą.

Skromność i cnota droższe od złota. Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą. Grzeczność wszystkim należy, lecz każdemu inna. Ostatnie dni jesieni były krótkie, ale ciepłe i pogodne. Był to człowiek silny, choć niemłody.

37. Połącz podane niżej zdania pojedyncze za pomocą spójników. Podkreśl spójniki.

1. Nadszedł wieczór. Podróżni rozpalili ognisko. 2. Na niebie ukazały się pierwsze gwiazdy. Księżyc skrył się za chmurą. 3. Zrobiło się chłodno. Ukryliśmy się w namiotach.

38. Przeczytaj wierszyk. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Jakie to części mowy?

PRACA

Gdy dorosnę ja,
gdy dorośniesz ty,
kiedy wszyscy dorośniemy,
do roboty się weźmiemy
raz, dwa, trzy.
Ja zuch i ty zuch,
jest nas zuchów dwóch.
Gdy weźmiemy się do pracy,
to dopiero świat zobaczy,
jaki będzie ruch.

(E. Szymański)

39. Uzupełnij przysłowia spójnikami **a**, **ale**, **lecz**, **ani**. Postaw potrzebne przecinki.

Nie radź się starego ... bywałego. Wszystkich się radź ... jednego słuchaj. Cudze ręce lekkie ... nieużyteczne. Ryba szuka, gdzie głębiej ... człowiek, gdzie lepiej. Wszędzie dobrze ... w domu najlepiej. Ucz się powoli ... gruntownie. Nie trzeba się kierować gniewem ... rozpaczą ... rozważą.

40. a) Odmień przez osoby w liczbie pojedynczej i mnogiej w czasie teraźniejszym czasowniki:

uczyć się, marzyć, budować

b) Zwróć uwagę na zaimki osobowe przy odmianie czasownika.

41. Rozwiąż zagadki. Podkreśl w nich znane ci zaimki.

Choć ma swój pancerz,
wcale nie wojuje.
Choć ma cztery nogi,
wolno spaceruje.

Ryba-rozbójnik
żyje w naszych rzekach,
przez nią każda mniejsza
ze strachu ucieka.

...
Gdy deszcz się zbliża,
swoją lot obniża.

...
Spotkasz ją w lesie lub w parku,
albo w domowym zegarku.



Mówią o nim, że ze strachu
ciągle swoją głowę chowa w piachu.

...
Choć ja mam wielką torbę
nie jestem listonoszem.
W swej torbie na brzuchu
moje dzieci noszę.



42. Przeczytaj podane związki wyrazowe, znajdź w nich przymyki; spróbuj wytłumaczyć ich znaczenie.

Na złodzieju czapka gore, pracować w pocie czoła, nie puścić pary z ust, przyprawić o szybsze bicia serca, rzucić się komuś do oczu, zjeść konia z kopytami.

43. a) Uzupełnij tekst brakującymi przymkami. Z jakimi wyrazami łączą się te przymyki? Jak je zapisałeś razem czy osobno?

Mój pan wsadził mnie ... pudełka i ... najbliższy dzień targowy zawiózł mnie ... miasta. Szczęśliwie towarzyszyła nam ... podróży moja opiekunka. Pudło było zamknięte ... wszystkich stron i tylko przewiercono ... nim kilka dziur, aby powietrze mogło dostać się ... wnętrza. Inaczej byłbym chyba się udusił ... tej ciemnej skrzyni. Gospodarz siedział ... koniu, ... sobą trzymał ... siodło córkę, a ona ... pudełka ... pachą mnie.

(wg J. Swifta „Podróże Guliwera”)

- b) Napisz streszczenie tekstu.

44. Wstaw brakujące przyimki: **do**, **od**, **na**.

krople ... serce,	szczotki ... podłogi,
syrop ... kaszlu,	woda ... herbatę,
klucz ... konserw,	szczotki ... butów,
krem ... rąk,	szafa ... bieliznę,
tabletki ... bólu głowy,	butelka ... mleko

45. a) Przeczytaj tekst. Znajdź w nim liczebniki.

W miastach ukraińskich działa wiele uniwersytetów, około 140 szkół wyższych, sześć teatrów operowych, 78 teatrów dramatycznych, 28 dziecięcych, 44 operetki oraz około 200 muzeów różnych typów.

b) Postaw do liczebników w tekście odpowiednie pytania.

46. Przeczytaj tekst. Ułóż do niego pytania. Postaraj się ustnie zbudować dialog: pytanie – odpowiedź.

Kijów – stolica Ukrainy – to miasto o tradycjach sportowych. Posiada 20 stadionów, 22 baseny, 440 sal sportowych, sto trzydzieści sześć strzelnic, ponad 1500 placów sportowych.

47. Wyobraź sobie sytuację: jedna z twoich koleżanek czy jeden z kolegów zrobił ci grzeczność (pomógł w odrobieniu lekcji, pożyczył potrzebną lekturę itp.), a ty chcesz wyrazić mu wdzięczność. Opisz tę sytuację w formie rozmowy-dialogu. Jakich reguł będziesz się dotrzymywał?

Możesz wykorzystać następujące zwroty:

Dziękuję. Bardzo dziękuję. Jestem ci niewymownie wdzięczny. To bardzo uprzejmie z twojej strony. Nie wiem, jak mam ci dziękować. To drobnostka. Nie ma za co dziękować. Proszę. Cała przyjemność po mojej stronie.

48. a) Przeczytaj tekst. Znajdź w nim spójniki i przyimki. Zwróć uwagę, do czego one służą.

Słońce zapadać miało, wszystkie oczy i twarze ku niebu były zwrócone. Czekano, gdy ostatni jego promień zniknie z drzew pozłoconych wierzchołków, aby ognie rozniecić i pieśni a korowody rozpocząć. Starsze niewiasty siedziały na ziemi, a około nich cebry i garnki, i niecki z mięsiwem, i kołacze, a korowaje świąteczne widać było; młódz się kręciła i goniła po błoniach, klaskając w ręce...

– Kupało! Kupało! Łado! – odezwały się tu i ówdzie śpiewne głosy.

(J.I. Kraszewski „Stara baśń”)

b) Jakie czasy opisuje autor? Co na to wskazuje?

49. a) Przeczytaj. Powiedz, na jakie pytanie odpowiadają wyróżnione wyrazy. Przypomnij sobie, jakie to części mowy;

b) Na podstawie tekstu napisz przepis na niemiły dzień.

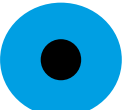

Przepis na miły dzień – wszędzie i zawsze udaje się!

Weź sporą porcję humoru i wymieszaj ją z garścią świeżo zerwanych pomysłów. Następnie dodaj przyjaciela i jedno dobrze utarte marzenie. Delikatnie wymieszaj wszystkie składniki i cierpliwie poczekaj, aż minie doba. Wtedy wszystko zacznij od początku.

50. Dopisz przysłowki o znaczeniu przeciwnym.

wąsko –	dużo –
jasno –	słodko –
długo –	ładnie –
ciepło –	blisko –
wysoko –	twardo –

51. Rozwiąż rebusy. Zapisz hasła w zeszycie. Jak nazwiesz wyrazy, które stanowią te hasła?

Po  ek = ku, do ni  t = d.

52. Wśród podanych wyrazów wybierz i zestaw w osobne grupy te, które ci się wydają bliskie znaczeniem.

zwierz, ręka, mróz, ręcznik, zwierzyniec,
mroźny, podręcznik, zwierzyna, przymrozek,
rączka, zwierzątko, rękaw, rękawiczka

53. Podkreśl rdzeń w podanych wyrazach:

mocny, mocarz, mocarny, mocować, mocarstwo;
wojna, wojownik, wojowniczy, wojenny, wojenka;
praca, pracownik, pracować, pracownia.

54. Od podanych wyrazów utwórz wyrazy pokrewne za pomocą przedrostków.

szyć, jeść, śpiewać, jechać, malować, budować,
dzwonić, pracować, gotować, brać, liczyć, grać,
pisać, tworzyć, sprzątać, mówić, składać, liczyć,
czytać, czesać, myć, myśleć

55. Utwórz nowe wyrazy za pomocą przyrostków.

szkoła –	robotą –
słowo –	papier –
książka –	ciepło –
pogoda –	krzesło –
klucz –	samochód –
serce –	woda –

56. Ułóż rodziny wyrazów do wyróżnionych słów.

męczennik, szkło, aptekarz, męka, **szklarz**, aptekarski, szklanka, męczarnia, **widok**, męczyć, widokówka, **mądry**, szklić, widoczek, **szklanka**, aptekarstwo, szklarnia, widoczny, zmądrzeć, **apteka**, mądrała, apteczny, mędrzec, szkiełko, **mędrkować**

57. Podaj nazwiska kolegów i koleżanek z przyrostkiem **-ski**, **-ska**, **-cki**, **-cka**.

58. Zbuduj rodziny wyrazów ze słowami:

góra, dom, lek, pisać

59. a) Uzupełnij tekst, wiedząc, że **ó** występuje tylko w wyrazach, w których zachodzi wymiana na **o**, **e**, **a**. W pozostałych przypadkach wpisz **u**.

UPARCIUCH

Zastanawiam się, czy m..j nastr..j jest odpowiedni do syt..acji, w jakiej się znalazłem. M..j kochany zesp..ł m..zyczny się rozłat..je, a ja cz..ję w d..szy spok..j! Bo jakich argument..w mogę ..żyć, prosząc po raz ..smy J..rka, żeby został? ..pał się jak osioł, chociaż obiecywałem m..jego ..l..bione c..kierki kr..wki i m..j zbi..r znaczek..w. Obraził się o taki drobiazg! Powiedziałem tylko, że jest gł..chy jak pień i że mu słoń na ..cho nadepnął. Może wr..ci, jak go przeproszę?

b) Spróbuj ułożyć dialog (rozmowę) na podstawie powyższego tekstu.

60. Wpisz hasła w kratki, a przypomnisz sobie jedną z zasad pisowni **ó**.

1. Zupa z fasoli.
2. Samochód przewożący towary.
3. Inaczej rebus, krzyżówka.
4. Służy do temperowania kredek i ołówków.
5. Mieszka w niej leśniczy.

	1					ó	w	k	a
2									
3									
4									
5									

61. Wyrazy zawierające ó niewymienne trzeba zapamiętać. Pomoże ci w tym wiersz Witolda Gawdzika. Uzupełnij **ó** w wyróżnionych wyrazach.

Bito żaka r..zgą kr..tką,
Aż na biednym cierpła sk..ra,
Gdy napisał źle: ż..tw, ż..tko,
Tch..rz, r..wnina, źr..dło, g..ra.

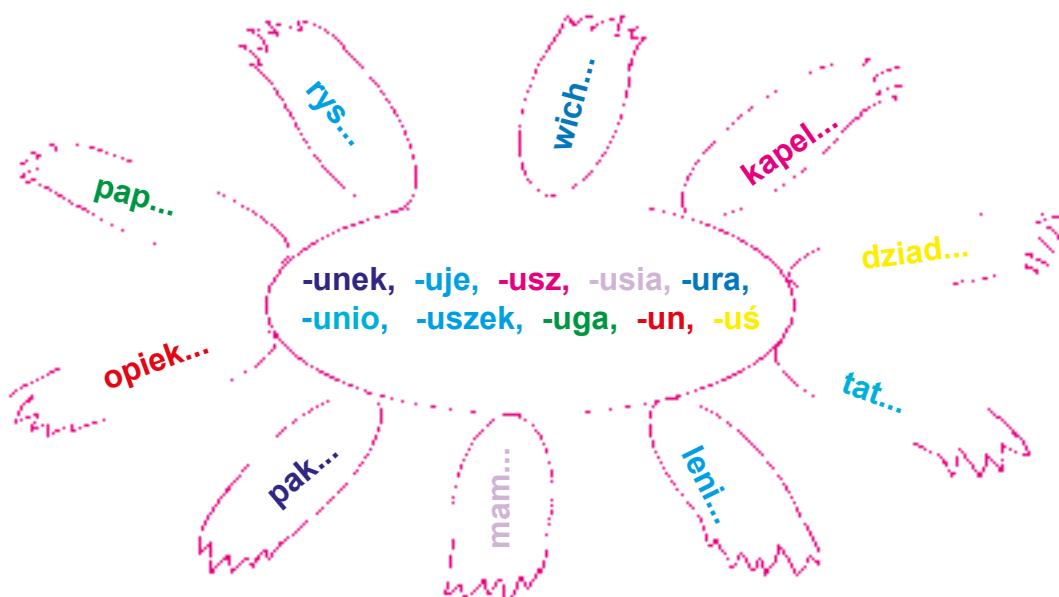
Pr..żno biedny żak pr..bował
Wszystko jakoś uog..lnić,
Bo jak związać takie słowa:
Wł..kno, str..ż, og..rek, wsp..lny?

Bito p..ty, p..ki uczeń
Słów nie zapamiętał r..żnych;
Kł..tnia, c..rka, pł..tno, wł..czka,
Ch..r, jask..łka, r..ża, p..żny.

Dziś pomaga wierszyk uczniom,
Spytaj, odpowiedzą ch..rem:
Wr..żba, kr..l, wiewi..rka, wł..cznia,
Opr..cz tego: wr..bel, og..rek.

(W. Gawdzik)

62. „Ortograficzny kwiatek”. Wpisz zakończenia ze środka w odpowiednie płatki.

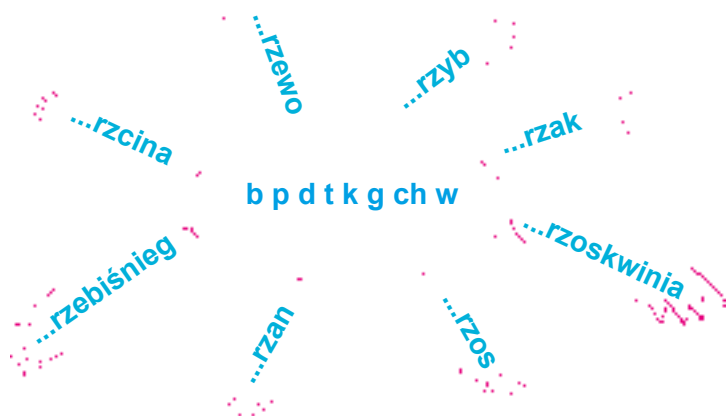


63. Dobierz parami wyrazy pokrewne i zaznacz wymianę **rz** na **r**.

Wzór: aptekar**z** – aptekar**r**ski.

morze, bierze, starzec, futrzany, harcerz, elementarz, iskrzyć się,
otworzyć, tworzyć, lustrzany, wzorzec, powtarzanie, jutrzejszy,
lustro, iskra, harcerski, elementarny, otwór, wzór, brać, jutro,
stary, morski, powtórka, twór, futro

64. Uzupełnij wyrazy na płatkach wybranymi literami ze środka kwiatka.



65. Ułóż podane wyrazy w porządku alfabetycznym i dopisz do każdego z nich taki, który będzie uzasadnieniem jego pisowni.

mosiężny, nosorożec, odważny, książkę, wożę, bliżej,
koleżanka, mrożonka, uważam

66. **Rz** czy **ź**? Rozwiąż zagadki.

Nie chodzi, a pełza,
groźnie syczy wciąż,
łuski ma na grzbiecie.
Kto to jest?

To ...

Gdy śpię w mule zagrzebana,
to nie boję się bociana. ...

Zawsze jadowita.
Ogonem wywija.
Nie zbliżaj się do niej!
Uważaj!
To ...

Choć nie szyję nic, jak wiecie,
pełno igieł mam na grzbiecie!

...

Jest leniwy wielce,
krok wolno odmierza.
Chodzi w kamizelce
z twardego pancerza.

...

Białopióry ptak,
to jest Polski znak. ...

Kim jestem –
szybko odgadnięcie.
Mógłbym nosić krawat
najdłuższy na świecie.

...

On brzmi w trzcinie,
w Szczepieszynie.

...

67. a) Wstaw w tekście **rz**, **ź** lub **sz**. Przepisz.

Już t..eci dzień słyszę w..aski i hałasy dochodzące z mojego po-
dwórka. Do domu p..ylegającego prawym sk..ydlęm do naszego wpro-
wadziło się jakieś podej..ane towa..ystwo.

Najpierw p..yjechały cię..arówki z cię..kim sp..ętem i p..ygotowały miejsce na p..eró..ne k..aczki i d..ewka. Mę..czyźni p..erażliwie k..ychezli, często bez powodu p..ekama..ali się, aż p..yjechał in..ynier i zrobił z nimi po..ądek.

Następnego dnia właścicielka własnoręcznie sadziła wszystkie rośliny. Ustawiła też pięć uli dla p..czół w różnym k..tałcie i kolo..e. Tego wieczora było najgo..ej. Dziś mi nie można otwo..yć okien i d..wi, bo bu..ą tylną ścianę budynku. Kiedy to wszystko się skończy?

b) Ułóż plan tekstu. Zatytułuj go. Napisz streszczenie tekstu.

68. Zapisz w środku kwiatka głoski, na które może wymienić się **ż**. Pomogą ci w tym wyrazy umieszczone na płatkach.



69. Uzupełnij oferty i reklamy biur podróży. Przypomnij sobie regułki o pisowni **j** – **i**.

Biuro Podróży
„Krokodyl”

Wycieczka do
(Amazonia)
Najtaniej do
(Rosja)
(Gruzja)
Sylwester we
(Francja)
(Szwecja)

Biuro Podróży
„Dookoła świata”

Oferta specjalna –
Kraje Beneluksu!
W kilka chwil możesz
znaleźć się w
(Holandia) (Belgia)
Oferty tanich wycieczek do
(Kenia) (Azja)
(Grecja) (Słowacja)
(Chorwacja)
Z nami zobaczysz zbiór kawy w
(Brazylia)

70. Przepisz wyrazy, wpisując zamiast kropek literę **i** lub **j**.

Szwec.. a	fantaz.. a
Grec.. a	poz.. omka
śc.. ana	gimnaz.. um
kolac.. a	telewiz.. a
krac.. asty	Bułgar.. a
Ros.. anin	lil.. a
Krys.. a	histor.. a
s.. ano	Cecyl.. a
diskus.. a	Az.. a
pens.. a	ses.. a

71. Przepisz podane związki wyrazowe. Podkreśl litery, po których występuje **j**. Dopisz formę dopełniacza liczby pojedynczej.

ukraińska telewizja – ukraińskiej telewizji
rzadka okazja –
trudna poezja –
zwykła fantazja –
liczne komisje –
pachnąca akacja –
krótkie wakacje –
mała porcja –
stacja kolejowa –

72. Uzupełnij tekst wyrazami z ramki podanymi w różnej kolejności. Podkreśl w każdym **rz**, **ż**, **ó**. W razie potrzeby zmień formę wyrazu.

Najstarsza ... знаła tajemne wyjście z twierdzy. Ona ... przeprowadzić ludzi ... grodu. Kobiety wzięły ... i starcy pilnowali dzieci. ... było ..., choć nie bez łez i Być ... zdołają się uratować. ... zostali. Teraz będą mogli ... śmierci w oczy.

żywność, na zewnątrz, córka, spojrzeć, dowódca, ból, krótki,
odzież, niedołężny, pożegnanie, móc, rycerz, może

73. Ułóż krótkie teksty o dowolnej treści z podanymi wyrazami i wyrażeniami. Podkreśl je w swoich tekstach i sprawdź, czy nie zrobiłeś błędu.

a) straż miejska, kradzież, wydarzenie, spokój, rozbój, zagrożenie;
b) odżywiać się, jarzyna, korzeń, życie bez chorób, warzywa, dużo, źródło zdrowia.

74. Uzupełnij zdania rzeczownikami w odpowiednim przypadku dobranymi z ramki. Zapisz obok nazwę przypadku i liczbę.

Widzi przyszłość jak
Liście chwieją się na
Cieszę się razem z moimi
Zatopił się w ciekawej
Zrobił to w dobrej
Nie chodził nigdy do żadnych

szkoła, wiara, lustro, wiatr, przyjaciel, lektura

75. Spróbuj ułożyć ortograficzną rymowankę, w której będą przeważały wyrazy z **rz**, **ż**, **ó**. Może być trochę bez sensu, ale z rymem. Twój kolega ułożył taką:

Rzęsa w rzece się kąpała,
Z brzegu na brzeg przepływała.
Rzekł więc cesarz do malarza:
– Taka rzęsa się nie zdarza!
Rzęsa w rzece nie przebywa,
Rzęsa w stawie jest szczęśliwa!

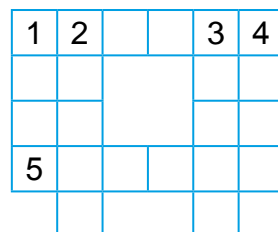
76. Rozwiąż krzyżówkę ortograficzną, wpisując wyrazy o podanych znaczeniach.

Poziomo:

1. „Sukienka” na lampę.
5. Okrągła kość w kolanie.

Pionowo:

1. Dziurkowany wzór haftu lub tkaniny.
2. Bywa gradowa, śnieżna, piaskowa.
3. Ma to kubeczek i każde małe dziecko.
4. Uważana za najpiękniejszy z kwiatów.



Słowa, które ci pomogą: róża, abażur, ażur, uszko, rzepka, burza.

77. Na koniec naszych zmagień z częściami mowy przeczytaj. Może pomoże ci zapamiętać wiadomości o częściach mowy wierszyk.

Kto? Co? – o *rzeczownik* pytaj;
uczeń, Stach, gramofon, płyta.
Jaki? Który? żółty, słodki.
Czyj? państwowy. To *przymiotnik*.
Liczebniku, włącz w nasz wierszyk!
Ile? – jeden, który? – pierwszy.

Ja, ty, jakiś, nigdzie, wielu –
to *zaimki*, przyjacielu.
Co ktoś robi? Co się dzieje?
Czasowniki: śpiewa, dnieje.
Jak? Gdzie? Kiedy? – to *przysłówek*;
ładnie, blisko, dziś. Dość słówek.
Znajdź *przymyki* przy imionach:
z Jankiem, w Stachu, do Szymona.
Spójnik spaja doskonale
słowa, zdania: i, lecz, ale.
Wykrzykniku, jeśli woła,
wykrzyczże się: Hej! Hop! Hola!
Wreszcie *partykuły* te:
-li, czy, no, że, niech, by, nie.

(W. Gawdzik „Gramatyka na wesoło”)

78. Przeczytaj początek baśni. Postaraj się ją kontynuować i opowiedzieć. Wykorzystując znane ci wiadomości, wyjaśnij, o jakich grupach wyrazów opowiada się w tej baśni.

Dawno, dawno temu wszystkie wyrazy były zwalone na duży stos. A potem przyszła pani Gramatyka i podzieliła wyrazy na grupy.

79. Dokonaj przekładu na język polski.

Колись-то давно, не за нашої пам'яті, мабуть, та й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а в них був одним один син, та й той не такий, як треба: таке ледащо отой одинчик, що господи! Нічого не робить – і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та просцем пересипається.

(Українська народна казка „Ох”)



§ 3. Zdanie. Połączenia wyrazowe. Główne i zależne wyrazy

80. Z podanego zdania wypisz odpowiednie wyrazy.

Piękna królewna spotkała w lesie miłe, pracowite krasnoludki:



królewna co zrobiła? ...

królewna jaka? ...

spotkała gdzie? ...

spotkała kogo? ...

krasnoludki jakie? ...

Wyrazy w zdaniu łączą się w **związki wyrazów**.

Związek wyrazów = wyraz nadrzędny + wyraz podrzędny.
(określany) (określający)

Mały pies bardzo głośno szczeka.

związki wyrazów	wyraz nadrzędny	wyraz podrzędny
pies szczeka	pies <i>co</i> robi?	szczeka
mały pies	pies <i>jaki</i> ?	mały
szczeka głośno	szczeka <i>jak</i> ?	głośno
bardzo głośno	głośno <i>jak</i> ?	bardzo

81. Wypisz związki wyrazów występujące w podanych zdaniach.

Biedna dziewczynka sprzedaje zapalki. Maleńka Calineczka płynie na dużym liściu. Mała Gerda poszukuje zaginionego Kaja. Śliczny Kopciuszek gubi pantofelek i ucieka z królewskiego balu.

82. Dopisz pytania. Ułóż poprawne zdanie. (Pamiętaj, że wyrazy podrzędne powinny znajdować się blisko wyrazów nadrzędnych).

smok – mieszkał

smok – straszny

mieszkał – w grocie

w grocie – mrocznej

83. Z rozrzuconych wyrazów ułóż 3 zdania. Najpierw połącz wyrazy tworzące ze sobą związki.

roztacza się, poważna, Cieszę się, nami, przykrość, wycieczki,
piękny, mnie, jutrzejszej, Spotkała, Przed, widok, z

84. Ułóż 2 zdania – jedno ze związków wyrazowych w grupie (a), drugie w grupie (b).

a)

stary sad
wiśniowy sad
sad zaszumi
zaszumi cicho
zaszumi niedługo
zaszumi płatkami
płatkami kwiatów
białymi płatkami

b)

wiosenne słońce
ciepłe słońce
słońce obudzi
obudzi rychło
obudzi w ulach
obudzi pszczoły
pracowite pszczoły

85. Do podanych wyrazów dopisz wyrazy wybrane z tekstu, wchodzące z nimi w związki. W nawiasie podaj pytania o dopisane wyrazy.



Mars był rzymskim bogiem wojny.

Cieszył się wielkim poważaniem.

Nazwa marzec pochodzi od jego imienia.

Mars – kim był?

bogiem ... (_____?)

bogiem ... (_____?)

cieszył się ... (_____?)

poważaniem ... (_____?)

nazwa ... (_____?)

pochodzi ... (_____?)

od ... imienia (_____?)



86. Uporządkuj podane w ramce związki wyrazowe, wpisując je do dwóch grup.

Związki podrzędne:

Związki współrzędne:

wyrażać rozkaz; wyrażnie i wyraziście; pytające, wykrzyknikowe;
uczucie radości; rozkaz, prośba lub życzenie;
rady dla czytelników; cieszyć się prezentem; Jaś, Grześ i Hania

87. Podkreśl w tekście linią prostą wszystkie związki współrzędne, a falistą – pięć związków podrzędnych.

Wąska, ale wygodna dróżka prowadziła w kierunku ciemnego świerkowego lasu. W przeźroczystym, szklanym powietrzu srebrzyły się niedalekie dość wysokie wzgórza. Wszędzie było widać narciarzy. Czerwonymi żółtymi lub zielonymi plamami odcinały się od bieli śniegu ich wiatrówki, szaliki, czapki.

88. Najpierw podkreśl zdania ze związkami współrzędnymi, a potem dopisz brakujące w nich przecinki.

Zagadki

Rośnie na łące, w polu, w lasach
Słyszymy go jednak tylko w zawiasach. ...

One o ludziach mówią dawnych
o morzach wyspach miastach lasach
o bohaterach wodzach sławnych
o naszych i o dawnych czasach. ...

(wg Cz. Janczarskiego)

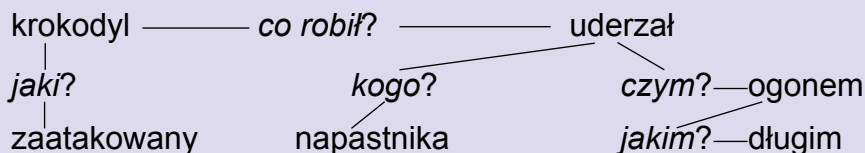
Związki wyrazów w zdaniu można przedstawić na wykresie.

Zaatakowany krokodyl uderzał napastnika długim ogonem.

związki wyrazów

krokodyl	<i>co robił?</i>	uderzał
krokodyl	<i>jaki?</i>	zaatakowany
uderzał	<i>kogo?</i>	napastnika
uderzał	<i>czym?</i>	ogonem
ogonem	<i>jakim?</i>	długim

wykres zdania



89. Zamień pary wyrazów „rzeczownik – rzeczownik” na związki wyrazowe „przymiotnik – rzeczownik”.

Wzór: brzeg morza – morski brzeg.

promienie słońca, murawa lasu, ulica miasta, zebranie klasy,
biblioteka szkoły, komitet rodziców, kółko geografów

90. Uzupełnij związki wyrazów i wykresy zdań.

W Nidzicy stoi stary zamek rycerski.

zamek – stoi
zamek – stary
zamek – rycerski
stoi – w Nidzicy

zamek ——— stoi
stary rycerski w Nidzicy

W lochach zamkowych wojsko cesarza austriackiego więziło Janosika.

... co robiło? ...

... czyje? ...

... jakiego? ...

... kogo? ...

... gdzie? ...

... jakich? ...

... ——— co robiło? ——— ...
czyje? kogo? gdzie?
...
jakiemu? ... jakich?
...



91. a) Przeczytaj tekst, określ jego temat.

b) Wypisz związki wyrazowe. Podkreśl wyraz nadrzędny.

Pod jemiolą stoi jeleń.
Już go nudzi lasu zieleń,
nawet jodły i jesiony,
żabi skrzek, krakanie wrony.

Chciałby jeleń iść do kina.
Porozmawiać z kimś w kawiarni,
wypić kawę, łyżeczek wina.
I odpocząć od zieleni.

§ 4. Wypowiedzenie. Zdanie. Równoważnik zdania

92. Przeczytaj, które wypowiedzi są zrozumiałe.

Bernardyn szuka ludzi zasypanych przez lawiny. Podskakuje borsuki radosny na dywan. A wokół nic, tylko skrzący się śnieg. Eskimosi wymyślili kajak i harpun. W oddali widać stado reniferów. Wędki na śniegu dołków spał. Nie żartuj.

Wypowiedzenie – to grupa wyrazów, która zawiera zrozumiałą informację. Wypowiedzenie zaczynamy pisać wielką literą. Na końcu wypowiedzenia stawiamy kropkę, wykrzyknik lub znak zapytania.

Czytamy opowiadanie. (oznajmienie)

Co czytasz? (pytanie)

Czytaj! (rozkaz)

93. Z podanych wyrazów ułóż wypowiedzenia.

- 1) podobno, yeti, zaśnieżonych, w, żyje, Himalajach
- 2) dwa, ma, wzrostu, pokryty, i, futrem, metry, jest
- 3) że, uważają, niektórzy, mała, ogromna, to

94. Ułóż trzy wypowiedzenia, stosując podane wyrazy w odpowiedniej formie.

- 1) błyskawica, to, olbrzymi, iskra, elektryczny
- 2) podczas, burza, błyskawice, grzmoty, towarzyszyć
- 3) chmury, składać, się, z miliony, kropelki, woda

95. Psotny chochlik „posklejał” wyrazy w tekście i powycinał znaki interpunkcyjne, informujące o końcu wypowiedzi. Wpisz brakujące znaki przestankowe. Przeczytaj głośno tekst, wyraźnie oddzielając kolejne wypowiedzenie.

Maryla spojrzała na Anię. Jej serce ścisnęło się bólem. Widok bladej twarzy i wyrażającej rozpacz rozpacz niewinnej stworzenia, który w klatce, z której właśnie się wyrwało, poczuła, że jeśli nie zostawi Ania w Zielonym Wzgórzu, spojrzenie będzie prześladowało ją do końca życia. Oddać powrotem to dziecko, tylko dlatego, że nie jest chłopcem. Nie, nigdy. Postanowiła zatrzymać Anię, nic jednak głośno nie mówiąc.

(wg L.M. Montgomery „Ania z Zielonego Wzgórza”)

96. Uzupełnij tekst definicji odpowiednimi wyrazami z ramki.

Wypowiedzeniem nazywamy każdą ... informację przekazaną za pomocą słów.

zrozumiałą, ładnie brzmiącą, uporządkowaną, długą

97. Przeczytaj wypowiedzi, określ ich rodzaj.

- Zbliź się, dziecko!
- Czy ktoś widział podobne piegi?
- Ania rozplakała się.
- Czy to moja wina?
- Chodźże bliżej, mała!
- I jeszcze raz tupnięcie.

98. a) Uporządkuj rozsypane wypowiedzi tak, aby powstał dialog.

- Tak myślałam – jest jeszcze większy niż w zeszłym miesiącu.
- Jest coś w skrzynce?
- Naprawdę? Nie widziałem. Sprawdź już lepiej ten rachunek.
- Wierzę, że kontrolowałeś sytuację. Tylko że Julka od miesiąca mieszka u ciotki w Nowym Jorku.
- Tak. Rachunek telefoniczny.
- Nie musisz się obawiać, kochanie. Wprawdzie nasza córka często dzwoniła do Julki, ale ja kontrolowałam sytuację i skracałam te rozmowy, jak mogłam.
- Oj, aż się boję go otworzyć.

b) Powiedz, kto uczestniczy w rozmowie, a kto jest jej bohaterem, mimo że nie bierze w niej udziału.

99. Połącz wyrazy tak, aby powstały wypowiedzenia. Zapisz je. Jak zaczynamy i kończymy wypowiedzenie?

ćwiczenie, czy, to, trudne, bardzo
w, było, śniegu, roku, ubiegłym, mało
na, klasa, jutro, cała, pójdzie, wycieczkę
porozumiewanie się, środkiem, jest, ludzki, język, najdoskonalszym

100. Powiedz, czym się różnią wypowiedzenia w lewej kolumnie od wypowiedzeń w prawej kolumnie.

Na ścianie wisi duża tablica.	Na ścianie duża tablica.
Jesteście ze stopni zadowoleni?	Zadowoleni ze stopni?
W mieście panuje spokój.	W mieście spokój.
W czasie lekcji zachować spokój!	Spokój w czasie lekcji!
Na zebraniu wybrano przewodniczącego.	Gdzie przewodniczący?

Wypowiedzenie ma najczęściej postać zdania. W jego skład musi wchodzić czasownik w formie osobowej (*wisi, panuje*) lub nieosobowej (*zachować*). Wypowiedzenie może też mieć postać równoważnika zdania. Wówczas nie ma w nim czasownika, ale można go dodać (np. *Zadowoleni? Jesteście zadowoleni?*)

Równoważnik zastępuje zdanie.

Zdaniem nazywamy wyraz lub zespół wyrazów powiązanych ze sobą treściowo i gramatycznie.

Myśl wyrażoną w zdaniu nazywamy jego **treścią**, a gramatyczny sposób jej wyrażenia – **formą** zdania.

101. Przeczytaj głośno podany fragment, intonacyjnie wyodrębnij poszczególne zdania.

Przez wakacje szkoła właściwie się nie zmieniała. Wszystko było takie same. Tylko ulubiony pies Dryndalskiego – Klejnot – trochę schudł. Nie miał go po prostu kto dożywiać na przerwach. Za to ściany pięknie odmalowano. Zniknęło pod farbą to i owo. Jaś powłókł się do klasy. Miejsca w ostatnich ławkach były już niestety zajęte. Usiadł więc pod oknem. Zaczęła się lekcja.

(wg S. Grabowskiego)

102. a) W podanym tekście wstaw brakujące znaki przestankowe.

Zaczęliśmy się skradać pod górkę Nie lubię czołgać się Tak jakoś ładnie pachniało macierzanką czy igliwem a trochę piaskiem Na górze stało siedem namiotów Akurat nas było siedem szóstek. Druh przydzielił do zdobycia naszej szóstce pierwszy namiot po lewej stronie Najpierw trzeba było unieszkodliwić wartowników Na rozkaz druha Czarek i Darek pochyleni nisko nad ziemią przemknęli jak duchy Skoczyli na rozspanych zuchów Odczekaliśmy chwilę Udało się Było cicho

(wg L. Marjańskiej)

b) Ułóż plan do tekstu.

103. Przepisz. Podkreśl przysłowie w formie równoważników zdań.

O wilku mowa, a wilk tuż.
Jak sobie pościelisz, tak się wyśpisz.
Jaka praca, taka płaca.

104. Podane równoważniki zdań przekształć w zdania o podobnej treści.

Mroźny ranek. Za oknami śnieg.
Na parapecie głodne sikorki. Wokół cisza.

105. Przekształć podane zdania w równoważniki zdań.

Niedługo rozpoczną się ferie. Nadejdzie czas odpoczynku i zabawy. Nie będzie żadnych zadań domowych! Już teraz na twarzach dzieci ma-luje się radość.

106. a) Przeredaguj podany niżej plan sprowadzania z wycieczki, zmieniając zdanie na równoważniki zdań.

1. Przygotowujemy się do wycieczki.
2. Zbieramy się na dworcu autobusowym.
3. Jedziemy do Karpat.
4. Zwiedzamy okolice Sławska.

5. Wspinamy się na Howerlę.
6. Schodzimy do Domu Turysty.
7. Jemy obiad w schronisku.
8. Wracamy do domu autobusem.

b) Zastanów się, w jakich okolicznościach najczęściej posługujemy się równoważnikami zdań?

107. Oto tytuły artykułów z młodzieżowego pisma. Przekształć niektóre zdania w zwięźlejsze równoważniki zdania albo zawiadomienia.

Czarodziejski kufer uchyla wieka.
W roli ducha.
Medale dla prawdziwych mężczyzn.
To była niecodzienna przygoda.
Ferie zimowe są dla nas!
Śmieć się z nami!
To są najciekawsze książki.
Spacerujemy ulicami Lwowa.

108. We fragmentach scenariusza filmu „W pustyni i w puszczy” rozróżnij zdania i równoważniki zdań. Powiedz, po czym je poznajesz. Czy jest to zapis odmiany mówionej języka, czy odmiany pisanej? Czy w tej odmianie języka występują części zdania, czy równoważniki zdań?

– Odezwał się, widzisz? Z tamtego miejsca... I to niedawno. Popatrz na korzenie. Wrosły w szpary i rozsadziły kamień. Jaka siła w małej roślinie!

– Ciii... Słyszysz?

– Coś szumi.

– Jakby wodospad.

– Hej! Co tam widzisz?

– Słoń! Wielki słoń! Prędko!

– On zdycha... nie mógł wyjść. Nel, odejdz!

– Stasiu, co ty chcesz zrobić? Nie chcę, żebyś go zabijał!

– Nel, bądź mądra... Przecież my tu nie zostaniemy na wieki.

– To go wypuścisz.

– Ja?! W jaki sposób?

– Ty! Ty wszystko możesz! (...)

– Ja! Ja pierwsza!

– Czekaj!

– Zjadł... Ooo... rusza uszami. Patrzy na nas. Oj, wstaje. Chce jeszcze.

– Widzisz, jaki mądry.

– Jak Salomon.

(wg H. Sienkiewicza)

109. a) Przeczytaj podane wypowiedzenia. Podkreśl te z nich, które są zdaniami. Po czym poznajesz zdania?
b) Dlaczego pozostałe wypowiedzenia można nazwać równoważnikami zdań? Spróbuj przekształcić je na zdania, dodając osobową formę czasownika.

Dziecko bawiło się zapalnikami. Zapaliła się stodoła. Wokół rozpaczający ludzie. Jak tu ugasić pożar? Czy to straż pożarna? Ratunku, pomocy! Dobytek uratowany dzięki dzielnym strażakom.

- c) Dopisz kilka zdań na temat „Ostrożnie z zapalnikami”. Jaki to styl?

110. a) Podkreśl w tekście równoważniki zdań. Jak je rozpoznajesz? b) Zamień ustnie równoważniki zdań na zdania i oceń, czy tekst wówczas zyskuje, czy traci. Uzasadnij swoje zdanie.

Biskup Ignacy Krasicki twarz ma miłą i bystrą zarazem. Z upodobaniem rozgląda się wokoło. Dawno tu nie był. Niegdyś gość codzienny. A dziś przybysz z zagranicy, z obcego państwa. Nie polska już Warmia, nie polski poddany jej biskup. Niemniej jest i pozostanie księciem polskich poetów.

111. Na podstawie zdań ułóż jak najkrótsze zawiadomienie w formie równoważników mające charakter reklamy.

W tym sklepie kupicie wszystko taniej. Sprzedajemy doskonałe wędliny. Oferujemy smaczne lody wielosmakowe. Tu młodzież również dostanie modną odzież.

112. W podanym fragmencie wiersza jest więcej równoważników niż zdań. Podkreśl czasowniki, które tworzą zdanie. Równoważniki zdania uzupełnij czasownikami. Co się stało z tekstem poetyckim po takich uzupełnieniach? Dlaczego poeta stosuje tak często równoważniki zdania?



I pełno ludzi w każdym wagonie,
A w jednym krowy, a w drugim konie,
A w trzecim siedzą same grubasy,
Siedzą i jedzą tłuste kielbasy,
A czwarty wagon pełen bananów,
A w piątym stoi sześć fortepianów,
W szóstym armata – o! jaka wielka!
Pod każdym kołem żelazna belka!
W siódmym dębowe stoły i szafy,
W ósmym słoń, niedźwiedź i dwie żyrafy,
W dziewiątym – same tuczone świny,
W dziesiątym – kufry, paki i skrzynie. (J. Tuwim)

113. Ułóż własny tekst (5–6 wypowiedzeń), w którym znajdą się zdania, równoważniki zdań, zawiadomienia.

§ 5. Ogólne wiadomości o stylach

114. a) Przeczytaj teksty. Co jest ich tematem? Czy różnią się? Jakie wyrazy użyte są przy opisie.

- 1) Smugi jasne, smugi srebrne, smugi szklane,
srebrnowłose, srebrnodźwiękie, ukochane...
...Dobre deszcze, deszcze dobre, złotem dziane,
smugi jasne, krople drobne, ukochane.

(J. Iwaszkiewicz „Deszcz”)

2) Deszcz – opad atmosferyczny w postaci kropel wody, spadających z chmury.

3) Wracaliśmy z pola. Nadciągały ciemne chmury. I nagle zaczęło się.
– Ojej, lećmy do domu!

– Już zmokłam! – wrzasnęła Hanka. Zrzuciła pantofle, nakryła głowę jakimś workiem i popędziła do domu.

b) Który tekst pomoże ci narysować deszcz. A który określa to zjawisko atmosferyczne? Czy podobnie zareagujesz na deszcz jak Hanka?

115. Przeczytaj teksty. Porównaj te wypowiedzi.

a) Wiatr – ruch powietrza atmosferycznego względem powierzchni Ziemi. Powstaje w wyniku nierównomiernego rozkładu ciśnienia atmosferycznego. W warstwie przyziemnej kierunek wiatru określa się za pomocą wiatromierzy, prędkość zaś mierzy się różnego typu wiatromierzami lub określa się wg skali Beauforta.

(Na podstawie „Encyklopedii powszechnej PWN, t. 4)

b) WIATR (fragment)

Leżę –
Chodzi lekki przewiew,
Wietrznik – wietrzyk, polny grajek,
Sen zaprasza mnie do siebie,
A wiatr zasnąć mi nie daje.
Gwiżdże w piecu za moim łóżkiem,
Story w oknach porozwiewał –
Wsuwam głowę pod poduszkę,
Na nic! Słyszę, jak wiatr śpiewa.

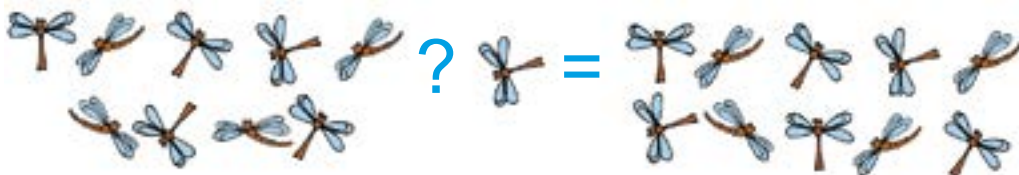
(J. Błagina)

c) Słuchaj, jak wracałem wieczorem do domu było bardzo chłodno. Zmarzłem na kość! I zerwał tak wiatr, no mówię ci, niesamowity! Ła-

mał gałęzie, liści leciały jak grad! Pędziłem jak durny środkiem jezdni, z okien leciały doniczki i wazonki. Chyba zbliżała się burza.

Ale zdążyłem! No, nareszcie jestem w domu. Udało się!

116. W klasie pierwszej nauczyciel polecił uczniom ułożyć zadanie na podstawie rysunku. Jaki styl wykorzystają dzieci? Uzasadnij to.



117. Przeczytaj uważnie tekst. Określ jego styl.

Ogłoszenie – to powiadomienie o czymś w sposób ogólnie dostępny podania informacji do publicznej wiadomości (w prasie, na tablicy ogłoszeń, rzadziej w radiu lub telewizji, – to tekst, który zawiadamia o czymś, zachęca do czegoś lub odradza coś.

118. Przeczytaj ogłoszenia. Następnie określ, co oznacza formuła “Człowiek czeka na kota”, “Kot czeka na człowieka”.

CZŁOWIEK CZEKA NA KOTA

Wieczorem 12 stycznia w Brzuchowicach w okolicy przystanku autobusowego zaginął ok. dwuletni kot. Ciemnoszary, prawie czarny. Ma niepełnosprawne tylne nogi i chodzi chwiejnie. Dla znalazcy nagroda.

Tel. (032) 402-463

KOT CZEKA NA CZŁOWIEKA

Kocięta oddam w dobre ręce. Zdrowe, wesole, umiejące korzystać z kuwety, typowo domowe pieszczochy.

Tel. (032) 520-897

W sobotę w okolicach Politechniki znaleziono rudego, grubego kota, wiadomość: (032) 324-342.

119. Ułóż dowolne ogłoszenie do rubryki kupno-sprzedaż. Uwzględnij w nim walory przedmiotu, zachęć do jego nabycia. Jaki to jest styl?

W zależności od sytuacji komunikacyjnej wykorzystujemy różne style językowe.

Stylistyka zajmuje się stylami.

120. Obejrzyj tabelkę. Odpowiedz na pytania umieszczone pod tabelką.

Style

Nazwy stylu	Gdzie go wykorzystujemy	Przykłady użycia stylów
Potoczny	W życiu codziennym	Rozmowa na temat potoczny, list osobisty
Naukowy	W nauce, technice, oświacie	Referat, podręcznik
Artystyczny	Literatura piękna	Wiersz, opowiadanie, powieść, baśń, dramat
Publicystyczny	W życiu społecznym	Przemówienie, artykuł, gazeta
Urzędowy	Oficjalne, urzędowe stosunki	Prawa, umowy, dokumenty, ogłoszenie, ustawy

- ?! a) Od czego zależy styl naszych wypowiedzi?
b) Jakie znasz style językowe?
c) W jakich dziedzinach życia wykorzystujesz je?

121. Obejrzyj rysunek. Ułóż tekst o zachowaniu się przy przechodzeniu jezdni. Sformułuj go w formie przepisów dla młodszych uczniów.



122. Przeczytaj podane teksty. Do jakiego stylu je odniesiesz i dlaczego?

a) Wyrazy, które oznaczają właściwości rzeczy i żywych istot, nazywamy przymiotnikami. Odpowiadają na pytania: *jaki? jaka? jakie?*

b) – Aniu!

– Co? – Ania zatrzymuje się, poprawia warkocz, patrzy pytająco na Olę.

– Rozwiązałaś? – szeptem pyta Ola.

– No...

– To szybko dawaj!

§ 6. Rodzaje zdań ze względu na cel wypowiedzi

123. Przeczytaj, zwróć uwagę na cel podanych wypowiedzi. Które z nich powiadamiają o czymś, które wyrażają rozkaz, a które pytanie?

Paweł kupił bilet na mecz koszykówki.
Czy Paweł kupił bilet na mecz koszykówki?
Pawle, kup bilet na mecz koszykówki.
Proszę odsunąć się od krawędzi peronu.
Właśnie odjechał pociąg do Drohobycza.
Czy to pociąg do Lwowa?

Ze względu na cel wypowiedzi zdania dzielimy na **oznajmujące**, za pomocą których powiadamiamy kogoś o czymś, **pytające**, za pomocą których wyrażamy pytanie, **rozkazujące**, za pomocą których wyrażamy życzenie, polecenie lub rozkaz.

Np. *Już szósta. Za chwilę będziemy w Stryju. Nie wychylać się przez okna. Pamiętaj o bagażu. Która godzina? Czy na pewno zdążymy?*

124. Przepisz. Jakie znaki stawiany na końcu poszczególnych typów zdań?

- a) Pociąg raptownie przyhamował. Na pasażerów spadła wielka torba z jabłkami.
b) Co wy robicie? Co się tu dzieje?
c) Patrzcie uważnie. Nie ruszaj się.

125. a) Z podanego tekstu wypisz po dwa przykłady zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących.

Lasy migocą za szybą jak zielona zasłona w słoneczne pasy.

– Nie śpisz? – pyta Karol.

– Śpię.

– Eee tam – złości się. – Głupia odpowiedź.

– Na głupie pytanie.

Radek ziewa jak hipopotam.

– Musicie gadać? Nie znoszę tak wcześnie wstawać.

– To leż.

– Ładne mi leżenie na siedząco.

– To siedź na leżąco.

– Zawsze jesteś taki dowcipny?

– Dopóki nie zjem śniadanie.

– A wiecie, to jest myśl – ożywia się Karol i wyciąga spod ławki chlebak.

- Zobaczymy, co zostało. O, jest tapczanik z żółtym serem. Chcesz?
- Jaki tapczanik? – dziwi się Radek.
- Kanapka to przecież niemodny mebel, stary – mówi Karol i zabiera się do jedzenia. – Chociaż i ten tapczanik trochę trzeszczy.

(wg L. Marjańskiej)

b) Przeczytaj tekst z odpowiednią intonacją.

c) Jaki to styl? Nazwij go.

126. Przekształć odpowiednio każde z podanych wypowiedzeń.

Tomek wypił szklankę mleka – na pytające i rozkazujące.

Czy pojedziemy za tydzień na narty? – na oznajmujące i rozkazujące.

Niech Józek podleje wreszcie te kaktusy – na oznajmujące i pytające.

127. Przepisz te pytania, na które znajdziesz odpowiedź w podanym zdaniu oznajmującym. (Są tylko trzy takie pytania).

Wiosną na tatrzańskich łąkach pięknie zakwitają wśród szmaragdowej trawy różnobarwne krokusy.

Czy lubisz różnobarwne krokusy?

Jakie krokusy zakwitają wiosną na tatrzańskich łąkach?

Kiedy na tatrzańskich łąkach rozkwitają różnobarwne krokusy?

Co turyści oglądają na tatrzańskich łąkach?

Komu podobają się tatrzańskie łąki?

Czy wiosną na tatrzańskich łąkach zakwitają przebiśniegi?

Czy krokusy zakwitają tylko na tatrzańskich łąkach?

Na jakich łąkach zakwitają wiosną wśród szmaragdowej trawy różnobarwne krokusy?

128. Wskaż w wierszu wypowiedzenie oznajmujące, pytające i rozkazujące.

Koniom, co szły przy dyszlu, powtarzał woźnica:

„Nie dajcie się wyprzedzić tym, co są u lica*!”

Goniły się pod wieczór, zacząwszy od rana,

Wtem jeden z przechodzących rzecze do furmana:

„Cóż ci stąd, że cię słucha głupich bydłał rzesza?”

A furman: „Konie głupie, ale wóz pośpiesza”.

(I. Krasicki)

* „u lica – u lejc”. W czterokonnym zaprzęgu konie tzw. licowe stanowią pierwszą parę.

129. Ułóż tekst depeszy zawierającej zdanie oznajmujące i zdanie rozkazujące (np. zawiadomienie o przyjeździe i prośbę o przyjściu na dworzec).

130. Przepisz, stawiając na końcu każdej wypowiedzi odpowiednie znaki przestankowe.

Po wieczery smok uruchomił krótkofalówkę i począł wywoływać stację w Grodzie Kraka.

- Wywołuję Kraka Zgłoś się
- Mówi Krak Słyszę was dobrze Gdzie jesteście
- Dziś przyjechaliśmy do Krainy Gburowatego Hipopotama Budujemy tratwę z drzewa bo-bo.
- Jak się sprawuje mistrz Bartolini
- Gotuje wybornie Jednak przekażcie telegraficznie nowe przepisy Zgubiliśmy książkę kucharską
- Zrozumieliśmy U nas wszystko w porządku Wkrótce przystępujemy do sianokosów Spieszcie się Lękam się Baltazara Smok wyłączył krótkofalówkę.

(wg S. Pagaczewskiego)

131. Utwórz i zapisz pasujące do rysunku zdania (oznajmujące, pytające, rozkazujące).



powiadomienie



rozkaz



pytanie



prośba

132. Ułóż krótki tekst zawierający zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące, z którymi zwrócisz się do nauczyciela i do kolegi. Pamiętaj o zwrotach grzecznościowych.

133. Ułóż zdania rozkazujące, oznajmujące i pytające z czasownikami:
przyjść, śmiać się.

134. Ułóż jak najwięcej pytań, do których odpowiedzi znajdują się w poniższym zdaniu.

W czwartkowy wieczór oglądałem u kolegi bardzo interesujący film o przygodach Indian.

Np. *Kiedy oglądałeś film o przygodach Indian?*

135. Wybieramy najlepszego specjalistę od promocji. Wymyśl reklamę dowolnego produktu. Tekst reklamy musi zawierać zdanie oznajmujące, pytające, rozkazujące.



Każde zdanie może być zdaniem wykrzyknikowym, wypowiadamy je wtedy podniesionym głosem z silnym zabarwieniem uczuciowym. Są to tak zwane **zдания wykrzyknikowe**. Na końcu tych zdań stawiamy wykrzyknik.

136. Przeczytaj z odpowiednią intonacją podane niżej zdania.

Pali się!

Czy w końcu posprzątasz pokój?!

Przestańcie hałasować!

137. Zapisz krótką rozmowę z kolegą na temat wycieczki klasowej. Zastosuj różne rodzaje zdań.

138. a) W podanym dialogu podkreśl wypowiedzenia oznajmujące wykrzyknikowe.

– Masz tremę? – spytał niepewnym głosem Radek.

– Tremę? Nie żartuj! Ja się po prostu boję! – Makary był rzeczywiście zdenerwowany. – Finowie to hokejowa potęga!

– No tak, zdobyli przecież tytuł mistrza świata – dorzucił Jacek. – To o czymś świadczy!

– Pośpieszcie się! Wasi przeciwnicy wychodzą już na rozgrzewkę – powiedział wchodzący do szatni trener.

– Zaraz będziemy gotowi.

– O rany... Co się stało z Bartkiem?! – Wszyscy struchleli, widząc swego najlepszego bramkarza leżącego obok drzwi.

– Zemdra! Ratujmy go – struga lodowatej wody chlusnęła na twarz Bartka.

– Co się dzieje? – krzyknął oszołomiony Bartek. – Już po meczu?

(L. Marjańska)

- b) Przeczytaj tekst z odpowiednią intonacją. Określ jego styl. Dlaczego zaliczyłeś go właśnie do tego stylu?

139. Podane zdania przekształć na zdania wykrzyknikowe, które wyrażają dowolne uczucia. Obok każdego zdania napisz, jakie uczucie ono wyraża.

Mama kupiła mi śliczną maskotkę.

Ach, jaką mama kupiła mi śliczną maskotkę (uczucie zachwyty).

Koleżanka wypożyczyła mi ciekawy film. Czy zrobiłeś zadanie? Daj mi spokój.

140. Porównaj zdania w I i II kolumnie. Wskaż w I kolumnie zdania pytające, oznajmujące i wykrzyknikowe. Zwróć uwagę na znak wykrzyknikowy na końcu zdań w II kolumnie. Jakim tonem wypowiesz te zdania?

I

Uderzyłem się.

Bolą mnie zęby.

Spójrz na te piękne kwiaty.

Czy pójdziesz już do domu?

II

Ach, jak się uderzyłem!

Bolą mnie zęby!

Spójrz, jakie piękne kwiaty!

Czy pójdziesz wreszcie do domu?!

141. Wypisz z podanego fragmentu wiersza w jednej grupie zdania pytające, w drugiej – zdania oznajmujące. Uzasadnij pisownię znaków interpunkcyjnych na końcu tych zdań.

– Czy maj jest piękny? – Właśnie,
jak Andersena baśnie.
Oczami róż, stokrotek
patrzy na słońce złote.
Co to jest radość?
Niebo, kiedy nagle w kałuży zaświeci.
Ciepły wiatr
niespodziany,
co nam wybiega naprzeciw.

(J. Kulmowa)

142. Przeczytaj głośno podane niżej zdania i uzasadnij ustnie postawienie znaku wykrzyknienia na końcu tych zdań.



Pij szybciej tę herbatę i chodźmy!
Nie dotykaj eksponatów!
Och, już się nie gniewaj!
Niech mu będzie!
Niech siostra sprząta!
Niechże cię przywitam!

143. Przeczytaj głośno podane niżej zdania i uzasadnij ustnie postawienie wykrzykników po pytajnikach.

Czyś nie obiecywał?!
Gdzie podziewałeś się tyle czasu?!
Jak cię mogę przekonać?!
Kiedy wreszcie zapomnisz o tej sprawie?!
Czy ty nigdy nie kłamiesz?!

144. Przepisz podane niżej zdania i postaw brakujące znaki przestankowe na końcu zdań.

Dostałem od mamy chomika Urządziłem mu mieszkanie w pustym akwarium Co chomik powinien jeść Jak należy się nim opiekować Czy będzie mu u mnie dobrze Pamiętajmy zimą o zwierzętach

145. Z podanych niżej wyrazów ułóż i zapisz zdania pytające. Wyraz rozpoczynający zdanie jest napisany wielką literą.

- a) jutro, do, Czy, muzeum, pójdziemy
- b) jest, autorem, Kto, „Dwa wiatry”, wiersza
- c) na, ci, Jak, imię
- d) się, tym, o, dowiedziałeś, Skąd
- e) otrzymałeś, w, Co, na, prezencie, imieniny

146. Przepisz i uzupełnij podane niżej reguły.

... i ... stawiamy na końcu zdań i równoważników zdań. Kropkę stawiamy również po zdaniach ... , jeśli nie mają Wykrzyknik stawiamy po zdaniach

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Style tekstu

147. Przeczytaj wyraźnie wiersz Tadeusza Kubiaka „Wieczór wigilijny”. Jak rozumiesz dwa ostatnie wersy wiersza? Jaki to jest styl?

WIECZÓR WIGILIJNY

Biały obrus lśni na stole,
pod obrusem siano.
Płoną świece na choince,
co tu przyszła na noc.

Na talerzu kluski z makiem,
karp jak księżyc srebrny.
Zasiadają wokół stołu
dziadek z babcią, krewni.

Już się z sobą podzielili
opłatkiem rodzice,
Już złożyli wszyscy wszystkim
moc serdecznych życzeń.

Kiedy mama się dzieliła
ze mną tym opłatkiem,
miała w oczach łzy, widziałem,
otarła ukradkiem.

Nie wiem, co też mama chciała
szepnąć mi do ucha:
bym na drzewach nie darł spodni,
pani w szkole słuchał...

Niedojrzałych jabłek nie jadł,
butów też nie brudził...
Nagle słyszę, mama szepce:
bądź dobry dla ludzi.

(T. Kubiak)

148. Spróbuj napisać opowiadanie "Moja wigilia".

149. Oto jeszcze jeden utwór o Bożym Narodzeniu. Czy ci się podoba?

DLACZEGO JEST ŚWIĘTO BOŻEGO NARODZENIA?

Dlaczego jest święto Bożego Narodzenia?

Dlaczego wpatrujemy się w gwiazdę na niebie?

Dlaczego śpiewamy kolędy?

Dlatego, żeby się uczyć miłości do Pana Jezusa.

Dlatego, żeby podawać sobie ręce.

Dlatego, żeby się uśmiechać do siebie.

Dlatego, żeby sobie przebaczać.

Żeby każda czarodziejka

po trzydziestu latach

nie stawała się czarownicą.

(J. Twardowski)

a) Czy ten utwór przypomina ci potoczny język? Dlaczego?

b) Napisz krótki tekst, w którym podzielisz się własnymi doświadczeniami i wrażeniami o atmosferze Bożego Narodzenia. Możesz "pożyczyć" sobie wyrażenia z zamieszczonych tekstów.

150. a) Przeczytaj tekst. Do jakiego stylu go odniesiesz? Jaki jest jego temat i główna myśl?

Odmianą mówioną języka posługujesz się dobrze, przynajmniej w życiu codziennym. Nauczyłeś się jej w życiu rodzinnym, zanim przyśzedłeś do szkoły. Posługiwania się staranną odmianą mówioną i odmianą pisaną uczysz się w szkole, ale jeszcze w pełni jej nie opanowałeś. Jest to sztuka, która wymaga ćwiczeń, zwłaszcza posługiwanie się odmianą pisaną. Ale masz czas. Odbiorca nie niecierpliwi się. Możesz pisać, przekreślać i znowu pisać.

Poprawki i przekształcenia możesz wprowadzić w tekście w miarę jego układania albo po naszkicowaniu całości. Mogą one dotyczyć rodzaju zastosowanych wypowiedzi, doboru słownictwa i budowy tekstu, poprawności gramatycznej i ortograficznej. Dlatego tekst trzeba pozwoli czytać i poprawiać kilka razy. Jest to praca żmudna. Ale bez pracy nie ma kołaczy!

- b) Przekaż ustnie dokładną treść tekstu.

151. Przeczytaj tekst. Jaki jest jego temat i główna myśl? W jakich okolicznościach można użyć tego stylu? Przekaż jego zasadniczą myśl.

GLEBA JAKO SIEDLIKO WIELU ORGANIZMÓW ŻYWYCH

Źródła skażenia gleby są podobne do tych, które zanieczyszczają powietrze i wodę. Emisje przemysłowe, ścieki, nawozy mineralne, środki ochrony roślin i środki piorące – wszystko to wpływa ujemnie na czystość gleb.

Naturalna zawartość metali ciężkich występujących w glebie nie szkodzi człowiekowi. Natomiast ich nadmiar spowodowany zanieczyszczeniami odkłada się w różnych częściach roślin i dostaje się do organizmu człowieka.

Kontrola gleb, zawartości metali ciężkich w warzywach i owocach ma na celu określenie ich przydatności do spożycia. Do metali tych należą: kadm, ołów i rtęć. Stwierdzono, że ilość tych metali jest wyższa w warzywach uprawianych na glebach kwaśnych, a mniejsza na glebach zasadowych i obojętnych.

(wg „*Biologii*”)

§ 7. Główne i drugorzędne człony zdania. Zdania rozwinięte i nierozwinięte. Myślnik między podmiotem i orzeczeniem

152. Przeczytaj tekst, postaw pytanie do wyróżnionych wyrazów. Przypomnij sobie, jakie to człony zdania.

Nadeszła jesień. Dni stają się krótsze. Wcześniej zapada zmrok. Zoo przygotowuje się do zimowego snu. Opadają z cichym szelestem liście. Krople rosy na pajęczynach tworzą niepowtarzalną dekorację. Jesienne mgły giną w wierzchołkach drzew.

153. Podkreśl orzeczenie dwiema liniami. Obok każdego zdania napisz pytanie, na które odpowiada orzeczenie.

Trzy grube chomiki zjadły szal Moniki. Mama wysłała Ulę do sklepu po cebulę. Po jeziora gładkiej toni biały łabędź kaczkę goni. Nauczyciel pytał Stacha o największe dzieła Bacha.

154. Znajdź podmiot, postaw do niego pytanie, podkreśl go jedną linią.

Człowiek od dawna marzył o lataniu. Dwaj Francuzi w XVIII w. zbudowali balon. Wtedy odbyła się pierwsza podniebna podróż. Obecnie człowiek pokonuje olbrzymie przestrzenie powietrzne. Loty kosmiczne już nikogo nie dziwią.

Orzeczenie – to główna część zdania. Orzeczenie nazywa czynność lub stan i odpowiada na pytanie: *co robi?* *co się z kimś* (lub *z czymś*) *dzieje?* Orzeczeniem w zdaniu jest najczęściej czasownik (wskazujący na wykonawcę czynności).

Np. *Andrzej gra w piłkę nożną (co robi?). Dziewczęta wybrały się do lasu (co zrobiły?).*

Podmiot – to główna część zdania. Podmiot nazywa wykonawcę czynności (*kogoś* lub *coś*). Odpowiada na pytania: *kto?* *co?* Podmiotem w zdaniu jest najczęściej rzeczownik.

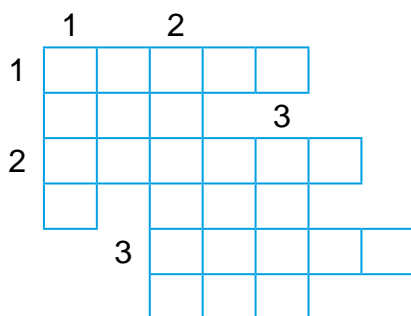
Np. *Mój **brat** wyjeżdża na obóz (kto?). **Pociąg** odjeżdża za godzinę (co?).*

155. a) Z podanych wyrazów zbuduj zdania. Podkreśl podmiot i orzeczenie.

- a) smacznie, kot, fotel, śpi;
- b) autobus, nagle, na przystanku, się zatrzymał;
- c) spokojnie, w schronisku, turyści, odpoczywają

b) Rozwiąż krzyżówkę. Poziomo wpisz podmioty poniższych zdań, a pionowo wpisz orzeczenia.

1. Mały Jacek z apetytem jadł soczystą gruszkę.
2. Dorota mozolnie ceruje ulubione rękawiczki.
3. Pluszowego misia tuli mała Julka.



156. Wpisz do podanych zdań orzeczenia z ramki; uzupełnij nimi zdania.

Wikingowie ... tereny Skandynawii. Ci dzielni wojownicy często ... na dalekie morskie wyprawy. Ich smukłe łodzie ... do różnych zakątków Europy. Podczas jednej z wypraw skandynawscy wojownicy ... zachodnią Francję. Później ich panowanie ... też Anglię. Wikingowie ... również na mroźnej wyspie Islandii. Tu właśnie drużyna z Islandii pierwsza ... do brzegów Ameryki – ponad 400 lat przed Kolumbem!

podbili, udawali się, wyruszały, zdobyli, ogarnęło, panowali, dotarła

157. Zapisz w zeszycie po dwa zdania z wyrazami: *piła*, *gra*, *śmieci*. Każdego z tych wyrazów użyj dwukrotnie – raz w funkcji podmiotu i raz w funkcji orzeczenia.

158. Uzupełnij orzeczeniem teksty przysłów.

Niedaleko ... jabłko od jabłoni. Bez pracy ... kołaczy.
Czego się Jaś ..., tego Jan

159. Podkreśl orzeczenia w każdym zdaniu i zapytaj o nie odpowiednim pytaniem.

Pociąg zatrzymuje się na stacji. Wyskakuje konduktor, otwiera drzwi wagonu. Mróz przenika do środka. Za chwilę wychodzą pasażerowie. Latarnie oświetlają peron.

160. Dodaj rzeczowniki w funkcji podmiotów.

... uczy się teraz (kto?). ... jest w szufladzie (co?). ... siedzą na drzewie (kto?). ... wystaje z książki (co?). wreszcie pojawiły się ... (co?)!

161. W podanych zdaniach podkreśl podmioty i orzeczenia. Porównaj budowę zdań.

Dzisiaj wszyscy wstali bardzo wcześnie. Moja starsza siostra wyjeżdża na kolonie. Nad morzem na pewno odpocznie.

Wszyscy wstali. Siostra wyjeżdża. Odpocznie.

Zdanie nierozwinięte – to zdanie, które zawiera tylko podmiot i orzeczenie lub samo orzeczenie.

Np. *Rodzice wrócili. Idzie burza. Zmokniemy. Wrócili.*

Zdanie rozwijamy za pomocą określeń (wyrazów określających). Takie zdanie nazywamy **rozwiniętym**.

Np. *Późnym wieczorem rodzice wrócili z pracy.*

162. a) Przepisz, podkreśl zdania nierozwinięte.

Przed milionami lat w stronę Ziemi leciał ogromny meteoryt. Jego średnica wynosiła około 10 km. Meteoryt spadł. Huknęło. Ziemia się zatrzęsała. W górę uniósł się gęsty obłok. Promienia Słońca nie mogły się przedrzeć przez chmurę pyłu. Temperatura spadła. Ochłodziło się. Rośliny wymarły. Dinozaury roślinożerne nie miały wystarczającej ilości pożywienia. Wyginęły. Później wymarły też dinozaury drapieżne.

b) Jaki jest styl tego tekstu? Dlaczego?

163. Rozwiń zdanie dowolną treścią, wzbogacając je wyrazami określającymi.

Pies biegnie. Śnieg pada. Mama czyta. Brat pracuje. Zbliża się burza. Płyną chmury. Wieje wiatr. Słońce skryło się.

164. 155. Przeczytaj wiersz. Znajdź wyrazy określające podmiot i orzeczenie. Wypisz je wraz z podmiotem i orzeczeniem.

ZIMA

Przy płynęła chmura sina.
Od północy wiatr zacina.
Kraczą wrony na jabłoni:
— Jedzie zima parą koni.
Mróz ściał lodem brzeg strumyka.
Zając z pola w las pomyka.

(wg Cz. Janczarskiego)

Wyrazy, które w zdaniu rozwijają podmiot i orzeczenie, określają je bliżej, nazywają się **drugorzędnymi członami zdania**. Określają one główne człony lub inne człony drugorzędne.

165. W następujących zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie. Rozwiń je przez dodanie określeń.

Zadzwonił dzwonek. Uczniowie rozmawiali. Wszedł nauczyciel. Rozpoczęła się lekcja. Dzieci słuchały. Pisały.

166. Przepisz. Podkreśl podmioty i orzeczenia. Wskaż według wzoru określenia. Postaw odpowiednie pytania.

Wzór: Liść (*jaki?*) pożółkły spada (*skąd?*) z drzewa.

Liść pożółkły spada z drzewa.
Chłodny wietrzyk wieje.
Chór ptaszęcy już nie śpiewa.
Ścichły lasy, knieje.
Słonko bledsze rankiem wstaje
na niebieskie szlaki.
Posmutniały nasze gaje.
Odlatują ptaki.

(A. Oppman)

167. Przeczytaj wierszyk, który jest instrukcją do ćwiczenia. Następnie w wyznaczone miejsca wpisz brakujące wyrazy.

Ze zdań uciekły określenia.
Zostały podmioty i orzeczenia.
Te określenia, wzorem zwierząt,
grzecznie na liściach sobie leżą.
Marzą o długim, zimowym śnie.
Proszą, by wiosną obudzić je.
Określenia – wracajcie do zdania!
Pomogą wam w tym zadane pytania.
Podmiot, orzeczenie to troszkę mało,
by zdanie pięknie się rozwijało.

Określamy podmiot i orzeczenie:

... (*które?*) zwierzęta przygotowują się (*do czego?*) ... (*jakie?*) ...
jeże chowają się ... (*gdzie?*). Klucz (*czego?*) ... przelatuje (*którędy?*) ...
...(*jaki?*) bociek odlatuje (*dokąd?*) ...



Najważniejsze określenia to:

Przydawki, które określają rzeczownik i odpowiadają najczęściej na pytania: *jaki? który? czyj? ile?*

Np. owoce smaczne, klasa piąta, komputer mój, stoły cztery.

Dopełnienia, które określają najczęściej czasownik, rzadziej przymiotnik i przysłówki. Odpowiadają one na pytania przypadków zależnych (wszystkich oprócz mianownika), a więc: *kogo?, czego?; komu?, czemu?; kogo?, co?; kim?, czym?; (o, w, na itd.) o kim?, o czym?*

Np. kupuje **kwiaty**, dowodzi **oddziałem**, opowiada **o koledze**, podobny **do mamy**, zgodnie **z obietnicą**.

Okoliczniki, które określają (podobnie jak dopełnienie) najczęściej czasownik, rzadziej przymiotnik i przysłówkę.

Odpowiadają one na pytania: *jak?*, *gdzie?*, *kiedy?*, *skąd?*, *dokąd?*, *k którędy?*, *jak długo?*, *dlaczego?*, *po co?* Okolicznik oznacza różne okoliczności (stąd nazwa) lub cechy czynności, stanu.

Np. *Piszemy **starannie**, **starannie bardzo**, **spotkamy się jutro przed szkołą**, **idź po gazetę**, **trzęśli się ze strachu**.*

168. W podanych zdaniach brak: dopełnień a), okoliczników b), przydawek c). Przepisz, uzupełniając tekst wyrazami w odpowiedniej funkcji składniowej.

a) Prezydent rządzi ...

On jest wierny ...

Jesteśmy z ... dumni.

b) Ona recytuje wiersz ...

Idziemy jutro ...

To kosztuje ... dużo.

c) Na ławce ... leżą książki.

... dziewczyna weszła do klasy.

Klasa ... jest bardzo zdyscyplinowana.

169. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi przydawkami, dopełnieniami, okolicznikami. Jakich części mowy użyłeś?

Nasza szkoła znajduje się (*gdzie?*) To ćwiczenie napisz (*jak?*)
Nauczyciel dyskutował (*z kim?*) Zawiadom (*kogo?*) ... (*o czym?*)
Telewizory (*jakie?*) ... są już w każdym domu. Wyjeżdżamy często na działkę (*czyją?*)

170. Przeczytaj teksty. Wypisz przydawki wraz z wyrazami określonymi.

a) Stara głowa pochyła się na piersi i śni. Obrazy przesuwają się przed jego oczyma szybko i trochę beładnie. Nie widzi domu rodzinnego, bo starła go wojna, nie widzi ojca ani matki, bo go obumarli dzieckiem, ale zresztą wieś, jakby ją wczoraj opuścił; szereg chałup ze światłkami w oknach, grobla, młyn, dwa stawy, podane ku sobie i brzmiące całą noc chórami żab. Niegdyś w tej swojej wiosce stał nocą na widecie.

(H. Sienkiewicz)

b) Po dąbrowie wichur wyje

I pędzi przez pole,

Aż do samej ziemi schyla

Przydrożną topolę.

Pień wysoki, liść szeroki

Darmo zielenieje,

Wokół pole jak bezbrzeżne

Morze błękitnieje.

(...) Któż ją sadił, pielęgnował,

Taką smukłą, rosłą?

Posłuchajcie, opowiem wam

Dolę jej żalostną.

(T. Szewczenko „Topola”. Przełożył B. Łepki)

171. Z podanych niżej zdań wypisz wyróżnione wyrazy. Obok napisz wyraz określony przez *nie* i postaw odpowiednie pytanie.

Wyraz określony	Pytanie	Określenie
nie wykole	<i>komu?</i>	krukowi
nie wykole	<i>czego?</i>	oka

Kruk krukowi oka nie wykole. Nie utyje, kto cudzą krzywdą żyje. Od przybytku głowa nie boli. Wielkie rzeki z małych źródeł powstają. Jedna jaskółka nie przynosi wiosny. Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się zejdzie. Siadłszy raz na sośnie, wróbel marzył już o wiosnie.

172. Przeczytaj następujący wiersz. Wypisz dopełnienia wraz z wyrazami określanymi, dopisz pytania, na które te dopełnienia odpowiadają.

ZAMIARY STASIA

Nieraz sobie myślę o tym,
Czym ja będę, gdy urosnę.
Czy kuć będę w kuźni młotem,
Czy obrabiać piłą sosnę?
Czy zapadłszy w puszcze, knieje,
Dzielnym stanę się leśnikiem,
Co to nigdy nie blednieje,
Choć się spotka z wilkiem, z dzikiem?
Albo może będą badał
Het, na niebie księżyc złoty,
Ludziom dziwy opowiadał
I tłumaczył gwiazd obroty...

(M. Konopnicka)



173. a) Przeczytaj, wypisz okoliczniki wraz z wyrazami określanymi. Postaw odpowiednie pytania.

W LESIE

I znowu cichość w dole. Dzieciół na jedlinie
Stuka z lekka i dalej odlatuje, ginie,
Schował się, ale dziobem nie przestaje pukać,
Jak dziecko, gdy schowane, woła, by go szukać.
Bliżej siedzi wiewiórka, orzech w łapkach trzyma,
Gryzie go, zawiesiła kitkę nad oczyma.
Jak pióro nad szyszakiem u kirasjera,
Chociaż tak osłonięta, dokoła spoziera.

(A. Mickiewicz)

- b) Określ styl wiersza.

174. a) Wypisz z wiersza przydawki wraz z wyrazami określonymi, oddzielnie – wyrażone przymiotnikiem, oddzielnie – wyrażone rzeczownikiem.

Wzór: zachodnia zorza; zorza nieboskłonu.

Zachodnia zorza nieboskłonu
Ozłaca pola, drogi, rowy,
Jakby spiżowy odgłos dzwonu
Oblekał ziemię w blask spiżowy.
Na wzgórzu, kędy do połowy
Cień objął z dołu ściern zagonu,
Świecą ognistą sierścią krowy
Jak duże, rude liście klonu.

(L. Staff)

- b) Od czego zależy forma rodzaju, liczby i przypadki przydawki wyrażonej przymiotnikiem? Na jakie pytania odpowiadają przydawki wyrażone rzeczownikiem? W którym przypadku występuje ten rzeczownik?

175. Przepisz i uzupełnij.

koszula ... – to koszula kraciasta
most z żelaza – to most ...
materiał z wełny – to materiał ...
teren przy granicy – to teren ...
działka ... – to działka przyzagrodowa
ziemie nad Odrą – to ziemie ...

176. Zastąp przydawki wyrażone rzeczownikiem z przymiotnikiem przydawkami wyrażonymi przymiotnikiem.

dach ze słomy,
pomnik ze spiżu,
starzec z siwą brodą,
dziewczynka o zielonych oczach

177. Uzupełnij zdania dopełnieniami.

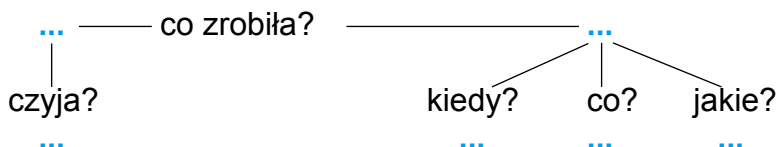
Czytam ... wypożyczoną z biblioteki. Nie przeczytałem jeszcze ..., więc nie mogę ci ... pożyczyć. Pożyczyłam ... książkę. Spotkałem się W czasie wieczoru autorskiego pisarz mówił ...

178. Uzupełnij podane zdania okolicznikami.

Idź..., bo się spóźnisz do szkoły. ... skończą się zajęcia szkolne i zaczną się ferie zimowe. Podczas ferii ... dobrze odpoczniemy.

179. Podkreśl podmiot i orzeczenie. Uzupełnij wykres zdania.

Wczoraj nasza drużyna odniosła wielkie zwycięstwo.



Zdanie rozwinięte składa się z grupy podmiotu oraz grupy orzeczenia.

Grupa podmiotu = podmiot + określenia.

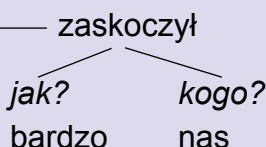
Grupa orzeczenia = orzeczenie + określenia.

Taki wynik meczu bardzo nas zaskoczył.

grupa podmiotu



grupa orzeczenia



180. W podanych zdaniach podkreśl podmioty i orzeczenia. Narysuj wykresy.



Pierwszy komputer zajmował powierzchnię kilku pokoi. Dzisiaj nowoczesny komputer mieści się w małej walizeczce.



181. Z podanych wyrazów ułóż zdania. Podkreśl w nich grupę podmiotu i grupę orzeczenia.

a) opowiedział, wilk, dzieciom, stary, przygody, swoje, morski;

b) kolega, wczoraj, mój, mecz, na, koszykówki, najlepszy, poszedł

182. Rozwiń grupę podmiotu, dodając dowolny wyraz.

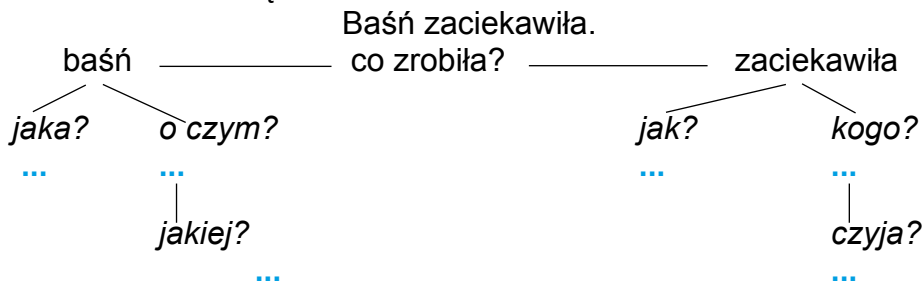
Wszyscy ... sąsiedzi dobrze się znają. ... korale siostry bardzo mi się podobają. Najlepszy kolega ... mieszka niedaleko mnie. Szybko mijały ... chwile zabawy.

183. Rozwiń grupę orzeczenia dowolnym wyrazem.

Ciepły wiatr delikatnie porusza Tata kolegi łowi Pracownicy uczniowie podkreślają w tekście żyła sobie dobra i szlachetna wróżka.

184. Rozwiń grupę podmiotu i grupę orzeczenia dowolnymi określeniami. Zapisz utworzone zdanie rozwinięte.

Zdanie nierozwinięte:



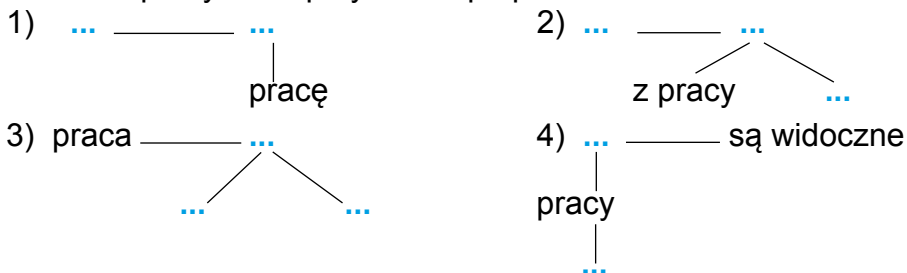
185. Przepisz. Podkreśl grupę podmiotu i grupę orzeczenia. Narysuj wykres pierwszego zdania.

Pewien gruby miś zapadł w zimowy sen. Śmiesznemu misiowi przyśnił się sen o wyprawie w kosmos. Grubasek znalazł się na zielonej planecie. Wszystkie tamtejsze zwierzaki miały zielone futerka. Po przebudzeniu przerażony niedźwiadek pobiegł do swojej spiżarni. Odetchnął. Słodki miód nie zmienił swego koloru.

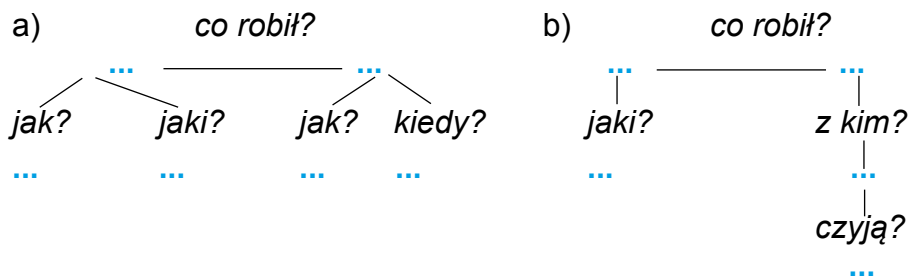
186. Wpisz podane zdania w odpowiadające im wykresy. Ustal, jaka jest w kolejnych zdaniach rola rzeczownika.

praca (podmiot, przydawka, dopełnienie, okolicznik)

Tatuś lubi pracę. Praca daje mu zadowolenie. Wyniki jego pracy są widoczne. Z pracy tatuś przychodzi po południu.



187. 178. Ułóż zdania pojedyncze rozwinięte odpowiadające podanym wykresom.



188. Przeczytaj. Może zapamiętasz.

Rymowane części zdania – przyrząd do podpowiadania.

1. **Kto? co?** – ot, na przykład pies.
Wyraz pies **podmiotem** jest.
2. **Co się z nim dzieje? co robi?** – służy.
To orzeczenie. Nie wiesz? Wstyd duży.
3. **Jaki? lub: który? ile? czyj? z czego?**
Dobry – **przydawka** jest to, kolego.
4. **Gdzie? kiedy? dokąd? jak? czemu? po co?**
To **okolicznik**: dniem oraz nocą.
5. **Kogo? lub czego? komu? lub czemu?**
To **dopełnienie**: panu.
Ach, wiem już:
Gdy jeden wyraz przy drugim stanie,
Z wszystkich tych słówek powstanie zdanie:
Dobry pies służy panu dniem i nocą.

(J. Bochenek, J. Zawadzka „Zeszyt ćwiczeń”)

189. W tytułach gazet, czasopism, książek występują zawiadomienia – konstrukcje, które nie posiadają formy czasownikowej. Wypisz z gazety kilka takich zawiadomień.

190. Ułóż wypowiedzenie z rozsypanych wyrazów, tworząc krótką historyjkę. Niektóre słowa zmień, by je dostosować gramatycznie do innych części zdania.

na, przeżycie, wakacje
znad, nadciągnąć, ciemny, szybko, chmury, morze
bardzo, nagle, ciemno, zrobić się
o, wysoki, fale, brzeg, uderzać, stromy, wściekle
widok, i, jaki, piękny, to, groźny
zalać, plaża, nam, czy, woda

191. W podanym wierszu podkreśl czasowniki, które tworzą zdania. Nazwij rodzaje zdań.

Ten mój konik z kasztana
bryka sobie od rana.
Ma kopytka z żołądzi
i wesoło w świat pędzi.
Sto gościńców przejechał.
Mknie karoca z orzecha.
– Kogo wiesz, kasztanku?
– Pannę lalę z gałganków.

(K. Artyniewicz)

192. Ułóż zdania pojedyncze rozwinięte, oparte na podanych schematach zdaniowych.

a) rzecz. w M. + czas. + rzeczownik w przypadku zależnym



b) rzecz. w M. + czas. + określenie w postaci przysłówka



c) rzecz. w M. + czas. + określenie w postaci wyrażenia przymkowego



193. Wykorzystaj związki czasownika, ułóż z nimi zdania pojedyncze rozwinięte.

tęsknić *do czegoś / kogoś* lub *za czymś / za kimś*;

słuchać *kogoś / czegoś*;

używać *czegoś* (nie: *coś*);

ryzykować *coś* (nie: *czymś*);

przeznaczyć *coś* dla *kogoś*;

szukać *czegoś / kogoś* (nie: *coś, za czymś*);

bronić *czegoś / kogoś*;

przygotować *coś komuś / dla kogoś*.

Wzór: Mama przygotowuje codziennie dzieciom (dla dzieci) śniadanie.

194. W podanym fragmencie wiersza podkreśl orzeczenia. Wypisz w osobnych kolumnach przydawki, dopełnienia, okoliczniki.

Nitka, na której lądował, przyłgnęła do dna wanny
I rozpaczliwie próbuje iść po gładkiej bieli,
Ale żadna z miotających się nóg nie znajdzie uchwytu
Na powierzchni, której nie ma w naturze.
Nie lubię pajaków. Pomiedzy nimi i mną jest nieprzyjaźń.

(Cz. Miłosz „Pająk”)

195. Przeczytaj głośno podane wypowiedzenia, zwracając uwagę na intonację (opadającą lub wznoszącą się).

Proszę pani, czy jutro będzie klasówka?

Chcemy po południu pójść do muzeum.

Aniu, napisz na tablicy to zdanie.

Morze dziś wyjątkowo spokojne.

Oddział, na ramię broń!

196. Ułóż krótki tekst (5–6 wypowiedzi) na temat poruszania się na ulicy. Użyj w nim zdań rozwiniętych.

197. Podaj opis zwierzątka, którym się opiekujesz. Postaraj się ten opis wzbogacić określeniami.

198. a) Podaj nazwy poniższych znaków interpunkcyjnych. Wyjaśnij ich zastosowanie.

., ?, !, ?!, ...

b) Czy intonacje poszczególnych zdań z tymi znakami są identyczne?

199. a) Przeczytaj.

JAK RYSOWAĆ TATĘ?

Tatę wielkiego rysować trzeba,
choćbyś rysować miał cały dzień.
Niech jak szczyt góry sięga nieba,
niech jak dąb rzuca ogromny cień.
Tata podobny jest do olbrzymia,
co na ramionach cały dom trzyma.
A że jest droższy ci od skarbu,
namaluj tatę złotą farbą.

(L. Marjańska)



b) Postaraj się ustnie, a potem pisemnie „narysować” portret mamy. Używaj zdań rozwiniętych, bogatych w określenia.

200. Przeczytaj zdania, zwróć uwagę na myślnik.

Sport – to zdrowie. Lwów – to stare miasto z bogatymi tradycjami.
Mama Tomka uczy fizyki, a tatuś – matematyki.

Myślnik stawiamy w miejscu domyślnego łącznika (jest, był) przed zaimkiem **to** wprowadzającym orzecznik oraz zamiast powtórzenia członu zdania.

Np. *Ja pójdę górą, a ty – doliną.*

Ty zakwitniesz różą, a ja – kaliną.

201. Postaw brakujące myślniki.

Dniepr to największa rzeka Ukrainy. Kijów to stolica Ukrainy. Ojciec jest stomatologiem, a matka nauczycielką. Jacek był na mecie pierwszy, a Jurek drugi. Nauka to potęgi klucz. Kasia lubi filmy przygodowe, a jej koleżanka fantastyczne. Czytam książki historyczne, a mój brat bajki.

202. Wpisz brakujące myślniki, uzasadnij je.

Chłopcy pojechali na zimowisko, a dziewczęta do domu wczasowego. Gramatyka to twój pomocnik. Jurek kupił lody, a Adam herbatniki. Najpiękniejszy kwiat to róża.

§ 8. Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym

Szyk wyrazów (układ, kolejność, porządek) w języku polskim jest w znacznej mierze swobodny, ale nie dowolny.

Pozycja wyrazu zależy od tego, na co w swej wypowiedzi chcemy zwrócić specjalną uwagę.

Najczęściej jest to podmiot. Aby związki między częściami zdania były wyraźne, a treść zdania jasna i jednoznaczna, każde określenie powinno być blisko wyrazu określanego.

203. Połącz przydawki z grupy I z rzeczownikami z grupy II we właściwym szyku. Podkreśl przydawki.

I

ziemi, dziwny, morza, jedna, pośpieszny, nagrzan-
e słońcem, rudy, druga, zimny, dokuczliwy, porywi-
sty, człowiek, królewscy, ogromny, krzyżacki, obfity,
krótki, nasze, białe.

II

powietrze, kot, godzina, wicher, cień, pisarze,
obóz, deszcz, brygada, śniegi, syn, czar, brzeg, zaką-
tek, pociąg, wiatr, obiad, dzień



Wzór: syn **ziemi**, rudy **kot**.

204. Podkreśl przydawki. Przepisz. Ponumeruj wyrazy w zdaniu tak, by występowały we właściwym szyku.

2 3 1 4

Wzór: Czytał interesującą Janek książkę.

Janek schował do kieszeni jabłka trzy. Kobieta dobra sierotą się zaopiekowała. Był Syzyf władcą Koryntu pięknego. Róże czerwone grządkę szkolną ozdabiały. Pociąg pośpieszny odjeżdża z peronu tamtego. Bociany młode podrosły i okryły się pierzem drobnym. Na nieba tle pojawiły się ptaki. Pokoju ściany są pięknie pomalowane.

205. Popraw szyk wyrazów w zdaniu.

Procę, kamyki i ołówek z kieszeni wyjął chłopiec. Gospodarz w pole wyruszył. Rząd drzew wzdłuż drogi rósł. Ptaki pod dach kryły się. Wiatr ze wschodu wiał. Droga przez las prowadziła. Prowadzi tamtędy droga do osiedla. Głosy z zewnątrz dochodziły. Cisza przed burzą jest. Wesoło dzieci bawiły się. Szedł dalej teraz. Nie przyszedł z powodu do szkoły choroby.

206. Poniższe zdania przekształć tak, żeby za pomocą szyku wyrazów uwydatnić ich podmioty.

Ania jest najlepszą uczennicą w klasie. Czytanie jest najprzyjemniejszą rzeczą pod słońcem. Misie, lalki i piłki leżały porzucone w kącie. Basi nie było na zabawie.

207. Podane zdania uzupełnij wyrażeniami w nawiasach. Od czego zależy miejsce przydawki w stosunku do wyrazu określanego?

Tą łódeczką dziecko bawi się najchętniej (brązowa, drewniana). To, że machinalnie przekładał z ręki do ręki łódeczkę, świadczyło o jego zdenerwowaniu (z kory). Małą łódeczkę podarował mi brat na dziesiąte urodziny (własnoręcznie wykonaną przez niego z kory).

208. W jaki sposób zmiana szyku wyrazów wpłynęła na zmianę znaczenia poniższych par zdań?

Odpowiedź dyrektora na list w pełni nas zadowoliła.
Odpowiedź na list dyrektora w pełni nas zadowoliła.
Przyjazd do domu dziadków zawsze jest dla mnie przeżyciem.
Przyjazd dziadków do domu zawsze jest dla mnie przeżyciem.

209. Rozwiń zdania, stosując określenia podane w nawiasach.

- a) Gałązki ugięły się pod ciężarem
(drzew, owocowych, dorodnych, jabłek).
- b) Wstęgą ciągnie się sznur
(białą, szosy, pojazdów, nowoczesnych, kolorowych).
- c) Pójdziemy do kina
(jutro, na przegląd, po lekcjach, filmów A. Wajdy, języka polskiego).
- d) Siostra gra
(starsza, moja, na flecie, bardzo, pięknie, koncertowym).

210. a) Popraw szyk wyrazów w zdaniach.

Puszczaliśmy balony z druhem Kowalskim na czele. Rejtan leży w białej koszuli rozpiętej pod drzwiami. Walek Gibała wyrzucał torf razem z żoną.

b) O jakiej zasadzie zapomnieli autorzy tych zdań?

211. Wyróżnione wyrazy podrzędne są zbyt daleko od wyrazów nadrzędnych. Popraw zdanie.

Marek z naszej klasy lubi czytać **bardzo**. Wypożycza książki **często** w szkolnej bibliotece. Panie bibliotekarki obie **dobrze** znają Marka. Chętnie rozmawiają nie tylko o książkach z **nim**.

212. a) Przeczytaj wiersz. Zwróć uwagę na szyk wyrazów. Zastanów się, dlaczego odbiega od zwykłego.

Rosła kalina z liściem szerokim,
Nad modrym w gaju rosła potokiem,
Drobny deszcz piła, rosę zbierała,
W majowym słońcu liście kąpała.
W lipcu korale miała czerwone,
W cienkie z gałązek włosy wplecione.

(T. Lenartowicz „Kalina”)



b) Gdzie spotkasz podobne „niedokładności” w szyku wyrazów? Jaki to styl?

§ 9. Zdania z jednorodnymi członami

213. Przeczytaj tekst. Do wyróżnionych wyrazów postaw pytania. Wypisz te wyrazy, obok napisz, jakie to człony zdania.

Tumry przeżywał burzliwe dramaty i awantury. Jego uszy i pysk były poranione. Po burzach i rozterkach młodości żył pełnią dojrzałego życia. Chwytał nas za suknie albo za dłonie. Wachlował się ogonem w prawo i w lewo. Najwięcej swobody i wesołości okazywał w stosunku z ojcem. Zmienił się na psa grzecznego, miłego, dobrego i mądrego.

(wg M. Dąbrowskiej)

Wyrazy wyróżnione – to **jednorodne człony zdania**. Odpowiadają one na jedno i to samo pytanie i odnoszą się do jednego i tego samego wyrazu. Mogą łączyć się ze sobą spójnikowo i bezspójnikowo.

Np. *Wczesną wiosną przylatują do nas **skowronki, bociany, jaśkółki**. I **Tadek**, i **Zosia** są członkami teatryku szkolnego.*

214. Uzupełnij każde zdanie tymi wyrazami z ramki, które odpowiadają na podane pytania.

(co?) ... przygotowują się do nadchodzącej zimy. (które?, jakie?) ... dni jesieni pozwalają zwierzętom na zgromadzenie zapasów. Wiewiórki gromadzą w dziuplach dużo (czego?) ... (które? jakie?) ... chłody zmuszają niedźwiedzi do szukania legowisk.

wiewiórki, lisy, jeże, misie, pogodne, ostatnie, liści, orzechów, szyszek, żółędzi, pierwsze, jesienne

Jednorodne człony zdania połączone bezspójnikowo rozdzielamy przecinkiem. Przecinkiem rozdzielamy jednorodne części zdania połączone spójnikami **a**, **ale**, **lecz**, **jednak**, **zatem** oraz powtarzającymi się spójnikami **i**, **lub**, **albo**, **ani**, **байд**, **czy**.

Np. *Wierzby, topole, graby rosły tuż nad wodą. Dzień był pochmurny, **lecz** ciepły. Pojedziemy **albo** koleją, **albo** autobusem.*

215. W podanych wypowiedzeniach znajdź jednorodne człony zdania. Postaw brakujące przecinki.

Janek i mama pojechali do Truskawca. Na chodnikach leży śnieg błoto i kamienie. Mamy dzisiaj i geografię i historię. Dzieci wyjadą w czasie wakacji nad morze albo w góry. Kasia była zawsze grzeczna oraz pracowita. Zdolna ale leniwa Marta rzadko dostawała dobre stopnie.

216. Przepisz, postaw brakujące przecinki. Powiedz, dlaczego w niektórych wypowiedziach nie stawiamy przecinka?

Uczymy się języka angielskiego i niemieckiego. Uczymy się i angielskiego i niemieckiego. Wieczorami czytał książki albo oglądał telewizję. Wieczorami albo czytał książki albo oglądał telewizję. Nie uczył się ani nie pracował. Ani się nie uczył ani nie pracował. Świątek czy piątek – musiał pracować. Czy świątek czy piątek – musiał pracować.

217. Przepisz. Dlaczego niektóre wyrazy w podanych zdaniach oddzielono przecinkiem? Jaka jest ich rola w zdaniu?

Bolesław Prus pisał nowele, opowiadania, powieści. Antek, Anielka, Michałko są głównymi postaciami nowel Bolesława Prusa. Pisarz zawsze stał w obronie ludzi nieszczęśliwych, skrzywdzonych, poniżonych, wyzyskiwanych. Problemy ówczesnej Warszawy ukazywał Prus w artykułach, reportażach, felietonach.

218. Z podanych niżej wyrazów ułóż i zapisz zdania. Podkreśl przecinki i uzasadnij ich użycie.

- a) jest, Żelazko, przyrządem, ale, niewielkim, pożytecznym;
- b) dzieci, W, wszystkie, Japonii, do, chodzą, szkoły, w, jednakowo, czarne, ubrane, garniturki, skarpetki, białe;
- c) w, Rolnictwo, Japonii, ważne, tak, jest, produkcja, jak, czy, samochodów, komputerów;
- d) Japonki, Młode, z, urocze, dokładnością, wielką, sadzonki, flankują, ryżu

219. Przepisz. Dopisz jednorodne części. Zwróć uwagę na wyróżniony wyraz.

Na grządce rosły **kwiaty**: lilie, ...

Mama robi na zimę **przetwory**: konfitury, ...

Lubię **zwierzęta**: chomiki, ...

Wyrazy wyróżnione – to **wyrazy uogólniające**. Jeśli stoją one przed jednorodnymi członami, umieszczamy przed nimi dwukropek.

Np. *Ola przeczytała kilka opowiadań H. Sienkiewicza: „Sachem”, „Orso”, „Latarnik”.*

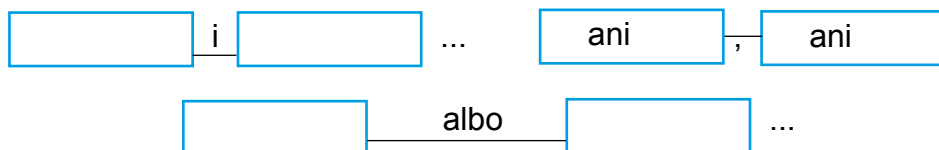
220. Dopisz jednorodne człony zdania. Postaw brakujące znaki przestankowe. Uzasadnij je ustnie. Podkreśl wyraz uogólniający.

W klasie poznajemy nowe gatunki literackie bajki Przeczytałam następujące bajki Andersena Bardzo lubią owoce Najpiękniejsze są lwowskie ulice

221. Uzupełnij zdania przecinkami.

Dawniej żaden polski szlachcic nie mógł się obejść bez żupana ni kontusza. Żupanem nazywano ubiór o kroju długiej sukni zapinanej na guziki haftki lub pętelki. Na żupan wkładano kontusz z szerokimi rozciętymi rękawami. Bogate szlachcianki stroiły się w jedwabie atłasy aksamity. Ich długie suknie były piękne ale chyba trochę niewygodne. Strój kobiecy upiększały liczne koronki hafty oraz falbanki. Damy ozdabiały fryzury czy to piórami czy to klejnotami.

222. Ułóż zdania na podstawie schematów z jednorodnymi członami.



223. Napisz odpowiedzi na podane pytania. Dobierz wyrazy z ramki. Postaw odpowiednie znaki przestankowe.

- a) Kto pracuje w gospodarstwie rolnym?
- b) Kto na budowie?
- c) Kto na kolei i na statku?

murarz, tynkarz, traktorzysta, inżynier, kamieniarz, kombajner, marynarz, cieśla, maszynista, kapitan, konduktor, palacz, agronom, ogrodnik, kolejarz, zootechnik, dróżnik, szklarz, blacharz, kucharz

224. Zapisz odpowiedzi na pytania, stawiając odpowiednie znaki przestankowe.

- a) W ciepłych krajach rosną rośliny ...
- b) W sadach dojrzały owoce ...
- c) W lasach zbieramy grzyby ...
- d) Na wsi spotykamy domowe ptactwo ...

225. Uzupełnij podane zdania jednorodnymi członami. Postaw przecinki.

Podobają mi się ludzie mężni W szkole uczymy się języka polskiego i Podczas wakacji jesiennych byliśmy w Kijowie Lekcje języka polskiego mamy w poniedziałek uczą się w naszej klasie najlepiej.

226. a) Przepisz przysłowia, uzupełniając je spójnikami: **a, ale, lecz, ani**. Postaw potrzebne przecinki. b) Wyłutnucz znaczenie jednego przysłowia.

Nie radź się starego ... bywałego. Wszystkich się radź ... jednego słuchaj. Cudze ręce lekkie ... nieużyteczne. Ludzi słuchaj ... swój rozum miej. Ryba szuka, gdzie głębiej ... człowiek, gdzie lepiej. Wszędzie dobrze ... w domu najlepiej. Ucz się powoli ... gruntownie. Nie kieruj się gniewem ... rozpaczą ... rozważą.

227. Przepisz. Podkreśl jednorodne człony. Jakie to człony zdania?

Kwiaty, malwy białostockie,
lubelskie, bujne winograpy,
dziewanny złote pod Zamościem
i w Kazimierzu białe sady.
Kwiaty nad Wisłą, Narwią, Bugiem,
zbierane w słońcu, przy księżycu,
kocham was, kwiaty mej Ojczyzny,
nad Odrą, Wartą, Pilicą.

(T. Kubiak)

228. Przypatrz się obrazkowi. Zatytułuj go. Opisz go, używając jak najwięcej zdań z jednorodnymi członami.



229. Ułóż po jednym zdaniu z opinią wyrażoną wyrazami w związku współrzędnym (jednorodne człony).

- o książce, podając dwie cechy podobne; połącz wyrazem **i (oraz, czy)**
- o sobie, podając dwie cechy różne; połącz wyrazem **ale (lecz)**
- o zakupach, podając dwie cechy wykluczające się; połącz wyrazem **albo (lub)**

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Komunikacja językowa. Typy wypowiedzi

230. a) Przeczytaj uważnie.

I) **Święto Niepodległości**

123 lata Polska znajdowała się pod zaborami i zniknęła z mapy świata. W październiku 1918 r. rozpoczął się proces wyzwolenia ziem polskich spod obcej przemocy. Proces ten zakończył się 11 listopada i data ta jest obchodzona jako Święto Niepodległości.

II) **Kamienna płyta**

U zbiegu ruchliwych ulic
jest płyta kamienna na murze.
Mijam ją co dzień
w drodze do szkoły.
I chociaż czasem
nie patrzę na płytę

zwalniam na chwilę krok,
pochylam głowę...

Dziś tu zatrzymam się dłużej,
położę dwa goździki:
czerwony goździk i biały...
Przeczytam napis wyryty
w kamieniu:
„Miejsce uświęcone
krwią Polaków
poległych za wolność Ojczyzny”...
(Cz. Janczarski)

b) Jakie kolory mają goździki, dlaczego?

c) Wyłutnaczy znaczenie połączeń wyrazowych. W razie potrzeby skorzystaj ze słownika.

święto niepodległości, być pod zaborem, uświęcone krwią

231. Opisz flagę narodową Polski oraz godło państwowe. Jak wygląda ukraińska flaga narodowa i godło Ukrainy? Opisz je, podkreśl wszystkie przymiotniki. Jakimi literami piszemy nazwy świąt państwowych?

W procesie komunikacji językowej dzielimy się wrażeniami o otaczającym świecie, opisujemy właściwości i cechy przedmiotów i ludzi.

Interesujemy się wydarzeniami związanymi z ludźmi, ich życiem, ich uczuciami. Wszystko to stanowi treść naszych wypowiedzi.

Zależnie od treści wypowiedzi rozróżniamy **opis**, **opowiadanie**, **rozważanie**.

232. Przeczytaj tekst. Przepisz go, podkreśl jednorodne człony zdania. Opowiedz o zasługach dla kraju księcia Jarosława Mądrego.

Książę Jarosław Mądry był człowiekiem wykształconym, dążył do zachowania jedności terytorialnej Rusi i podtrzymania jej autorytetu w świecie.

Umacniał obronne wały wokół miasta, budował książęce dwory z kamienia, klasztory otoczone zabudowaniami gospodarskimi, sprzyjał rozwojowi handlu, rozbudowywał place targowe i przystanie nad Dnieprem, zakładał nowe grody.

Rozgromił ostatecznie Pieczyngów pod Kijowem, a ich państwo rozpadło się. Na miejscu bitwy wzniesiono w 1037 r. słynny sobór św. Sofii.

(wg „Historii Ukrainy”)

Typy wypowiedzi

Nazwy wypowiedzi	Na jakie pytanie wypowiedź odpowiada	O czym mówi się w wypowiedzi	Zasadnicze części wypowiedzi
Opowiadanie	Co robi osoba lub przedmiot?	O wydarzeniach	Początek wydarzenia, rozwój akcji, zakończenie
Opis	Jaki jest przedmiot lub osoba?	Właściwości osoby, przedmiotu	Ogólne wrażenia, właściwości, szczegóły
Rozważanie	Dlaczego przedmiot czy osoba jest właśnie taki?	O przyczynach właściwości lub działania	Teza (myśl, którą trzeba udowodnić), argumenty (dowody), wniosek

233. a) Przeczytaj teksty. O czym jest mowa w tekście I) i II).

I) Był niby kogut, niby wąż. Głowę miał kogucią z ogromnym purpurowym grzbietem w kształcie korony, szyję długą i cienką, węzowatą, kadłub pękaty, nastroszonymi czarnymi piórami pokryty i nogi kosmate wysokie, zakończone łapami o ostrych olbrzymich pazurach. Ale najstraszniejsze były oczy potwora: wylupiaсте, okrągłe, do sowich ślepiów podobne, jarzące się to czerwono, to żółto.

(Or-Ot)

II) Nad Wisłą mieszkał straszny smok. Wszyscy mieszkańcy Krakowa bali się go bardzo. Gdy był głodny, porywał najpiękniejszą dziewczynę i pożerał ją. Krak ogłosił, że kto pokona tego potwora, otrzyma w nagrodę jego córkę za żonę i królestwo.

b) Jakie to typy wypowiedzi?

234. Przeczytaj tekst. Określ jego temat i główną myśl. Jaki to typ wypowiedzi? Podaj swoje argumenty.

Gałęzie pięły się na drzewo i na żelazo. Serce dziewczynki poczęło bić jak młotem, a ręce drżeć ze szczęścia i podniecenia. A gil śpiewał i ćwierkał dalej, główkę zaś przechylał tak, jakby i on czuł się niemniej podniecony. Cóż to było, co Mary poczuła pod ręką – kwadratowe, żelazne, z otworem do klucza w środku?

Był to zamek od furtki zamkniętego od dziesięciu lat ogrodu. Mary wsunęła rękę do kieszeni, wyciągnęła klucz i spostrzegła, że nadawał się do zamka. Włożyła klucz i przekręciła. Musiała użyć sił obu rąk, lecz w końcu osiągnęła skutek.

A potem pełną piersią zaczerpnęła powietrza, spojrzała spoza siebie na długą ścieżkę, czy nikt nie nadchodzi. Lecz nie było żywego ducha. Zdawać by się mogło, że nikt tu nigdy nie przychodził; Mary powtórnie zaczerpnęła powietrza, przytrzymała bujającą się zasłonę bluszczu i popchnęła furtkę, która się otworzyła bardzo powoli.

Wśliznęła się do środka i zamknęła za sobą furtkę. Po czym oparła się o nią plecami, rozglądając się dokoła i oddychając pośpiesznie ze szczęścia i radości.

Znajdowała się w tajemniczym ogrodzie!

(F.E. Burnett „Tajemniczy ogród”)

235. Wypisz z dowolnej baśni trzy krótkie urywki, które są przykładem opowiadania, opisu, rozważania.

236. Opisz swój pokój.

§ 10. Wołacz

237. a) Przeczytaj wiersz. Wskaż znane ci rodzaje wypowiedzi: oznajmujące, rozkazujące, pytające, wykrzyknikowe. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy.

Chodzi, chodzi czapla po desce
Mówić ci jeszcze?
Oj, nie szalej, **czaplo**, nie szalej!
Mówić ci dalej?
Spadniesz, **czaplo**, spadniesz do rowu!
Mówić ci znowu?
Zmokniesz, **czaplo**, możesz mieć dreszcze!
Mówić ci jeszcze?
Deska ci się na głowę zwali!
Mówić ci dalej?
Będzie bieda z rozbitą głową!
Mówić ci znowu?
Lepiej nie chodź, **czaplo**, po desce!
Mówić ci jeszcze?

(L. Pijanowski „Czapla”)



b) Do kogo mówiący zwraca się w wierszu? Zwróć uwagę na intonację.

238. Przeczytaj, na czym polega różnica między zdaniami w I i II kolumnie? Przeczytaj z odpowiednią intonacją.

I	II
Uczniowie, przygotujcie się do lekcji.	Przygotujcie się do lekcji.
Haniu, wyjm piórnika.	Wyjm piórnika.
Stasiu, czy przeczytałeś książkę?	Czy Staś przeczytał książkę?

Wołaczem nazywamy wyraz lub grupę wyrazów oznaczających osobę, zwierzęta lub rzeczy, do których mówiący się zwraca.

Wołacz może stać w środku zdania, na końcu lub na początku. Od reszty zdania oddzielamy go przecinkiem. Jeśli wołacz wymawiamy z naciskiem, stawiamy po nim wykrzyknik.

Np. *Moja mateńko! Moja rodzona! Jak też tam na wsi owej?*

(M. Konopnicka)

239. Przepisz. Znajdź wołacze, postaw odpowiednie znaki przestankowe. Przeczytaj z prawidłową intonacją.

Pójdźcie o dziatki pójdźcie wszystkie razem za miasto, pod słup na wzgórek. Bądź pochwalona przenajświętsza Trójca teraz i czasu wszelkiego. Kupcze jedź w miasto, ja do lasu muszę; wy dziatki na ten pagórek biegajcie sobie i za moją duszę zmówcie też czasem paciorek.

(wg A. Mickiewicza)

240. Przeczytaj żartobliwe życzenia. Znajdź w nich wołacze.

Kochane dziewczynki życzymy wam, aby z czarodziejek nigdy nie stałyście czarownicami. Drodzy chłopcy na spotkanie przygód wyruszajcie jako rycerze a nie jako piraci. Mili dorośli życzymy wam świata bez smoków i smogów.

241. Imionom Zosia i Adaś nadaj formę wołacza i wpisz jedno do grupy zdań a), drugie – do b). Wstaw przecinki. Zwróć uwagę na intonację – pauzy przy wołaczach.

a) ... czy napisałeś już opowiadanie?

Czy napisałeś już ... opowiadanie?

Czy napisałeś już opowiadanie ...?

b) ... po południu spotykamy się u Basi.

Po południu ... spotykamy się u Basi.

Po południu spotykamy się u Basi

242. Podkreśl wołacze wyrażone jednym lub dwoma wyrazami.

Winszuję, Panie Piotrze, żeś się już ożenił. Bracie, trzymaj więc, coś dostał w zdobyczy. Bracia szlachta! ja przy prawie stoję. Oddaj szpadę, panie Hrabio, bo wezwę wojskowej pomocy.

243. Oddziel wołacze przecinkami, a na końcu wypowiedzi – w zależności od ich rodzaju wstaw kropkę, wykrzyknik lub pytnik.

Dzieci ustawić się parami Chłopcy zbiórka Zastępowi do mnie Drużyna baczność Asiu czy pójdziesz z nami Kaziu pożycz mi kredki Heleno czy napisałaś list Aniu przeczytaj wiersz Rafale mam coś dla ciebie

244. Znajdź wołacze. Określ styl wypowiedzi.

Myśli moje, myśli moje
Tyle lat nadziei!
Hołubiłem was, pieściłem –
Dokąd dziś podzieję?
W Ukrainę idźcie, dzieci,
W naszą Ukrainę.
(...)
Ukraino, matko miła,
Nim w ojczyźnie zgasnę,
Dziatki moje nierozumne,
Przyjmij jako własne!
(T. Szewczenko „Myśli moje”. Tłum. J. Łobodowski)

245. Zbuduj zdanie według wzorów.

o – oznacza wołacz

- | | |
|--|--|
| 1. <input type="text" value="o,"/> ? | 2. <input type="text" value="o!"/> ! |
| 3. <input type="text" value=", o,"/> . | 4. <input type="text" value=", o,"/> ! |

246. Przerób każde zdanie tak, aby podmiot stał się wołaczem. Zwróć uwagę na to, w jakim przypadku stoi wołacz, w jakim podmiot.

Młodzież dba o otaczające środowisko. Uczniowie zwiedzają swój kraj. Dzieci w zimie pomagają ptactwu. Dziewczynki i chłopcy dbają o drzewa i krzaki na ulicach, w parkach, w skwerach.

247. Napisz kartkę z życzeniami do kogokolwiek z rodziny lub kolegów. Użyj w niej wołaczy.

§ 11. Zdania pojedyncze i złożone. Znaki przestankowe w zdaniu złożonym

248. Przeczytaj. Porównaj zdania w przykładach a) i b). Znajdź w nich orzeczenia.

a) Marek jest dość zdolny, ale leniwy. Pójdę na spacer albo do muzeum. Nie byłem w szkole z powodu choroby. Dowiedziałem się o przyjeździe kolegi.

b) Marek jest dość zdolny, ale nie przykładą się do nauki. Pójdę na spacer albo wybiorę się do muzeum.

Zdanie pojedyncze zawiera jedno orzeczenie.

Np. *Ucichły w lasach głosy ptaków.*

Zdanie złożone zawiera dwa lub więcej orzeczeń, zbudowane jest ze zdań pojedynczych, które nazywamy zdaniami składowymi.

Np. *Nauczyciel opowiadał nam, jak żyją pszczoły.*

249. Odszukaj zdania złożone i podziel je pionowymi kreskami na zdanie składowe.

Wężem najszybciej poruszającym się na lądzie jest czarna mamba ze wschodniej części Afryki.

Żyrafa śpi niespokojnie i bardzo krótko, w ciągu całej doby pozwala sobie na trzy lub cztery pięciominutowe drzemki.

Olbrzymia kałamarnica atlantycka ma największe oczy spośród wszystkich zwierząt na świecie.

Najbardziej uzdolnionymi językowo zwierzętami są papugi, które mogą zapamiętać około trzystu różnych słów.

250. a) Wypisz osobno zdania pojedyncze i osobno zdania złożone. Z kolejnych zdań pojedynczych powstanie tekst o ptaku kiwi, zdania złożone utworzą tekst o ptaku feniksie.

W mitologii greckiej znajduje się przekaz, który opowiada o bardzo dziwnym ptaku. Ten ptak pochodzi z Nowej Zelandii. Nie potrafi latać. Kiedy ów ptak osiąga wiek 500 lat, buduje z gałęzi stos pogrzebowy. Biega na krótkich, silnych i grubych nogach. Słabo widzi. Za to ma doskonale rozwinięty zmysł węchu. Sadowi się na nim, obraca ku słońcu i mocno macha skrzydłami. Jego pióra przypominają sztywne, sterczące włosy. Jest bardzo płochliwy. W ten sposób roznieca ogień, który pochłania go i spala. Kiedy upłynie dziewięć dni, odradza się z popiołów.

b) Jaka to wypowiedź: opis, opowiadanie czy rozważanie?

251. Z każdej podanej pary zdań pojedynczych utwórz jedno zdanie złożone. Zdania złożone podziel na zdania składowe.

1. Płyta kompaktowa wyparła tradycyjny czarny krążek. Pozwala ona uzyskać o wiele lepszą jakość dźwięku.

2. Odtwarzacz kompaktowy wyposażony jest w system laserowy. System ten odczytuje kod cyfrowy zapisany na płycie.

3. Kod cyfrowy zostaje zamieniony na sygnał elektroniczny. Później specjalne urządzenie przekształca ten sygnał w dźwięk.

252. Przekształć każde zdanie złożone w jedno zdanie pojedyncze.

Długo marzył Grześ Ponury, że wyjedzie zimą w góry.

Gdy pani weszła do klasy, umilkły wszelkie hałasy.

Agnieszka była chora, bo zjadła muchomora.

Kiedy powrócił do szkoły, nie był już taki wesoły.

253. Przekształć zdania złożone w kilka zdań pojedynczych.

W 1550 roku we Włoszech zostały zrobione pierwsze okulary dla krótkowidzów, które stały się oznaką zamożności, gdyż wówczas stać było na nie tylko bogate osoby.

Od końca XIX wieku do roku 1923 powstawały filmy nieme, w których zamiast dialogu pojawiły się napisy, a muzyka towarzysząca tym filmom wykonywana była na sali kinowej przez pianistę.

254. a) Przeczytaj. Oddziel w zdaniach złożonych zdania składowe. Czy zależą one od siebie?

Człowiek jaskiniowy nie znał zboża, zaspakajał głód leśnymi owocami. Potem znajdował ziarna dzikiej pszenicy i jadł je wyluskiwane z kłosów. Ziarna były twarde, ale nasz przodek rozcierał je kamieniem. Kaszę i mąkę otrzymaną z ziarna mieszał z wodą, jadł surową papkę, a potem nauczył się ją gotować.

b) Zwróć uwagę na spójniki łączące zdanie składowe.

Czerwonograd – to wieś w powiecie zaleszczyckim w obwodzie tarnopolskim, leży w kotlinie Dżurynu, dopływu Dniestru. Leży wśród falistych wzgórz i skał różowego piaskowca i stąd pochodzi nazwa osady. Jest tu piękny wodospad na Dżurynie, wysokość jego wynosi 16 metrów. Osada ta należy do najstarszych osad na Podolu, miała początkowo zamek drewniany.



Są to zdania współrzędnie złożone. Jedno zdanie nie określa drugiego, są niezależne.

W zdaniach składowych obowiązują takie same zasady stawiania przecinków jak w zdaniach pojedynczych.

W zdaniach współrzędnie złożonych oddziela się przecinkiem zdania składowe nie połączone spójnikowo; połączone spójnikami: **a, ale, lecz, jednak, zaś, więc, toteż**; przed powtarzającymi się spójnikami **i, oraz, bądź, czy, lub, albo** kładziemy również przecinek.

Np. *Duży, ciężarowy samochód jechał wolno i wkrótce stanął.*

Mam trochę czasu, więc wybiorę się do muzeum.

Często odpoczywałem nad rzeką albo jechałem w góry.

255. a) Przepisz. Zastanów się, dlaczego zdania składowe nie zostały oddzielone przecinkami.

Chmury nadciągały i zrobiło się ciemno. Nie mieliśmy ochoty na spacer ani nie chciało nam się wychodzić z ciepłego domu. Oglądaliśmy telewizję oraz czytaliśmy książki. Ojciec siedział w fotelu lub drzemał na kanapie. Spał albo marzył o dalekich podróżach.

b) Jaki to typ wypowiedzi?

256. Przeczytaj, podziel zdania złożone na zdania składowe. Czy są one od siebie zależne? Jakimi spójnikami są połączone?

Poeci i malarze byli częstymi gośćmi króla, bo Stanisław August popierał sztukę i literaturę. Pałac królewski jest celem, dokąd podążają turyści w Warszawie. Gdy będę w Warszawie, zwiedzę Zamek Królewski.

Powyższe zdania nazywają się **podrzędnie złożonymi**. Zdanie podrzędnie złożone składa się ze zdania **nadrzędnego i podrzędnego**.

Zdanie podrzędne jest zależne od zdania nadrzędnego, zastępuje jedną jego część, najczęściej przydawkę, okoliczniki, dopełnienie.

Np. *Uciekli, gdzie pieprz rośnie. Myszy tańczą, bo kota nie czują.*

Zdanie podrzędne łączy się najczęściej z nadrzędnym za pomocą takich wyrazów: *który, jak, gdzie, gdy, co, bo, aby, ponieważ, dlatego, żeby*.

Np. *Jedz jabłko, żebyś był zdrowy.*

Zdanie podrzędne od nadrzędnego zawsze oddzielamy przecinkami.

Mam nadzieję na zwycięstwo naszej drużyny. Mam nadzieję, że ...
Po powrocie z podróży odwiedził przyjaciół. Gdy ..., odwiedził przy-
jaciół.

Postąpiła, jak ...

Poszedł do biblioteki w celu wypożyczenia książki. Poszedł do biblioteki, aby ...

258. Powiedz, czym różnią się zdania (1) i (2). Porównaj ich wykresy.

2) Zarządzenie, które wydał wczoraj dyrektor, usprawni czynność kancelarii.

2) 1a 1b

2

Nauczę się i zgłoszę się do odpowiedzi.

Zadzwoń do ciebie albo napisze.

Chce być sprawny fizycznie,
więc zapisał się do klubu
sportowego.

Kiedy się nauczę, zgłoszę się do odpowiedzi.

Jeżeli nie zadzwonię do ciebie,
to napiszę.

Zapisał się do klubu sportowego,
gdyż chce być sprawny fizycznie.

Śmiał się i płakał na przemian. Nie lubię go ani nie cenię. Pojadę pociągami albo polecę samolotem. Napisałem wypracowanie ale zapomniałem zeszytu. Zjadłeś śniadanie więc chyba nie czujesz głodu.

261. W każdym zdaniu podkreśl orzeczenie i oddziel zdania składowe. Ustal, czy to są zdania złożone współrzędnie czy podrzędnie.

Za piaszczystym wzgórzem rozległo się gwizdanie, zakłębił się dym i zaturkotało. Nadjechał roboczy pociąg i zatrzymał się przed stacją. Otyły maszynista i jego młodziutki pomocnik zeskoczyli z lokomotywy i pobiegli do karczmy.

(wg B. Prusa)

262. Z podanych zdań pojedynczych utwórz zdania złożone, stosując spójniki: *ale, lecz, jednak, więc, a, albo, i*. Postaw przecinki. Czy to są zdania złożone podrzędnie czy współrzędnie?

- 1) Pogoda nie dopisała. Apetyt dopisał.
- 2) Chcę mieć dobre stopnie. Nie zawsze chce mi się uczyć.
- 3) Zamierzałem się uczyć całe popołudnie. Wyszedłem na spacer.
- 4) Spóźnił się na lekcję. Poszedł do szatni.
- 5) Niebo się zachmurzyło. Zaczął padać deszcz.

263. Dopisz zdania współrzędne. W obu zdaniach składowych podkreśl orzeczenia.

Pada deszcz i ...

Świeci słońce i ...

Pada deszcz lub ...

Pójdę na spacer albo ...

Pada deszcz, ale ...

Poszedłem do parku, ale ...

Pada deszcz, więc ...

Nie spotkałem kolegi, więc ...

264. Każde zdanie uzupełnij dwukrotnie: raz – zdaniem współrzędnym, drugi raz – zdaniem podrzędnym.

Czytam książkę.

Interesuje mnie akcja powieści.

Podziwiam bohaterów.

265. Sprawdź, które spójniki w zdaniach współrzędnych poprzedza przecinek. Podkreśl je.

i, oraz, ani

albo, bądź, czy, lub

a, ale, lecz, jednak, zaś

czyli, toteż, więc, zatem

266. a) Przepisz podane reguły i uzupełnij je słowami *są* lub *nie są*.

Zdania składowe w zdaniu złożonym podrzędnie ... rozdzielone przecinkiem, współrzędnie ... rozdzielone przecinkiem przed spójnikami: *a*,

ale, lecz, jednak, natomiast, zaś, czyli, toteż, więc, zatem; współrzędnie ... rozdzielone przecinkiem przed spójnikami: *i, oraz, ani, albo, bądź, czy, lub*.

b) Określ styl tej wypowiedzi.

267. Połącz zdania nadrzędne przysłów z ich zdaniami podrzędnymi, podanymi w ramce.

Myszy tańczą, ...
..., tak cię piszą.
Każdy ma swego mola,
Nie wie syty, ...
Każdy wie najlepiej, ...

... gdzie go buty cisną. ... co go gryzie. Jak cię widzą
... gdy kota nie czują. ... co głodnemu dokucza

268. a) Uzupełnij brakujące przecinki. Uzasadnij ich użycie.

Staś począł przypatrywać się Arabom. Spali wszyscy mocno ale mogli się wkrótce przebudzić ponieważ noc miała się kończyć. Trzeba było działać zaraz. Chwila nadeszła. Chłopiec wygiął się nad Arabem i chwycił za pudło ze strzelbą. Podniósł je i począł przenosić na swoją stronę. Serce i tętno biły mu ciężko w oczach pociemniało oddech stał się szybki ale on ścisnął zęby i starał się opanować wzruszenie. Gdy rzemyki opasujące pudło zaskrzypiały z lekka krople zimnego potu wystąpiły mu na czoło. Ta sekunda wydała mu się wiekiem. Arab ani drgnął.

(wg H. Sienkiewicza)

b) Zatyłuj tekst. Streść go swoimi słowami.

269. Rozpoznaj zdania pojedyncze, złożone współrzędnie, złożone podrzędnie. Pостав przecinki.

Obok olsztyński zamek. Pod jego murami płynie Łyna nad jej brzegami wyrastają małe domki. Po komnatach chodził wielki astronom Mikołaj Kopernik któremu kapituła warmińska zleciła zarząd zamku. To on budował w mieście wodociągi leczył chorych. Ze szczupłą załogą broił Olsztyn przed Krzyżakami troszczył się o jego mieszkańców. Stare mury pamiętają dawne czasy kiedy zabraniano odzywać się po polsku. Władze pruskie zamykały polskie szkoły zacierały polskie wyrazy nawet na kamieniach.

270. Przekształć zdania pojedyncze na zdania podrzędnie złożone, rozwijając wyraz wyróżniony. Postaw przecinki.

Zobaczyliśmy *siedzącego* na gałęzi ptaka.
Po powrocie ze szkoły zaraz to napiszę.
Dzięki twojej pomocy wszystko zrobił na czas.

271. a) Wypisz z podanego tekstu zdania złożone współrzędnie – oddzielnie połączone spójnikami, przed którymi nie stawiamy przecinków, oddzielnie połączone spójnikami, przed którymi przecinek stawiamy.

Łoś jest zwierzęciem rzadkim, więc znajduje się pod ochroną. Łosie żyją w miejscach bagnistych i podmokłych, a zatem najwięcej ich znajduje się w Puszczy Kampinoskiej.

Początkowo łosie żyły w specjalnie ogrodzonym rezerwacie, ale stopniowo wypuszczano je do lasu. Zwierzęta te jedzą rośliny bagienne i trawy, lecz zimą odżywiają się korą drzew, mchami i porostami. Żyją na swobodzie i nie boją się ludzi. Często podchodzą do leśniczówek albo pojawiają się na brzegu lasu. Łosie zadomowiły się w Puszczy Kampinoskiej oraz osiedliły się w okolicach Grajewa.

b) Jaki to styl wypowiedzi? Udowodnij to.

272. Napisz krótkie opowiadanie pt. „Po powrocie ze szkoły”, używając zdań złożonych. Oto początek: *Kiedy po lekcjach wracam ze szkoły, ...*

§ 12. Mowa niezależna.

Znaki przestankowe w mowie niezależnej

273. a) Przeczytaj fragment wiersza. Wymień postaci, które w nim występują. W jaki sposób autor wyróżnił wypowiedzi tych postaci?

„Niech mi każdy powie szczerze,
Skąd się wzięły dziury w serze?”
Indyk odrzekł: „Ja właściwie,
Sam się temu bardzo dziwię”.
Kogut zapiał z galanterią:
„Kto by też brał ser na serio?”
Owca stała zadumana:
„Pójdę, spytam się barana”.
Koń odezwał się najprościej:
„Moja rzecz to dziury w moście!”
Pies obwąchał ser dokładnie:
„Czuję kota: on tu kradnie!”

Kot udając, że nie słyszy
 Miauknął: „Dziury robią myszy”.
 Przyleciała wreszcie wrona:
 „Sprawa będzie wyjaśniona,
 Próbę dziur natychmiast zrobię,
 Bo mam świetne czucie w dziobie”. (...)

 (J. Brzechwa „Wrona i ser”)

b) Jakie znaki przestankowe występują w tekście?

c) Ułóż na podstawie bajki dialog.

274. Porównaj wypowiedzi w I i II kolumnie. Odpowiedz na pytania.

I	II
Mama poprosiła: „ <i>Nie wracajcie późno!</i> ” „ <i>Dobrze, wróćmy wcześniej</i> ” – zapewniły dzieci.	Mama poprosiła, aby nie wracali późno. Dzieci zapewniły, że wrócą na czas.

a) Czyją wypowiedź stanowią wyróżnione wyrazy?

b) W jakiej kolumnie są one przytoczone dosłownie, a w jakiej nie?

c) Przeczytaj wyrazy, które wskazują do kogo należą wypowiedzi dosłowne.

Mowa niezależna – to czyjeś słowa przytoczone bez zmian, dosłownie.

Obok mowy niezależnej występują **słowa autora**, które wskazują autora przytoczonej wypowiedzi.

Np. *Adam Mickiewicz napisał: „Razem, młodzi przyjaciele!”*

słowa autora

mowa niezależna

Mowę niezależną ujmujemy w cudzysłów i rozpoczynamy wielką literą. Jeżeli mowa niezależna stoi przed słowami autora, to ujmujemy ją w cudzysłów, po niej stawiamy myślnik, a potem piszemy słowa autora.

Np. *„Niech wszyscy się tutaj zgromadzą” – rozkazał dowódca.*

Jeżeli mowa niezależna stoi po słowach autora, to po słowach autora stawiamy dwukropek, mowę niezależną rozpoczynamy wielką literą i ujmujemy ją w cudzysłów.

275. a) Przepisz wiersz, stawiając odpowiednie znaki przestankowe.

Skarżyła się młoda trawka
Śnieg mnie gniece
i nic nie wiem, może wiosna
już na świecie?
Skarżyła się leśna struga
Lód mnie gniece
i nic nie wiem, może wiosna
już na świecie?
Wstało rankiem złote słońko
zaświeciło.
Lód na strudze śnieg na łące
rozuściło.

(wg A. Ożogowskiej)



b) Przekaż treść tego tekstu. Jaki to styl wypowiedzi?

276. a) Przepisz, stawiając brakujące znaki przestankowe.

Raz jedną dziewczynkę śliczniutką rumianą Czerwonym Kapturkiem w okolicy zwano. Bo w czerwony kaptur stroiła ją matka, tak że miała wygląd makowego kwiatka. Otóż dnia pewnego tak rzecze jej matka Trzeba, byś do babci poszła dzisiaj sama. Babcia leży chora, nawet głodna może więc ci do koszyka chleb miód jajka włożę. Zabierzesz to wszystko pójdziesz prosto lasem lecz uważaj dziecko i nie zabłądź czasem. Pilnuj mi się drogi, bądź proszę ostrożna bo w gęstwinie leśnej wilka znaleźć można.

(B. Hertz)

b) Dokończ ustnie bajkę o Czerwonym Kapturku, używając mowy niezależnej.

c) Ułóż dialog do przedstawionej sytuacji.

277. Co oznacza cudzysłów w podanym tekście?

Ryjek zastał Muminka nadal łowiącego perły. Podskakiwał na falach jak korek, a na plaży leżało mnóstwo okrągłych, białych kamyczków.

„Ach, jesteś” – rzekł Muminek.

Po chwili spytał: „Gdzie masz skrzynkę?”

„Wyjdź na brzeg! Wyjdź natychmiast!” – krzyknął Ryjek.

„Co się stało?” – Muminek był zaskoczony.

(Tove Jansson)

278. Do słów autora dopisz mowę niezależną, stawiając odpowiednie znaki przestankowe.

Starosta klasy ogłosił: Nauczyciel spytał poważnie: ...? Chłopczyk radośnie zawołał: ...! ... – niepewnie odpowiedział malec. ...? – zdziwiła koleżanka. ...! – krzyczeli kibice na boisku.

279. Przepisz, uzasadnij użycie znaków interpunkcyjnych w fragmencie wiersza. Dlaczego na końcu zdań zastosowano tu kropkę, pytajnik, wykrzyknik? Dlaczego posłużono się dwukropkiem i cudzysłowem?



Przykro było żurawiowi,
Że samotnie ryby łowi.
Patrzy – czapla na wysepce
Wdzięcznie z błota wodę chłepce.
Rzecz do niej zachwycony:
„Piękna czaplo, szukam żony,
Będę kochał ciebie, wierz mi,
Więc czym prędzej się pobierzmy”.
Czapla piórka swe poprawia:
„Nie chcę męża mieć żurawia”.
Poszedł żuraw obrażony:
„Trudno. Będę żył bez żony”.
A już czapla myśli sobie:
„Czy właściwie dobrze robię?
Skoro żuraw tak namawia,
Chyba wyjdę za żurawia!”

(J. Brzechwa „Żuraw i czapla”)



280. Uzupełnij podane wypowiedzi, postaw odpowiednie znaki interpunkcyjne.

Poprosiłam mamy W sklepie spytała Koleżance zaproponowałam nauczyciel zapowiedział. krzyknął Janek.

Zwracając się do kogoś z poleceniem czy prośbą,
pamiętaj o zwrotach grzecznościowych:
*proszę; bardzo proszę; czy mógłbyś; czy mogłaby pani (pan);
mam prośbę; czy zechciałaby pani (pan); czy byłaby pani tak dobra.*
Możesz użyć ich w poprzednim ćwiczeniu.

281. Zbuduj na podstawie wykresów zdanie z mową niezależną.

- 1) : „ ?” 2) „ ” – .
3) : !

§ 13. Dialog

282. a) Przeczytaj dialog. Zastanów się, jaką funkcję pełnią w nim znaki przestankowe.

– Mieć brata bliźniaka to jest coś! Jeden, na przykład Czarek, uczy się tylko geografii. Nawet jak pani od gegry wywoła Darka, do odpowiedzi wstaje Czarek.

– Aha! – Feluś jest oczarowany tymi możliwościami. – A drugi bliźniak uczy się matematyki i odpowiada za obojgu na matmie.

– Ha, żeby to tak było można – wzdycha Darek.

– Chciałbym mieć brata nawet nie bliźniaka – szepce Feluś.

– Zwariowałeś? – dziwi się Radek.

– Najgorszej być jedynakiem – Feluś znowu swoje.

(wg L. Marjańskiej)

b) Ile wypowiedzi znajdziemy w tej rozmowie? Jak zaznaczymy na piśmie wypowiedzi każdej osoby?

Dialogiem nazywamy rozmowę dwóch lub więcej osób. Wypowiedź każdej osoby zaczynamy pisać w nowej linii i przed wypowiedzią (repliką) każdej osoby umieszczamy myślnik.

Np. – *Czy zrozumiałeś regułkę?* – *spytał nauczyciel.*

– *Oczywiście* – *odpowiedziałem.*

283. a) Przeczytaj tekst, stosując odpowiednią intonację. Wyjaśnij znaki przestankowe zastosowane przy dialogu.

JEŻ I JERZYK

Pewnego dnia **jeż** **ujrzał** młodego ptaszka na **drzewie**.

– Jak się nazywasz?

– To nie wiesz? – odrzekł ptaszek. – Jestem jerzyk.

– Niemożliwie. To ja jestem **jeż**!

– Ty też? – zdziwił się **jerzyk**.

– Co? Może mi nie **wierzysz**? – najeżył się jeż.

– Ale gdzież – zaćwierkał jerzyk – jeśli ci tak zależy.

– No wiesz – fuknął jeż – każde dziecko o mnie wie, pisze mnie przez samo **ż**.

– A, to całkiem co innego, ze mną mają więcej pracy, piszą mnie przez **r** i **z**.

W zgodzie poszli do lasu na spacer.

(M. Buczkówna)

b) Przeczytaj tekst z podziałem na role.

c) Objasnij pisownię wyróżnionych wyrazów.

284. Przepisz dialog. Postaw znaki przestankowe.

Sarenka robiła się wciąż smutniejsza i dziwna.

Ona tęskni do swobody powiedział wuj Jest wciąż sama między ludźmi, cóż to dziwnego?

Więc może ją puścić do lasu spytała Janinka i głos jej zadrżał.

Ja też myślę, że trzeba ją puścić rzekła Lusia.

Drogie dzieci powiedziała wujenka Myślałam o tym od początku, jak tylko przysłali ją tu z miasta. Teraz, kiedy same tego chcecie, pójdziemy i wypuścimy ją.

(wg Z. Nałkowskiej)

285. Wstaw odpowiednie wyrazy z ramki, starając się unikać słowa *powiedział*. Przepisz.

- Cześć, Janku. Dokąd idziesz? ... Jola.
- Do Piotrka. On zachorował – ... Janek.
- A co mu się stało? – ... Jola.
- Pomagał przy gaszeniu pożaru i poparzył sobie rękę – ... Janek.
- Idziesz do niego na długo? – ... Jola.
- Na cały wieczór – ... Janek.

spytał, odpowiedział, zainteresował się, zdziwił, odparł, odrzekł
--

286. a) W zapisie rozmowy dwojga niedosłyszających wskaż znaki interpunkcyjne. Które wypowiedzenia są zdaniami, a które równoważnikami zdań?

- Jak się masz, Bartoszu?
- Gąsiora mam w koszu.
- Jak dzieci, jak żona?
- To gąsior, nie wrona.
- Jak żona, jak dzieci?
- Związany, nie polec.
- Czyście głuch, czy głupi?
- Może go i kto kupi!

(Z poezji ludowej)

b) Na czym polega humor tego wierszyka?



287. Podkreśl słowa narratora. Dopisz dwukropki i myślniki.

Pewnego dnia przy śniadaniu Danusia z radością oznajmiła

Mamo dzisiaj nie muszę iść do szkoły!

Jak to zdziwiła się mama. A co się stało?

Pani wczoraj powiedziała, że kto nie odrobi lekcji, może nie pokazywać się w szkole oświadczyła Danusia.

288. Ułóż i zapisz opowiadanie z dialogiem na jeden z podanych tematów.

– Rozmowa kibiców o ciekawym meczu.

– Spotkanie z kolegami po wakacjach.

– Spór róży z pokrzywą.

289. Przekształć odpowiednie fragmenty opowiadania na dialog.

Otworzyłem drzwi i zobaczyłem niewysokiego chłopca w czapce na bakier. Zdziwił się na mój widok, ale po chwili przywitał się grzecznie. Zapytałem, po co przyszedł. Wyjaśnił, że chodzi do klasy z moją córką, a ponieważ z powodu choroby nie było go przez parę dni, chciałby pozyszczyć zeszyty.

Niestety, nie mogłem mu pomóc, bo córka poszła na basen. Zaproponowałem mu, żeby przyszedł około godziny 17.

290. Wyobraź sobie, że jako reprezentant klasy masz przeprowadzić krótki wywiad z przewodniczącym samorządu szkolnego na temat działalności kółek zainteresowań w szkole. Zapisz swój wywiad w formie dialogu. Pomogą ci pytania:

Jakie są kółka?

Kto może w nich uczestniczyć?

Kiedy i gdzie odbywają się zajęcia? itp.

291. W podanym dialogu uzupełnij znaki przestankowe.

Uciekając zauważyli, że z murów zamku rzucają za nimi czymś ciężkim.

Stańmy zawołał Jacek

Po co

Bo ci złoci ludzie ciskają czymś z murów

To lepiej uciekać

Wcale nie, może rzucają złotem

Ach, prawda, właśnie coś leci

Co to takiego

Złoto

Zwykły kamień

(wg K. Makuszyńskiego)

292. Przepisz dialog i uzupełnij go podanymi zdaniami. Uzasadnij ustnie postawienie znaków przestankowych.

- potwierdziła Marysia.
- zachwyciła się Bożena.
- zauważyła Marysia.
- stwierdziła Bożena.
- Bardzo lubię jesień, tak pięknie wyglądają drzewa –
- Ale w jesieni w lasach jest smutno i ponuro –
- Tak, ale jakie bogactwo kolorów. Tyle złota, czerwieni –
- Masz rację, dlatego jest tyle pięknych wierszy o jesieni –

293. Ułóż dialog do przedstawionej ilustracji. Pamiętaj o znakach interpunkcyjnych.



294. a) Napisz krótkie wypracowanie o charakterze opowiadania na temat „Wizyta”. Wykorzystaj niektóre wyrażenia podane niżej.

Dzień dobry! Jak myśmy się długo nie widzieli. Przepraszam za spóźnienie. Cudownie spędziliśmy czas. Musimy już iść.

Jak dobrze, żeście przyszli. Proszę zdjąć płaszcz. Proszę usiąść. Proszę czuć się jak w domu. Cieszę się, że przyszedłeś.

Proszę przychodzić. Pozdrów swoich najbliższych. Odprowadzę ciebie.

b) Przypomnij sobie o formach grzecznościowych przy rozmowie.

295. Wyobraź sobie następującą sytuację: jesteś w obcym mieście i chcesz się dowiedzieć o jakimś adresie. Ułóż kilka prośb, używając wypowiedzi:

- Przepraszam, chciałabym się spytać...
- Przepraszam, czy pani (pan) mógłby mi wskazać...
- Przepraszam, nie zrozumiałam. Proszę powtórzyć...

296. a) Przeczytaj uważnie wiersz Wandy Chotomskiej napisany w formie dialogu. Zwróć uwagę na znaki przestankowe i uzasadnij ustnie ich zastosowanie.

Od rana siedzę przy telefonie,
do uczniów i uczennic dzwonię:

– Co zapakujesz w tornister?

– Książki, zeszyty czyste,
ołówki, kredki, długopis.

– I na tym kończy się opis?

– Nie! Jeszcze włożę linijkę,

jeszcze ekierkę, cyrkiel,

jeszcze drugie śniadanie,

i jeszcze...

– Co tam jeszcze? –

biegną słowa w pośpiechu.

– Jeszcze coś bardzo ważnego:

mnóstwo wesołych uśmiechów!

Zaniosę je do szkoły,

żeby się co dzień dzielić

uśmiechem z kolegami

i z każdym z nauczycieli.

I z panią woźną w szatni,

i z tym kolegą małym,

co pierwszy raz jest w szkole

i strasznie jest nieśmiały...

– Kochani! To jest pomysł

na wielką piątkę z plusem.

Z tornistrem pełnym uśmiechów

biegnijcie do szkoły klusem!



- b) Streść wiersz, wykorzystując wyrażenia użyte przez autorkę.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Opowiadanie na podstawie własnego doświadczenia

297. a) Przeczytaj teksty. Znajdź opis i opowiadanie.
b) Zwróć uwagę w opowiadaniu na słowa, które wskazują na kolejność czynności oraz są łącznikami części opowiadania.

ZWIERZAKI-CUDAKI

Diabeł workowaty. Można go spotkać – niestety coraz rzadziej – na Tasmanii (w Australii został całkowicie wytępiony, prawdopodobnie przez dzikie psy dingo). Należy do podgromady torbaczy, dziki i drapież-

ny napada na owce, długi na około 70 cm. Krępy, z dużą głową i nagim nosem, ubarwiony na czarno, z dwoma białymi plamami na piersi i białą obrozą.

CZY WIESZ, JAK CZYŚCIĆ MŁODE, DROBNE ZIEMNIAKI?

Umyj je, potem włóż do woreczka z szorstkiej tkaniny, najlepiej z lnu, wsyp tam garść soli, zawiąż woreczek i w ciągu kilku minut katulaj go po stole.

Potem zobaczysz, że ziemniaki są już czyste. Następnie umyj je jeszcze raz i włóż do garnka, aby je ugotować.

298. Wyobraź sobie, że chcesz podzielić się z kolegą (koleżanką) własnym doświadczeniem, jak zorganizować sobie dzień: kiedy odrabiać lekcje, kiedy zajmować się sprawami domowymi, kiedy odpoczywać. Napisz wypracowanie w formie opowiadania „Mój dzień”. Używaj wyrazów środków spójności:

z początku, potem, następnie, za pewien czas, wtedy, wreszcie

a) Przeczytaj uważnie.

DOM

Dom to ukochane miejsce, przedmioty, ludzie. Może to być chata wiejska, domek z ogródkiem i basenem, pokoje w dużym bloku lub ciasny, skromny pokój. Z domem od dziecka jesteśmy związani. Spędzamy w nim spokojne i radosne chwile, czasem towarzyszą nam smutki i niepokoje. Ale najważniejsza jest atmosfera w nim, która towarzyszy nam i naszym gościom.

Dom jest gniazdem człowieka. Tu przychodzi na świat dziecko, tu rośniemy, dojrzewamy, tu poznajemy wszystkie przedmioty, tajemnice, tu cieszymy się i cierpimy. Ściany domu chronią nas nie tylko przed deszczem, wicherą czy burzą, ściany domu są dla nas bliskie, czujemy się tu swojsko i bezpiecznie. Tu nam nic nie grozi.

b) Na podstawie przeczytanego tekstu odpowiedz na pytania:

- jaką rolę odgrywa dla ciebie dom;
- co oznacza zwrot czuć się swojsko;
- opisz widok z twojego okna.

299. Przeczytaj tekst Jarosława Iwaszkiewicza. Gdzie znajdował się jego dom?

Mama sadziła w ogrodzie takie małe czarne ziarenka i wyrastał z tego po niewielu tygodniach dosyć duży krzak, jakich się teraz nie widuje. Krzak ten okrywał się kwiatami, które otwierały się przed wieczorem

jak kolorowe wywieszki dla zmierzchnic*. Były to drobne kieliszki czerwone, żółte albo takie jak perkaliki**, malinowe w białe paski, a pachniały bardzo mocno. Kwiat ten nazywał się “nocna ozdoba”. Już go nie widuję więcej, nigdzie nie widuję. [...]

(Fragment wspomnień “Ogrody”)

* *zmierzchnice* — gatunek owadów.

** *perkalik* — cienkie wzorzyste płócienko.

a) Przeczytaj wiersz.



MÓJ DOM

Jakie to szczęście
Mieć własny dom
Swoje cztery ściany
Nikt nie rozkazuje
Cisza spokój.
Mogę marzyć,
Przyjmować przyjaciół
Cieszyć się samotnością
Która czasem
Doskwiera do bólu
I wyciska
Przy gorczy.
A jednak
Jakie to szczęście
Mieć własny dom
Pamiętki relikwie
I żyć nadzieją
Że jeszcze
Coś się tu wydarzy...

(Zofia-Bożena Sokołowska)

b) Postaraj się wytłumaczyć, jak rozumiesz początek utworu.

300. Opisz swój dom:

- 1) Nadaj tytuł opisowi “Cieszę się, że tu mieszkam”;
- 2) A może masz ogródek? Napisz opowiadanie: “W moim ogródku jest pięknie”

§ 14. Powstawanie dźwięków

301. Przypomnij, jaka jest różnica między głoską a literą. Oblicz w podanych wyrazach liczbę głosek i liter.

	głoski	litery
przystań	—	—
szkoła	—	—
uczeń	—	—
klasa	—	—

Fonetyka cz. głosownia – to nauka o dźwiękach mowy. Dźwięki mowy nazywamy **głoskami**.

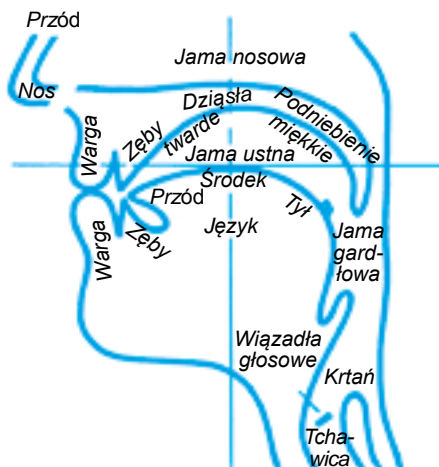
Źródłem dźwięków mowy czyli głosek (samogłosek i spółgłosek), jest strumień powietrza, które wydychamy z płuc. Powietrze przepływa z płuc przez oskrzele, oskrzeliki, tchawicę i krtani do jamy gardłowej, a stamtąd do jamy ustnej lub nosowej.

302. Wypowiedz głośno i wyraźnie głoski **a** i **p**. Jakie dostrzegasz różnice w ich wymawianiu (w układzie warg, języka, swobodzie przepływu powietrza)?
303. Przyjrzyj się rysunkowi i wymień narządy mowy w jamie gardłowej i ustnej.

Powietrze wydychane z płuc przez tchawicę dostaje się do krtani, w której znajdują się **wiązadła głosowe**.

Jeśli one są zsunięte, powietrze musi pokonać opór i przeciskając się między nimi, wprawia je w drganie. Tak powstają **głoski dźwięczne**, tj. wszystkie samogłoski i część spółgłosek, np. *b, d, z*. Jeżeli wiązadła są rozsunięte, powietrze przechodzi swobodnie przez szczelinę między nimi i wówczas powstają **głoski bezdźwięczne**, np. *p, s, t*.

Z krtani strumień powietrza dostaje się do jamy ustnej, gdzie znajdują się ważne narządy mowy: **podniebienie, język, zęby, wargi**. Narządy te tworzą w różnych miejscach przeszkody na drodze strumienia powietrza. Tam powstają różne głoski. Kiedy powietrze dostaje się do jamy nosowej, powstają **głoski nosowe**.



304. Na podstawie rysunku odpowiedz na pytania:

- 1) Skąd wydostaje się strumień powietrza i którądy przechodzi przy tworzeniu się głosek?
- 2) Jakie narządy mowy mieszczą się w krtani, a jakie w jamie ustnej?
- 3) Które z nich są ruchome, a które nieruchome?
- 4) Jaką rolę odgrywają więzadła głosowe?

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Praca z brulionem

Podczas układania tekstu nie wszystko idzie ci gładko. Trzeba popracować nad jego poprawnością, zamienić wyrazy, które się powtarzają, uzupełnić tekst potrzebnym materiałem. Podbać o to, by twoja praca cieszyła oko, była czysta. Dlatego wykorzystuj brulion, a potem poprawiony tekst przepisz do zeszytu.

305. Przekształć podane wypowiedzi w bardziej spójne. Możesz w tym celu wykorzystać słowa z ramki.

właśnie, dlatego, tam, dzięki temu, między innymi, przede wszystkim, odwrotnie, przeciwnie, natomiast, tu, on

Zmęczony chłopiec usiadł na ławce w parku. Na ławce w parku wreszcie może odpoczną – pomyślał chłopiec.

Z lotniska wystartował samolot sanitarny. W kabinie samolotu siedział doświadczony pilot.

Kółko przyrodnicze prowadzi działalność praktyczną. Kółko przyrodnicze opiekuje się działką szkolną. Dbą o rośliny w klasach.

Dzieci ze wsi przyjeżdżają w lecie do miasta. Dzieci z miasta jadą w lecie na wieś.

Hasła w encyklopedii ułożone są w kolejności alfabetycznej. W encyklopedii można łatwo znaleźć potrzebne informacje.

306. a) Przeczytaj fragment pracy uczniowskiej, znajdź w niej pomyłki. Przepisz, używając prawidłowych form wyrazów i poprawnych zdań.

Po lekcjach dziewczynki zostali w klasie. Chcieli zrobić nauczycielki niespodzianki. Ale chłopcy czekały pod klasą, zaglądały przez okna, nie szły do dom. Dziewczynki byli niecierpliwi i dziewczynki doczekali się odejścia chłopcy. Potem udekorowali klasę kolorowymi balonikami. Bo jutro przecież Dzień Nauczyciela!

307. Obejrzyj tabelkę. Zwróć uwagę, jakie pomyłki można spotkać w pracach pisemnych.

Rodzaje błędów	Na czym one polegają
Błędy dotyczące treści	Temat nie jest całkowicie rozwinięty, niedokładne są szczegóły. Brak w przekazaniu wydarzeń. Niezbyt jaskrawie przedstawiona jest myśl zasadnicza.
Językowe błędy	Użyte nieodpowiednie, zbędne wyrazy. Powtórzenie podobnych wyrazów i podobnych zdań.
Gramatyczne błędy	Nieprawidłowo utworzony wyraz. Błędnie użyta forma wyrazu. Źle zbudowane zdanie.
Ortograficzne błędy	Nieprawidłowo napisane wyrazy.
Punktuacyjne błędy	Błędnie postawione znaki przestankowe.

308. Zatyłuj tekst. Streść go.

Iwan Kotlarewski jest twórcą nowej literatury ukraińskiej. Jego poemat „Eneida” daje szeroki obraz ówczesnego życia różnych warstw społecznych Ukrainy. Historyczne pieśni i dумы, ballady i podania ukazywały nędzne życie chłopstwa i pospolitych Kozaków, pełen pychy stosunek starszyny do ludu. Pojawiło się dużo dum i pieśni nawołujących naród do protestu.

Bardzo popularne były wśród ludu przysłowia dotyczące stosunków społecznych: „Pańska łaska na pstrym koniu jeździ”, „Na cudzym grzbiecie lekko się niesie!”, „Po deszczu zawsze słońce bywa”.

(wg „Historii Ukrainy”)

309. Przeczytaj tekst.

Upał był w tym roku straszny. Temperatura powietrza sięgała czasem do ponad 30° C. Kiedy dzieci przyszły nad rzekę, nie poznały swojej Widowki. Słońce wypity jej wodę i teraz okazało się, że na obnażonym dnie można było znaleźć dziwne rzeczy i plastikowe butelki, pogięte blaszanki, cegły, skręcony drut, nawet stary zardzewiały rower.

Julek orzekł, że tak nie może być. Trzeba pomoc rzece.

Trzeba wziąć się do roboty.

a) Zatyłuj tekst.

b) Dokończ opowiadanie, zapisz zakończenie na brulionie, sprawdź, potem przepis do zeszytu.

310. Przeczytaj cicho uważnie tekst.

Jesteśmy gospodarzami naszej przyrody, jest dla nas pełną skarbów. O skarby te należy dbać. Rybom potrzebna jest czysta woda – dbajmy o nasze wody. W lasach, na stepach, w górach żyją zwierzęta – dbajmy o nasze lasy, góry, stepy. Dla ryby – woda, dla ptaka – powietrze, dla zwierzęcia – las, stepy, góry. A człowiekowi potrzebna jest Ojczyzna i dbać o przyrodę – to znaczy kochać swoją Ojczyznę.

(wg M. Priszwina)

- Dlaczego należy dbać o przyrodę? Wytłumacz ostatnie zdanie.
- Jaki to styl? Uzasadnij swoje zdanie.
- Wytłumacz użycie myślnika.
- Opowiedz, jak ty dbasz o swoje naturalne środowisko.

§ 15. Samogłoski i spółgłoski

311. Przeczytaj następujące pary wyrazów. Zaobserwuj wymowę początkowych głosek. Przy wymowie jednych z nich prąd powietrza wydychany z płuc przechodzi przez jamę ustną swobodnie, przy wymowie innych natrafia na przeszkody.

osa	ucho	Ewa	akt	izba
kosa	sucho	mewa	fakt	ciżba

1) Przy wymowie których głosek prąd powietrza przechodzi przez jamę ustną swobodnie?

2) Przy wymowie których głosek prąd powietrza natrafia na przeszkody?

Przy wymowie samogłosek prąd powietrza przechodzi swobodnie. **Samogłoski** składają się tylko z głosu.

Przy wymowie spółgłosek wargi, zęby, język, podniebienie tworzą przeszkody. Strumień powietrza wychodzący z płuc musi te przeszkody przezwyciężyć i na skutek tego powstaje szmer. **Spółgłoski** składają się z głosu i szmeru lub z samego szmeru.

312. Podane litery podziel na litery oznaczające samogłoski (litery samogłoskowe) oraz litery (grupy liter) oznaczające spółgłoski (litery spółgłoskowe) a, ą, b, c, ch, ć, cz, d, dż, dź, e, ę, f, g, i, j, k, l, ł, m, n, ń, o, ó, p, r, s, ś, t, u, y, w, z, ź, ż.

Litery (grupy liter) oznaczające	
Samogłoski	Spółgłoski

313. Z głosek wyrazu *koł* utwórz dwa inne słowa, zmieniając kolejność głosek.
Z głosek wyrazu *brak* utwórz trzy słowa. Wpisz te wyrazy do zeszytu.

314. Podane pary wyrazów różnią się tylko jedną głoską. Przeczytaj je głośno i wskaż te głoski, które różnicują znaczenie wyrazów.

kosa – koza

wata – wada

bak – bat

kasa – kasza

kos – kosz

koł – koc

zna – zda

rana – rada

nos – noc

Jedna głoska może być oznaczona dwiema lub trzema literami i wtedy liczba liter w wyrazie jest większa niż liczba głosek. Są to tzw. **dwuznaki**.

Np. *rzeka* – 5 liter, 4 głoski; *chleb* – 5 liter, 4 głoski;
rodzina – 7 liter, 6 głosek

315. Podane wyrazy podziel na głoski i litery. Czy liczba głosek i liter w poszczególnych słowach jest jednakowa?

rzemyk, szkoła, koszyk, bramka, czoło, chryпка,
chórzysta, chrabąszcz

Wzór: rz-e-m-y-k (5 głosek)
r-z-e-m-y-k (6 liter)

316. Przepisz i uzupełnij zdania.

Najmniejszy element dźwiękowy, dający się wyodrębnić w budowie wyrazu, nazywamy Graficznym znakiem głoski jest

317. Z podanego wierszyka wypisz cztery wyrazy, w których jest taka sama liczba głosek i liter oraz cztery wyrazy, w których liczba liter i głosek jest różna.

Gdy kto zapyta, powiedz tak:
Litera jest to pisma znak.
Literę widzę oraz piszę.
Głoskę wymawiam oraz słyszę.
Czyli, innymi słowy:
Głoski to dźwięki mowy.
(W. Gawdzik)

318. Przeczytaj kilka razy podane zdanie – najpierw powoli i dokładnie, potem coraz szybciej. Podkreśl w nim dwuznaki. Ile w tym zdaniu jest spółgłosek, a ile samogłosek?

Przeleciały trzy pstre przepiórky przez trzy pstre kamienie.

319. Dopisz po jednym przykładzie wyrazów zaczynających się od głosek oznaczonych dwiema lub trzema literami.

cz – cztery, ...	rz – rzadki, ...
dz – dzwon, ...	ch – chwast, ...
sz – szkło, ...	dzi – dziadek, ...
mi – miasto, ...	pi – piekło, ...
ni – niedawno, ...	bi – biały, ...
ci – cielę, ...	fi – fiat, ...
si – siedem, ...	wi – wiatr, ...

320. Wypisz z zagadki wszystkie litery oznaczające samogłoski.

Podobny do zająca,
lecz ma kolor inny.
Miękkie ma futerko,
lubi jarzyny.



§ 16. Spółgłoski twarde i miękkie

321. Przeczytaj głośno pary wyrazów:

stan – stań	kuc – kuć	miotła – mogła
len – leń	pas – paś	cep – ciepło

- ?! Które z tych spółgłosek wymawiamy twardo, a które miękko? Jaka jest pozycja języka przy wymawianiu spółgłosek miękkich? Jak oznaczane są spółgłoski miękkie?

322. Do podanych wyrazów dopisz wyrazy podobnie brzmiące ze spółgłoską miękką na początku.

pasek –	marka –
cało –	zęby –

- ?! Jaką funkcję pełni litera i w podanych wyrazach.

Spółgłoski miękkie oznaczamy za pomocą przecinka nad literą, np. hańba, źródło, miłość albo za pomocą litery i, np. konie, ciemny, dzieci. Litera i może być znakiem zmiękczenia lub znakiem samogłoski, np. Litera.

323. Przepisz podane wyrazy, uzupełniając je literami oznaczającymi spółgłoski miękkie.

pro..ba, k..ążka, ..ródło, po..omka, ..wiczenia,
po..echa, ..wig, na..eja, sło..ce, ko..ec

324. Wybierz z podanych wyrazów te, które zawierają spółgłoski miękkie.

Idzie Grześ przez wieś,
Worek piasku niesie.
A przez dziurkę
Piasek ciurkiem
Sypie się za Grzesiem.

(J. Tuwim)

325. Uzupełnij podane wyrażenia oznaczeniami miękkości spółgłosek (i lub przecinkiem nad literą).

w..osenne sło..ce
c..eplý kw..ec..en
sw..eża z..elen

c..en sw..erka
p..ękna p..esn
sw..ąteczna uroczystosc

326. Dopisz do podanych wyrazów takie ich formy lub wyrazy pokrewne, w których miękkość spółgłosek jest oznaczona za pomocą litery i.

Zośka –	prośba –	koś –
Baśka –	groźba –	noś –
Kaśka –	gęś –	Ignas –

327. Rozwiąż krzyżówkę. Wszystkie odgadnięte wyrazy zawierają litery oznaczające spółgłoski miękkie. Litery z kolumny trzeciej, czytane pionowo, utworzą nowe hasło. Jest nim nazwa zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Warszawie.

1. Strzeże granic ojczyzny i walczy w jej obronie.
2. Ślamazara, gapa, „ciepłe kluchy”.
3. Mały lizak.
4. Pieszczotliwe zdrobnienie wyrazu „dziecko”.
5. Płacisz nim w sklepie.
6. W niej kąpie się malutkie dzieci.
7. Służy do odbijania lotki lub piłeczki pingpongowej.
8. Cechuje śmiałych, inaczej odwaga.

1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

Słowa, które ci pomogą:

żołnierz, lizaczek, ciamajda, pieniądz, dziecina, rakieta, wanienka, śmiałość.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Przekazanie treści tekstu o stylu naukowym

328. Przeczytaj tekst. Jaki jest temat tej wypowiedzi? Do jakiego rodzaju wypowiedzi zaliczysz go? Określ mikrotematy każdego akapitu.

URZĄDZENIE AKWARIUM

Podłoże w akwarium należy wykonać z kamieni, grubego piasku i żwiru.

Najlepiej, aby użyte materiały pochodziły z czystych rzek górskich. Zanim jednak zostaną użyte do wykonania podłoża, należy je bardzo dokładnie wymyć i wypłukać w czystej wodzie. Wysokość warstwy podłoża nie powinna być mniejsza niż 5 cm. Podłoże układa się skośnie tak, aby odchody ryb i inne zanieczyszczenia zbierały się w jednym miejscu. Wówczas łatwo je usunąć, posługując się szklaną rurką.

Rośliny przeznaczone do sadzenia należy dobrze wypłukać i przyciąć im korzenie. Można je również sadzić do doniczek zawierających na dnie piasek i torf, które potem umieszcza się w akwarium.

329. Przeczytaj tekst. Co z niego się dowiedziałeś?

W szkolnym życiu najczęściej korzystamy z ustnej odpowiedzi na pytania nauczyciela podczas lekcji z różnych przedmiotów (język, matematyka, historia itp.). Taką wypowiedź budujemy na podstawie streszczenia wykładu nauczyciela, który posłuchaliśmy na lekcji albo na podstawie samodzielnie przeczytanego rozdziału podręcznika czy literatury uzupełniającej.

Aby twoja odpowiedź na lekcji była prawidłową, treściwą i logiczną, należy pracować z tekstami stylu naukowego, nauczyć się dokładnie przekazywać ich treść.

330. Przeczytaj tekst. Dokładniej przekaż jego treść. Określ styl wypowiedzi.

MORSKIE DROGOWSKAZY

Sondy akustyczne. Echosondy zbudowane zostały na zasadzie pomiaru prędkości rozchodzenia się dźwięku w wodzie. Ultradźwięki z nadajnika na statku odbijają się od dna lub przedmiotów stałych i wracają do odbiornika, który pokazuje głębokość. Na ekranie echosondy w sposób ciągły może być śledzona konfiguracja dna. Pomiar sondowania może być też wykorzystywany do określania pozycji okrętu, gdyż współczesne mapy morskie bardzo dokładnie podają głębokości.

331. Korzystając z rozdziału „Style”, określ, w jakim stylu budujesz swoje wypowiedzi dotyczące 1) lekcji języka, matematyki, przyrody; 2) dzieląc się z koleżanką wrażeniami o przeczytanej książce; 3) występując na zebraniu klasowym. Od czego zależy styl twoich wypowiedzi?

332. Przeczytaj tekst.

DŻUNGLE

Występują w klimacie upalnym i stale wilgotnym (wyłącznie w strefie tropików) pod postacią dziewiczych, nieprzebytych kompleksów leśnych. Największe z nich spotkamy w Afryce (Gwinea, Kongo, Niger, Madagaskar), w Ameryce Południowej (Brazylia – dorzecze Amazonki), w Indiach i na Archipelagu Malajskim (Borneo, Sumatra, Nowa Gwinea).

Pierwotnie dżunglą nazywano bagnisty las nadrzeczny w północnowschodniej Indii (bambusy, trzciny, trawy), obecnie nazwa ta obejmuje każdy wiecznie zielony las międzyzwrotnikowy, wymagający klimatu jednostajnie gorącego i wilgotnego w ciągu całego roku.

Charakterystycznymi cechami dżungli są: wielkie bogactwo gatunków roślin, wielowarstwowość układu lasu (piętra roślinne), przewaga roślin drzewiastych na wszystkich piętrach, obfitość pnączy (liany) i porośli oraz brak sezonowej rytmiki w życiu roślin. Innym zjawiskiem jest bezwzględny „wyścig do światła”, w którym zwyciężają gatunki i osobniki silniejsze.

Fauna dżungli to przede wszystkim bogactwo małp, węży i ptactwa (papugi), a także niezliczona ilość gatunków owadów.

Przykład dżungli wskazuje najdobitniej na rolę ciepła i wody w procesie rozwoju roślin na Ziemi, który w sprzyjających warunkach jest ograniczony jedynie miejscem i dostępem do światła.

- a) Do jakiego stylu go odniesiesz? Wypisz kilka wyrazów, które uzasadnią twój wybór.
- b) Wyobraź sobie, że znalazłeś się w dżungli. Podaj nazwy kilku bardzo niezbędnych przedmiotów lub rzeczy potrzebnych ci w tej sytuacji. Opisz w sposób naukowy.

§ 17. Spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne

333. a) Zatkaj mocno uszy dłońmi i wymawiaj kolejno pary spółgłosek: **z – s**, **ż – sz**, **w – f**; Czy słyszysz różnicę w ich brzmieniu? Na czym ona polega?
- b) Połóż palce na krtani i wymawiaj kolejno te same pary spółgłosek. Co odczuwasz pod palcami przy wymowie każdej z nich?

Spółgłoski dzielą się na **dźwięczne** i **bezdźwięczne**. Przy wymowie spółgłosek dźwięcznych wiązadła głosowe drgają, przy wymowie spółgłosek bezdźwięcznych wiązadła głosowe pozostają w spokoju.

Spółgłoski dźwięczne składają się z głosu i szmeru, spółgłoski bezdźwięczne – tylko ze szmeru. Większość spółgłosek można ułożyć parami: dźwięczne – bezdźwięczne.

334. Przeczytaj następujące wyrazy. Powiedz, czym się one różnią? Jaka głoska stoi na początku każdego wyrazu?

bas – pas;	dom – tom;	działo – ciało;
żarówka – szarówka;	zwój – swój;	bić – pić

335. Utwórz nowe wyrazy; zastępując spółgłoski bezdźwięczne ich dźwięcznymi odpowiednikami albo odwrotnie.

głos – ..łos	pąk – ..ąk	drzeć – ..eć	tom – ..om
cień – ..ień	słota – ..łota	piec – ..iec	głąb – ..łąb
bal – ..al	żyć – ..yć	zwój – ..wój	żał – ..ał

336. Wymów starannie, ale w sposób naturalny bez przesady następujące wyrazy:

straż, każ, brzeg, bieg, ścieg, śnieg, drab, samochód,
rząd, drób, brud, gród, żuraw, młodzież, murarz

?! Co słyszysz na końcu wymówionych wyrazów: spółgłoskę dźwięczną czy bezdźwięczną? Czy pisownia tych wyrazów jest zgodna z wymową?

337. Podobną próbę zrób, wymawiając wyrazy:

krzyk, wstyd, kzesło, wstań, książka, ławka,
zagadka, słówko, kośba, brzozka, wiatrówka

?! Czy podkreślone grupy spółgłoskowe wymawiasz zgodnie z ich pisownią?

Pisownia polska nie oddaje ściśle wymowy. Często piszemy inaczej niż mówimy.

Spółgłoski dźwięczne na końcu wyrazu tracą swą dźwięczność i wymawiają się bezdźwięcznie.

Spółgłoski dźwięczne tracą swą dźwięczność przed następującymi po nich spółgłoskami bezdźwięcznymi, a spółgłoski **w** i **rz** tracą dźwięczność także po spółgłoskach bezdźwięcznych.

Jeżeli wynikają wątpliwości, jaką literę należy pisać tam, gdzie wymawiamy spółgłoskę bezdźwięczną, dobieramy taki wyraz pokrewny lub inną formę tego samego wyrazu, aby niejasna spółgłoska znalazła się przed samogłoską.

Np. *sad* – *sady*; *dowództwo* – *dowodzić*.

338. Przeczytaj przysłowia. Do wątpliwych spółgłosek dobierz wyrazy, które sprawdzają ich pisownię. Wypisz je z tekstu i zapisz według wzoru.

Wzór: błąd – błędy.

Każdy błąd ma swoją wymówkę. Dobry chleb z solą, kiedy z dobrą wolą. Żeby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała. Pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki. Gdzie wielu dowódców, tam bitwa przegrana.

339. Przepisz, wybierając jedną spośród dwóch liter. Obok napisz wyrazy, na podstawie których można dowieść, że zastosowałeś prawidłową pisownię.

- a) dą(b-p), słu(p-b), sąsia(d-t), bere(t-d), brze(g-k), kore(k-g), gara(ż-sz), gula(sz-z), rozka(z-s), zapa(s-z);
b) gałą(z-s)ka, kró(w-f)ka, kro(p-b)ka, kara(f-w)ka, tore(b-p)ka, mi(s-z)ka, ły(ż-sz)ka, mu(sz-ż)ka, przecha(dz-c)ka.

340. Do podanych rzeczowników dopisz formy dopełniacza liczby mnogiej.

nogi –	żaby –	ryby –
rady –	kłody –	róże –
morza –	zboża –	głowy –

341. Przepisz podane rzeczowniki i dopisz takie ich formy, które uzasadniałyby ich pisownię różną od ich wymowy.

Wzór: trąbka – trąba.

buźka –	drzewko –	kózka –
nóżka –	główka –	owca –
dróżka –	wymówka –	szybka –
kłódka –	pocztówka –	trąbka –

342. a) Przeczytaj starannie tekst. Przepisz. Podkreśl w nim te wyrazy, których wymowa różni się od pisowni. Uzasadnij – tam, gdzie potrafisz – pisownię tych wyrazów.

ŻABKA

Nikt mnie o tym nie przekona i nikomu nie uwierzę, że ta żabka, ta zielona, to jest szpetne, brzydkie zwierzę. Proszę tylko patrzeć z bliska! Sukieneczka na niej biała, wierzchem płaszczyk zieloniutki jak ten liść, jak ta trawa. I zielone mają butki nóżka lewa, nóżka prawa. Główkę takież kaptur kryje, ciemne prążki przy kapturze, tylko oczy ma zbyt duże i za grubą nieco szyję.

(wg M. Konopnickiej)

b) Opisz żabkę, wykorzystując słowa autorki. Czy zgadzasz się z nią?

343. Przeczytaj tekst. Wypisz według wzoru wyrazy, w których spółgłoski upodobniają się do siebie.

Wzór: przedpołudnie – wymowa: (pszetpołudnie).

Przedpołudnie tego dnia było skwarne. Janek musiał zdjąć sweter, który zabrał ze sobą. Usiadł na ławce i zaczął czytać. Miał jeszcze kwadrans do spotkania z Jackiem. Umówili się, żeby swobodnie, z dala od innych porozmawiać o różnych sprawach.

344. Wymów starannie, ale w odpowiednim tempie następujące zdania.

Głupstwo dłutem dłubać w drzewie.
Głupi diabeł walnął łbem o płot.
Dojrzałe jabłko wisiało na gałązce jabłoni.
W Szczecbrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie.
Stół z powyłamywanymi nogami.
W czasie suszy szosa sucha.
Król Karol podarował królowej Karolinie korale koloru koralowego.

345. Naucz się starannie czytać podany wiersz. Zwróć uwagę na wymowę grup spółgłoskowych.

Rak
chodzi tak...
Ma długie kleszcze –
powiedzieć wam jeszcze?



Jeż
chodzi też...
Idzie po ścieżce –
powiedzieć wam jeszcze?

Kruk
bardzo zmókł...
Padają deszcze –
powiedzieć wam jeszcze?

Mów
sobie zdrów...
Bajeczka miła,
synka uśpiła!

(L. Wiszniewski „Powiedzieć wam jeszcze”)

346. a) Naucz się starannie czytać wiersz. Zwróć uwagę na wymowę grup spółgłoskowych.

Drobniutko,
leciutko i cichutko
po gałęziach bukowych,

po listeczkach brzoźowych,
po lesie wzdłuż i wszerz –
zaszeptał deszcz...
A potem... w jednej chwili
wiatr czuby drzew pochylił
i w chmurach szumią drzewa.
Ulewa! Straszna ulewa!
I nagle... wszystko ścicha.
Las błyszczący i oddycha.
Nad najbliższą sosenką
już z błękitu okienko.
Ptak o świcie śpiewa...
skończyła się ulewa.



(S. Szudzowa „Letnia ulewa”)

b) Streść tekst, używając wyrazów o zabarwieniu artystycznym.

c) Zatytułuj swój tekst.

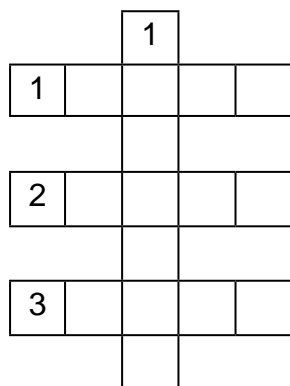
347. Rozwiąż krzyżówkę. Zwróć uwagę na różnice między pisownią a wymową odgadniętych wyrazów. Uzasadnij ich pisownię.

Poziomo:

1. Pomieszczenie na samochód.
2. Forma rozkazująca od czasownika „zamówić”.
3. Nazwa dużego ptaka zimującego w Afryce lub urządzenia dźwigowego, np. w porcie.

Pionowo:

1. Właściciel kramu, inaczej straganiarz.
- Słowa, które ci pomogą: żuraw, kramarz, bagaż, zamów.



§ 18. Głoski nosowe. Wymowa i pisownia

348. Wymów samogłoski **o** i **ą** oraz **e** i **ę**. W czasie ich wymawiania ściśnij palcami nos. Którędy płynie powietrze, kiedy wymawiasz **o**, **e**, a którądy, kiedy wymawiasz **ą**, **ę**? Podobną próbę zrób, wymawiając spółgłoski **m**, **n**, **m(i)**, **ń**. Którędy płynie powietrze?

W alfabecie polskim są tylko dwie litery oznaczające samogłoski nosowe, choć tych samogłosek jest więcej. Właściwie każda samogłoska ustna ma swój odpowiednik nosowy.

349. Wymów starannie, ale naturalnie podane wyrazy. Zwróć uwagę, jak są wymawiane głoski oznaczone wyróżnionymi literami.

awans, inżynier, instytut, ondulacja, monstrualny, konsument, bunt

Samogłoski nosowe oznaczane za pomocą liter **ą** i **ę** wymawia się różnie, w zależności od ich miejsca w wyrazie i od tego, jaka spółgłoska po nich następuje.

Samogłoskę **ą** wymawiamy zawsze nosowo, gdy występuje na końcu wyrazu, np. mówią, robią, idą; nie wolno wymawiać [mówio], [robio], ani [mówiom], [robiom].

– **o** zamiast **ą** wymawiamy w starannej polszczyźnie przed spółgłoską **ł**, np. *wziąłem, zaczął* należy wymawiać [wziołem], [zaczoł].

– **on** albo **om** zamiast **ą** wymawiamy przed niektórymi spółgłoskami, np. *kąt, rąbać, gąbka* wymawiamy: [kont], [rombać], [gombka];

– samogłoskę **ę** wymawiamy z lekką nosowością, gdy występuje na końcu wyrazu, np. *idę, piszę*;

– **e** zamiast **ę** wymawiamy przed spółgłoskami **l** oraz **ł**, np. *zaczęła, wzięły* wymawiamy [zaczela], [wzieły];

– **em** lub **en** zamiast **ę** wymawiamy przed niektórymi spółgłoskami, np. *dętka, pędzel* wymawiamy [dentka], [pendzel].

350. Wymów starannie, ale w sposób naturalny, podane wyrazy. Pamiętaj o zasadach wymowy samogłoski **ą**.

pąsowy, rączka, pieniądz, dotąd, wąsy,
mówią, jedzą, siedzą, zakląłem, klasnąłem

351. Wymów starannie, ale w sposób naturalny podane wyrazy. Pamiętaj o zasadach wymowy samogłoski **ę**.

pęczek, pęd, kęs, męski, wzięli, pisenaliśmy,
chodzę, tańczę, śmieję się, bawię się

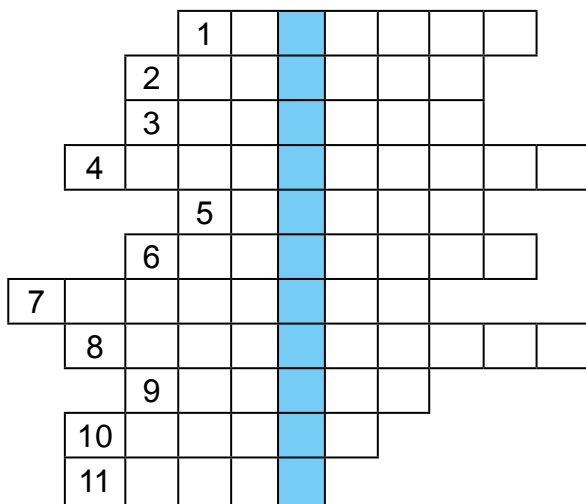
352. Przeczytaj starannie zamieszczony fragment wiersza. Zwróć uwagę na wymowę samogłosek nosowych **ą**, **ę**.

Wiosną, moi mili, wiosną
Wszyscy chłopcy prędej rosną.
A dziewczynki zaś... ładnieją.
Częściej się do chłopców śmieją,
Podskakują jak wróbelki,
Szczebiot przy tym i pisk wielki.

No a chłopcy – jak to zwykle –
 Obmyślają nowe figle,
 Wyciągają też rowery,
 By w dal ruszyć. Będę szczery –
 Sam bym gnał, nie tracąc czasu
 (Z. Szczepaniak „Wiosna”)

353. Rozwiąż krzyżówkę. Każde odgadnięte hasło – to wyraz zawierający samogłoskę nosową, oznaczoną literą **ą** lub **ę**. Litery w kolumnie wyróżnionej grubszą kreską (czytane pionowo) utworzą dodatkowe hasło.

1. Biedak, człowiek bez środków do życia.
2. Uchwyt, rączka.
3. Cechuje mędrca.
4. Książka szkolna.
5. Zjedz go w „tłusty czwartek”.
6. Rozpoczęcie czegoś; w nowej szkole może być trudny.
7. Pręt zwinięty w spiralę.
8. Dźwięk spowodowany, np. lotem pszczoły, muchy.
9. Ten, kto mieszka w pobliżu lub znajduje się obok ciebie.
10. Używany do malowania, golenia.
11. Mężczyzna o dużych wusach.



354. Przeczytaj wiersz. Zwróć uwagę na wyrazy z **ą** oraz **ę**. Wypowiedz je zgodnie z poznanymi wcześniej zasadami. Wskaż te wyrazy, w których wymowa **ą** oraz **ę** nie jest zgodna z pisownią.

Jest ogród pełen kwiatów.
 Wiosna, godzina piąta.
 Motyl, co tupnął nóżką,
 za karę idzie do kąta.
 Biedronki i szczypawki
 tworzą milicję polną.
 Już one go nauczą:
 – Tupać na kwiaty? Nie wolno!
 (J. Sztaudynger „Bądź grzeczny”)

Za pomocą liter **ą**, **ę** oznaczamy samogłoski **ą** i **ę** występujące w wyrazach rodzimych i spolszczonych:

– przed spółgłoskami **f, w, s, z, ś, ź, sz, ż, ch**, np. *wąwóz, węźszy, węch, pięść, gąsiorek*;

– przed spółgłoskami **p, b, t, d, dz, cz, ć, dż, k, g**, mimo że wymawiamy i słyszymy połączenia głosek **o+n, o+m** lub **e+n, e+m**, np. *kąpać, bąbel, bęben, prędeż, zrędzić, bąk, krąg*;

– przed spółgłoskami **l, ł**, mimo że wymawiamy i słyszymy **o** lub **e**, np. *wziął, wzięła, wzięli, wymawiamy [wzioł, wzieli]*;

ą piszemy:

– w **narzędniku lp. rzeczowników, przymiotników** oraz odmieniających się tak jak przymiotniki **liczebników**, np. *piąty, ręką, lewą*;

– w **bierniku lp. przymiotników** i odmieniających się tak jak przymiotniki **liczebników**, np. *kolorową sukienkę, pierwszą klasę*;

– w **bierniku lp. rzeczownika pani**, np. *proszę panią; ale proszę pani*;

– w **3 os. lm. większości czasowników**, np. *rysują, siedzą, rozumieją*;

ę piszemy:

– w **bierniku lp. rzeczowników rodzaju żeńskiego**, np. *matkę, córkę*;

– w **mianowniku i bierniku lp. grupy rzeczowników rodzaju nijakiego**, np. *cielę, ramię, imię*;

– w **1 os. lp. czasu teraźniejszego** niektórych **czasowników**, np. *piszę, mówię*;

– w **wyrazach**: *mię, cię, się*.

355. a) Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę na pisownię podkreślonych wyrazów, zapamiętaj ją.

W kuchni na kredensie leżał rozpoczęty chleb. Tempo biegu na 100 metrów nie było imponujące. Na deser podano kompot. Zabrakło benzyny na stacjach benzynowych. Ubiór Helenki wywołał sensację w całej szkole. Czy jest sens pytać Marka o zdanie?

b) Czy wymowa tych wyrazów jest zgodna z pisownią? Na czym polegają różnice?

Połączenie -on, -om, -en, -em piszemy:

– w wyrazach **obcego pochodzenia** nawet jeżeli mówimy i słyszymy **ą, ę**, np. *konsul* – wym. [kąsul], *sensacje* – wym. [sęsacje], *benzyna* – wym. [bęzyna] lub [benzyna].

Pisownię takich wyrazów trzeba zapamiętać:

– w **wyrazach rodzimych** kończących się na **-ka, -ko**, np. *łazienka, wanienska, panienka, słonko*;

– **em** piszemy w **1. os. czasowników**, *jem, rozumiem, śmiem, umiem, wiem*;

– **om** piszemy w **końcówkach celownika 1m. rzeczowników wszystkich rodzajów**, np. *chłopcom, ojcom, imionom, matkom*.

356. a) Poproś kolegę, aby przeczytał starannie podany tekst, a ty zapisz go w zeszy- cie i sprawdź. Potem wymieńcie się rolami: ty czytaj, a kolega niech zapisze w swoim zeszy- cie.

Pan Czajnik był niesłychanie ciekawą osobistością. Najczęściej mil- czał. Wyginał zabawnie swoją długą, przyczepioną do pękatego ciała szyję, i milczał. Milczał przez większą część dnia. Dopiero kiedy mama Pinia, odkręciwszy Drogiego Kuzyna, nalewała do Pana Czajnika wody, a potem stawiała go na zapalonym gazie – z Panem Czajnikiem coś się zaczynało dziać: kiedy woda w jego wnętrzu podgrzała się już nieco, Pan Czajnik zaczynał mrużyć z zadowolenia.

(wg L.J. Kerna „Proszę słonia”)

- b) Ustnie opisz wygląd Pana Czajnika.

357. Sprawdź w języku słownika polskiego, co znaczą wyrazy: *audycja, bonza, demonstracja* i ułóż po jednym zdaniu z tymi wyrazami.

358. Przeczytaj starannie wiersz, a następnie przepisz go do zeszytu, zwracając uwa- gę na wyrazy z **ą** oraz **ę**.



Usiadła na sośnie sowa:
o, to mądra głowa!
Przykucnął w bzach słowik:
będzie w nocy nowik.
Rozbiegły się po polu gawrony:
zejdą szrony na łąn zielony.
– A teraz przyjrzyj się ziębnie.
– Nie spojrzę,
bo się przeziębnie!



(S. Grochowiak „Ptaki”)

359. Znajdź wyrazy odpowiadające podanym znaczeniom i ułóż z każdym z nich zdanie.

- bezbarwna, łatwo palna ciecz otrzymywaną z ropy naftowej, węgla kamiennego lub gazu ziemnego, wykorzystywana do silników spalinyowych, np. w samochodach;
- człowiek ekscentryczny; dziwak, oryginał;
- jedna sztuka z grupy jednorodnych przedmiotów, np. jedna książka;
- godło, herb, znaczek oznaczający przynależność do jakiejś organizacji.

360. Do podanych czasowników dopisz odpowiednie rzeczowniki, nazywające wykonawców czynności, o których mówią czasowniki.

... studiuje	... kontroluje
... komponuje	... montuje
... dyryguje	... konstruuje

361. Utwórz od podanych w nawiasach rzeczowników przymiotniki. Podkreśl wyrazy z **om, em, on, en**.

Wzór: (front) – towarzysz frontowy.

(konserwa) – szynka ...	(dentysta) – fotel ...
(komputer) – sprzęt ...	(kemping) – domek ...
(benzyna) – stacja ...	(prezydent) – pałac ...

362. Podkreśl wyrazy, w których samogłoski nosowe oznaczone literami **ą, ę** wymawiamy inaczej niż piszemy.

dąb, dęby, gałąź, gałęzie, gęś, gorączka, kąt, kąsek,
kęs, mąż, mężny, męczyć, mąk, pąk, pęczek, porządek,
rząd, rzędy, ręka, rąk, sąd, sędzia, wążutko, węzeł

363. Uzupełnij wyrazy brakującymi literami **ą, ę, om, on, em, en**.

stary d..b, k..t ostry, surowy s..d, zielona ł..ka, narzucić t..po,
przeprowadzić k..trolę, sk..ponować melodię, pożyczyć na proc..t,
dobrze rz..dzić, ż..dać podwyżki, iść na k..cert, zrec..zować pracę

364. Dopisz formy oboczne lub wyrazy pokrewne, które zobrazują wymianę **ą** i **ę**.

mąż – mężowie	cięży – ciężko
rączka –	częstka –
krąg –	grządką –
dąb –	gąszcz –
błąd –	wziął –
gałąź –	stanął –
gołąb –	trząść –

365. Przepisz podane zdania dodając brakujące zakończenia wyrazów.

Mamy ładn.. szkoł... Uczniowie wyjad.. na wycieczk... Poprosz.. pani.. bibliotekark.., żeby wypożyczyła mi ciekaw.. książk... Mama poszła z córk.. do sklepu. Kupiła swoim córk.. bućki.

§ 19. Alfabet

366. Odszukaj w słowniku ortograficznym hasła: *alfabet, akcent, morze, córka, czas*. Czy przy wyszukiwaniu hasła bierzesz pod uwagę tylko pierwszą literę?

Zbiór wszystkich liter jakiegoś pisma ułożony według ustalonej kolejności nazywamy **alfabetem** lub **abecedą**.

Nazwa alfabet pochodzi od greckich pierwszych liter *a* – alfa, *b* – beta; nazwa abecadło została utworzona od nazw pierwszych liter polskich: *a, b, c*. W polskim alfabecie mamy 32 litery. Kolejność liter w polskim alfabecie jest następująca: *a, ą, b, c, ć, d, e, ę, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n, ń, o, ó, p, r, s, ś, t, u, w, y, z, ź, ż*.

Oto zbiór polskich liter wraz z ich nazwami:

Wielka litera	Mała litera	Nazwa litery
A	a	<i>a</i>
Ą	ą	<i>ą</i>
B	b	<i>be</i>
C	c	<i>ce</i>
Ć	ć	<i>cie</i>
D	d	<i>de</i>
E	e	<i>e</i>
Ę	ę	<i>ę</i>
F	f	<i>ef</i>
G	g	<i>gie</i>
H	h	<i>ha</i>
I	i	<i>i</i>
J	j	<i>jot</i>
K	k	<i>ka</i>
L	l	<i>el</i>
Ł	ł	<i>eł</i>

Wielka litera	Mała litera	Nazwa litery
M	m	<i>em</i>
N	n	<i>en</i>
Ń	ń	<i>eń</i>
O	o	<i>o</i>
Ó	ó	<i>o kreskowane</i>
P	p	<i>pe</i>
R	r	<i>er</i>
S	s	<i>es</i>
Ś	ś	<i>eś</i>
T	t	<i>te</i>
U	u	<i>u</i>
W	w	<i>wu</i>
Y	y	<i>y</i>
Z	z	<i>zet</i>
Ź	ź	<i>ziet</i>
Ż	ż	<i>żet</i>

Według alfabetycznej kolejności układa się hasła w słownikach, encyklopediach, spisach, wykazach itp. Bierze się przy tym pod uwagę kolejność nie tylko pierwszych liter wyrazu, ale także drugiej, trzeciej a nawet dalszych liter słowa.

367. Wygłoś alfabet z pamięci, nazywając prawidłowo litery.

368. Zapisz w kolejności alfabetycznej imiona pięciu twoich kolegów i koleżanek.

369. Zapisz w kolejności alfabetycznej 10 miast Ukrainy.

370. Znajdź w słowniku ortograficznym wyrazy: *mróz*, *śnieżny*, *zawierucha*, *narty* i wpisz je do zeszytu razem z dwoma słowami poprzedzającymi i dwoma następnymi. Która litera hasła decyduje o kolejności?

371. Przepisz następujące słowa w porządku alfabetycznym, biorąc pod uwagę nie tylko pierwszą literę, ale także drugą.

twarz, talerz, bohater, handel, duży, ciężki, rzecz, hałas, róża,
żółty, młodzież, burza, krótki, rzadki, pójść, zwierzę, but

372. Zrób spis uczniów swojej klasy, zapisując nazwiska w porządku alfabetycznym.

W wyrazach obcych i niektórych polskich występują litery **x**, **y**, **v**. Litery **x** używano w dawnej pisowni polskiej dla oznaczenia połączenia spółgłosek **ks**, **gz**. Litera **y** odpowiada samogłosce **y** albo w niektórych wyrazach obcych – spółgłosce **j**, np. *yeti*. Litera **v** odpowiada często spółgłosce **w**.

373. Przeczytaj poniższe wyrazy. Sprawdź w słowniku wyrazów obcych znaczenie słów zapożyczonych. Zapisz te wyrazy do zeszytu.

- a) Axentowicz, Axer, Xenia
- b) (zamek) yale, yard, yeti
- c) liberum veto, Virtuti Militari

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Ustna odpowiedź na temat związany z językiem

374. Przeczytaj tekst. Jaka jest jego zasadnicza myśl? Jaki to styl?

Na lekcjach z różnych przedmiotów przygotowujesz ustną odpowiedź, która jest przekazem materiału z podręcznika.

Ustna rozwinięta odpowiedź na temat językowy – to informacja o języku w stylu naukowym, zasadniczo jest to rozważanie. W informacji

można wyróżnić **część teoretyczną (tezy, argumenty)**. Jako argumenty występują w tej informacji przykłady ich **objaśnienia**. Przykłady należy podawać samodzielnie, w razie trudności zwróć się do podręcznika. Gdy odpowiadasz na temat językowy, należy obmyślić, jak najlepiej rozpocząć odpowiedź i jaki zrobić **wniosek**. Należy używać wyrazów: *po pierwsze, po drugie, więc, oprócz tego, na przykład* itp.

375. Przeczytaj rozwiniętą uczniowską wypowiedź dotyczącą definicji (określenia) podmiotu. Jakie wyrazy pomagają w spójności odpowiedzi? Czy to jest wyczerpująca odpowiedź?

Podmiot – to główny człon zdania i oznacza osobę lub przedmiot, o którym jest mowa w zdaniu. Odpowiada na pytania: *kto?* lub *co?*

Np. *Spod białych strzępów pierwsnek wychyla głowinę.*

Więc najczęściej podmiotem może być rzeczownik.

376. Przygotuj odpowiedź na temat „Samogłoski i spółgłoski”.

377. Przeczytaj umieszczone niżej teksty. Jaki to styl? Przygotuj ustną odpowiedź o języku, wykorzystaj wyrazy z wierszy.

Naucz się na pamięć fragment jednego z tych wierszy, który ci się podoba.

SŁOWA OJCZYSTE

...A w tej naszej ojczyźnie
wiatr piosenkę nam gwizdże.
Szumią kłosa i brzozy, i sosny.
Lecz najmilszym w niej dźwiękiem
polska mowa brzmi pięknie,
słowa, które z tej ziemi wyrosły.

(...) Na dzień dobry co rano,
na wieczorne dobranoc
są przy tobie, dopóki nie uśniesz.
Niech śpiewają i płyną
nad rodzinną krainą,
niech w niej mieszka i spokój, i uśmiech...

(H. Łochocka)

MOWA OJCZYSTA

Bądź z serca pozdrowiona
Ojczysta święta mowo!
Niby łańcuchem złotym
Wiąże nas twoje słowo.

(....) Twój dźwięk przez góry, morza
Łączy i w jedność splata
Wychodźców polskich rzesze
We wszystkich częściach świata.

Tyś nasza twierdza, tarcza,
Opieka i obrona,
Ojczysta święta mowa,
Bądź z serca pozdrowiona!

(L. Staff)

§ 20. Sylaba. Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu

Wiemy już, że najmniejszą częstką wyrazu jest **głoska**. Ale wyraz możemy podzielić na większe części – całe grupy głosek. Są to **sylaby** czyli **zgłoski**. Powstają najczęściej za jednym otwarciem ust. Ośrodkiem sylaby jest samogłoska. Tworzy ona sylabę sama albo wraz ze spółgłoską.

Np. o-ko, ocz-ko. Wyjątkowo ośrodkiem sylaby bywa spółgłoska, np. *psł!*

Sylaby zakończone na samogłoskę nazywamy **otwartymi**, np. *sło-wo*, *ca-ły*; sylaby zakończone spółgłoską nazywamy **zamkniętymi**, np. *wol-ność*.

378. Podziel na sylaby następujące wyrazy. Podkreśl samogłoskę tworzącą sylabę.

klasa, morze, kotek, widokówka, polski,
gramatyka, kredka, tablica, nauczycielka

379. Przepisz wyrazy w czterech słupkach: a) jednosylabowe, b) dwusylabowe, c) trzysylabowe, d) czterosylabowe. Podkreśl samogłoskę tworzącą sylabę.

dąb, dębowy, niebo, lekcja, zwierzyniec, studencki, pralka,
ser, semafor, złość, poczekalnia, dworzec, podwórko,
dworcowy, wizytówka, telefon, zima, palto, chleb, buteleczka

Przy przenoszeniu części wyrazów do następnego wiersza dzielimy je podobnie jak na sylaby. Musimy jednak pamiętać o kilku zasadach:

1) Nie dzieli się wyrazów jednosylabowych, np. *mój*, *wiózł*, *rusz*.

2) Nie dzieli się liter, oznaczających jedną spółgłoskę: **ch**, **cz**, **sz**, **dz**, **dź**, **dż**, **rz**, np. *wy-rzut*, *dzia-łać*, *mo-rze*. Dzielimy jednak: *mar-znać*, *od-żałować*, ponieważ mamy tu dwie głoski.

3) Nie dzieli się grup: spółgłoska + i + samogłoska,
np. *bia-ty, cie-lak*.

4) Grupę liter oznaczających spółgłoski można dzielić dowolnie albo całą przenieść do następnego wiersza, np. *is-kra, i-skra, isk-ra*.

Nie wolno jednak pozostawić całej grupy spółgłosek w poprzednim wierszu, jeśli ciąg dalszy wyrazu zaczyna się od samogłoski, np.

~~*garnk-i*~~.

5) Dwie jednakowe litery należy rozdzielić, np. *wil-la, mięk-ki*.

6) Nie dzieli się połączeń samogłosek **au**, **eu** wymawianych jednosylabowo, np. *Eu-ro-pa*. Ale gdy wymawiamy dwie sylaby, możemy te samogłoski oddzielić, np. *na-u-ka, li-ce-um, li-ce-a*.

380. Przepisz podane wyrazy, dzieląc je na części tak jak przy przenoszeniu do następnego wiersza:

książka, okulary, długopis, geografia, panna, lekcje, historia,
Eugeniusz, komputer, zwierzę, psisko, dziewczynka, koleżanka

381. a) Przepisz przysłowia, podziel każdy wyrazy pionowymi kreskami w miejscu przeniesienia z wiersza do wiersza.

Gdy rodzina żyje w zgodzie, to jej bieda nie dobodzie. Na bezrybiu i rak ryba. Co głowa, to rozum. Kto wiatr sieje, burzę zbierze.

b) Wytlumacz ustnie znaczenie jednego z nich.

§ 21. Akcent

382. a) Powoli przeczytaj głośno podane wyrazy, a następnie zapisz, dzieląc na sylaby.

szkoła, przedszkole, szkolny, szkolnictwo, szkołka, przedszkolanka

b) Podkreśl sylaby, które wymawiasz głośniejsz niż sąsiednie sylaby.

Silniejsze wymówienie określonej sylaby w wyrazie nazywamy **akcentem**.

383. Przepisz podane wyrazy, podkreśl sylabę akcentowaną. Która sylaba jest akcentowana?

rzucać, rozrzucać, rozrzucanie, trzymać, wytrzymać, wytrzymały

384. Przeczytaj głośno i wyraźnie podane wyrazy. Podziel je następnie na sylaby. Podkreśl zgłoskę wymawianą silniej, czyli akcentowaną.

- a) jabłonka, śliwa, akacja, czereśnia, morela;
- b) matematyka, polityka, romantyka;
- c) biegaliśmy, biegaliście, biegalibyśmy, biegali byście, biegali by;
- d) czterysta, osiemset, kilkaset

W języku polskim akcent pada zwykle na przedostatnią sylabę słowa, np. **o-rzech**, **ro-bot-nik**, **pa-ra-sol-ka**, **te-le-wi-zo-ry**.

1. Na trzeciej sylabie od końca akcentuje się:

a) wyrazy pochodzenia obcego (przeważnie zakończone na **-yka**, **-ika**) np. **gramatyka**, **botanika**;

b) Czasowniki z zakończeniem **-liśmy**, **-liście**, **-łyśmy**, **-łyście**, np. **poszliśmy**, **chodziliśmy**, **oglądaliśmy**, **siedzieliście**.

2. Na czwartej sylabie od końca akcentuje się czasowniki zakończone na **-libyśmy**, **-libyście**, **-łybyśmy**, **-łybyście**,

np. **poszlibyśmy**, **poszłybyście**.

385. Przeczytaj głośno i wyraźnie fragment wiersza. Podkreśl sylaby, które wymawiasz silniej.

– Zapamiętaj wierszyk: „Kruki lubią sery,
osiem razy osiem jest sześćdziesiąt cztery.
Teraz idź do domu. Czołem, czuwaj, cześć
„Osem razy siedem jest pięćdziesiąt sześć”.

(Z. Lengren „Piosenka algebraiczna”)

386. Przepisz, wskaż sylaby akcentowane w wyróżnionych wyrazach.

Wczesnym rankiem zamiast na lekcje **gramatyki** i **matematyki** **wybraliśmy** się całą klasą na wycieczkę. Po drodze **śpiewaliśmy** różne piosenki. **Maszerowaliśmy** sprawnie, chociaż **wolelibyśmy** pojechać autobusem. Na miejscu **zwiedziliśmy** lotnisko. **Widzieliśmy** tam nadzwyczaj ciekawe rzeczy, toteż nie **chcieliśmy** słuchać o powrocie. Z przyjemnością **zostałibyśmy** i **patrzylibyśmy** do wieczora. Czas było już wracać. **Udaliśmy** się więc w drogę powrotną. Akurat **zdążyliśmy** na lekcje **gramatyki**.

387. Ułóż słowniczek wyrazów pochodzenia obcego akcentowanych na trzeciej sylabie od końca.

Afryka, matematyka, gimnastyka, botanika, fizyka, Ameryka,
muzyka, ceramika, uniwersytet, arytmetyka, gramatyka,
republika, polityka, krytyka, praktyka

Wyrazy jednosylabowe:

a) albo mają samodzielny akcent;

b) albo też łączą się w **całość akcentową** z wyrazem poprzednim lub następnym, np. *Nasz dom wybudowano szybko.*

Ta wieś jest bogata. Idziemy do lasu.

Są to najczęściej:

– przymyki (jednosylabowe bez samogłoski), np. *do sklepu, z tobą, z wami.*

– przeczenie **nie**, np. *nie idę, nie każdy;*

Nie akcentowane wyrazy, łączące się w całość akcentową z wyrazem poprzednim, to najczęściej:

– jednosylabowe formy zaimków osobowych, np. *Podaj mi sweter. Rozumiem ją dobrze.*

– zaimek **się**, np. *Rozumiemy się świetnie. Uczę się dobrze. Ale: Czy się deszczu boisz? Taty się boję.*

– wyraz **no**, np. *Zrób no porządek. Pokaż no zeszyt.*

388. Przeczytaj każde z podanych zdań, silniej akcentując wyróżnione wyrazy. Wyjaśnij, jak zmieniający się akcent zdaniowy wpływa na treść podanego zdania.

Kup mi tę książkę. Kup mi tę książkę. Kup mi tę książkę.

389. Powiedz, jaki wpływ na treść podanych par zdań ma szyk wyrazów. Czy informacją nową i ważniejszą przekazujemy na początku, czy na końcu zdania? Zaznacz wyraz akcentowany i uzasadnij jego użycie.

Mleko jest w lodówce.

W lodówce jest mleko.

Dzisiaj pójdę do sklepu.

Do sklepu pójdę dzisiaj.

Na imieniny dostała książkę.

Książkę dostała na imieniny.

390. Podkreśl wyrazy, które przy czytaniu należałoby silniej zaakcentować. Dlaczego właśnie te wyrazy trzeba wyróżnić?

a) Jesteśmy uczniami klasy piątej. Uczymy się wielu przedmiotów. Nie wszystkie przedmioty lubimy jednakowo. Są takie, które nas interesują najbardziej. I właśnie do ich opanowania przykładamy najwięcej starań. Z tych przedmiotów otrzymujemy zwykle dwunastki i jedenastki.

b) Ola najbardziej lubi język polski. Uważa, że jest on nie tylko najważniejszym, ale i najciekawszym przedmiotem nauczania. Dzięki niemu poznaje piękne utwory literackie. Wkracza w świat fantazji. Zachwycają ją nie tylko mity, baśnie i legendy, ale również bajki.

Intonacja informuje w języku mówionym o podziale składniowym wypowiedzi. Znaki interpunkcyjne służą do zaznaczania różnych cech wymowy czy stanów emocjonalnych. **Myślnik** może oznaczać moment zawieszenia głosu. Np. *Gdy mnie obudzono, było już – po spektaklu.*

Wielokropek służy do zaznaczania, że tok mówienia, na ogół z powodu emocji, został przerwany: Np. *Musisz mi to koniecznie dać, bo inaczej...* Taki akcent, który polega na wyróżnieniu za pomocą silniejszego wymówienia wyrazu w wypowiedzeniu, nazywamy **akcentem zdaniowym**. Akcentujemy silniej te słowa, które uważamy za szczególnie ważne; to na te wyrazy chcemy zwrócić uwagę słuchaczy.

391. Przeczytaj podane zdania z właściwą intonacją.

Przestań bez przerwy się skarżyć! Jutro powinno przestać wreszcie padać! Może jutro przestanie padać? Czy jutro przestanie padać?

392. Wymów podane zdania z różną intonacją. W piśmie zakończ te zdania odpowiednimi znakami interpunkcyjnymi.

Czy już byłeś na tym filmie.
Musisz go koniecznie zobaczyć
Na pewno będzie ci się podobał



W lipcu jadę do dziadków nad morze
A gdzie ty wybierasz się na wakacje.
Przyjedź koniecznie do mnie

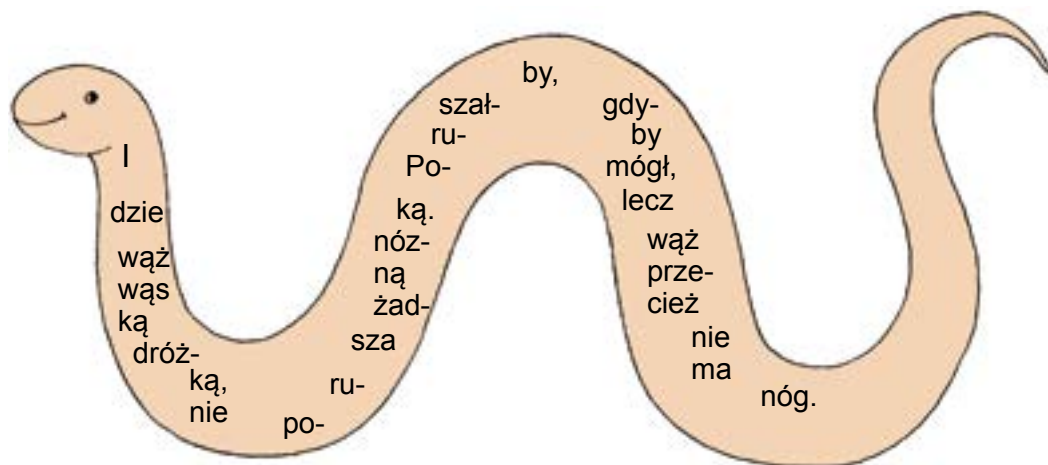


Idziemy jutro na wycieczkę
Idziemy jutro na wycieczkę
Idziemy jutro na wycieczkę

Był już dzwonek
Był już dzwonek
Był już dzwonek.



393. Wyrecytuj wiersz, który poeta w ten sposób zapisał. Z czego składają się poszczególne wersy?



(L. J. Kern „Wąż”)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE
Recenzja książki (opowiadania).
Recenzja (ustna)
na odpowiedź koleżanki (kolegi)

394. Przeczytaj uważnie.

Ustna recenzja na odpowiedź koleżanki (kolegi) – to wypowiedź, która ma charakter naukowy.

Oceniając odpowiedź kolegi, pamiętaj, że masz mu pomóc.

Bądź uprzejmy, życzliwy w stosunku do wypowiedzi kolegów. Mów tak, by go nie obrazić, by mógł skorzytać z twoich uwag.

395. Posłuchaj na lekcji (dowolnej) odpowiedź koleżanki (kolegi) i postaraj się ją ocenić na podstawie planu podanego niżej.

1. Jak opracowany jest temat? (dokładnie, częściowo, zupełnie nie opracowany).
2. Jak materiał został przekazany? (dokładnie, prawidłowo)
3. Czy przestrzegana była kolejność w przekazaniu wiadomości?
4. Czy odpowiedź wymaga uzupełnienia?
5. Czy odpowiedź nosiła charakter naukowy?
6. Czy przytoczone były przykłady?
7. Ogólna ocena odpowiedzi.

396. Przeczytaj. Opowiedz, jakie były twoje książki? Czy je pamiętasz?

* * *

Moją własną pierwszą książkę kupiła mi mama, kiedy byłem jeszcze zupełnie mały.

Książka nosiła tytuł „Jaś i Małgosia” i składała się właściwie z samych obrazków. Tekstu było niewiele. Pamiętam, że bardzo się bałem czarownicy przedstawionej na ilustracji. Podobno zawsze przy czytaniu książeczki w tym miejscu zamykałem oczy.

Potem dostawałem książki z różnych okazji. Teraz najbardziej lubię książki o zwierzętach.

* * *

W moim domu książki były od zawsze. Wcześniej niż ja, wcześniej niż brat. Gdy byliśmy mali, wyciągaliśmy książki z biblioteki i sami kładliśmy na półkach.

Na pawlaczu do dziś, wśród starych zabawek, leżą pierwsze książki w bardzo twardych okładkach, z kolorowymi obrazkami. Tak więc mogę powiedzieć, że nie pamiętam, kiedy, ani w jaki sposób stałem się właścicielem pierwszej książki.

Natomiast moją wymarzoną książkę, pięknie wydaną i ilustrowaną „Złotą księgę bajek polskich” przyniósł mi św. Mikołaj.

397. Przeczytaj. Czy podoba ci się opowiadanie Marchewki o ulubionej lekturze? Dlaczego? Czy można uważać je za recenzję?

LEKTURA, KTÓRA WYWARŁA NA MNIE NAJWIĘKSZE WRAŻENIE

*(Opowiadanie pod wpływem osobistych przeżyć związanych
z lekturą Ani z Zielonego Wzgórza)*

Gdy byłem jeszcze małą dziewczynką, miałam bardzo długie, kręcone, rude włosy, a do tego piegi na nosie. Pokazanie się na placu zabaw było dla mnie koszmarem. Chłopcy z prawdziwą satysfakcją wołali za mną „Marchewka”. Złościło mnie to bardzo, ale nic nie mogłam na to poradzić. Im bardziej się sprzeciwiałam, tym bardziej mnie gnębiono. Jedyną moją ówczesną bronią było wylewanie hektolitrow łez do poduszki. A robiłam to naprawdę często.

Na moje szczęście już w „zerówce” z pomocą rodziców i opiekunów z przedszkola nauczyłam się czytać. Odtąd chłoniłam wszystkie książki, jakie znalazły się w zasięgu mojej ręki; poczynając od bajek i komiksów, przez powieści i biografie, a kończąc na artykułach z gazet i notkach z encyklopedii.

Któregoś dnia, gdy byłem uczennicą trzeciej klasy, znalazłam w bibliotece cioci książkę pt. „Ania z Zielonego Wzgórza”. Przeczytałam

ją „od deski do deski”. Byłam nie tylko zachwycona, ale i olśniona. W Ani, głównej bohaterce, miałam przyjaciółkę, która mnie rozumiała, bo sama miała podobne problemy. W tej delikatnej, subtelnej dziewczynce widziałam swoje lustrzane odbicie. To ona pozwoliła mi uwierzyć w siebie.

Minęło kilka lat, trochę podrosłam, a może nawet zmądrzałam. Przystałam się przejmować swoim wyglądem. Zyskałam wielu przyjaciół. Nie byłam już sama.

Dziś mogę powiedzieć, że jestem z siebie zadowolona, a *Ania z Zielonego Wzgórza* zagościła w mej bibliotece na stałe. Bardzo często do niej wracam i chociaż znam ją prawie na pamięć, za każdym razem, kiedy ją czytam, wzruszam się, jakbym ją miała w ręku pierwszy raz.

O „Marchewce” prawie wszyscy zapomnieli, przechrzczono mnie na „Złotko”, co mi bardzo odpowiada.

398. A oto bohater książki Jana Brzechwy „Akademia Pana Kleksa”. Może ten fragment zachęci cię do przeczytania tego utworu.

Pan Kleks jest bohaterem baśni Jana Brzechwy, pt. „Akademia Pana Kleksa”. Obdarzony został nadzwyczajnymi możliwościami. To czarodziej, mag i czarnoksiężnik. Jedyny profesor w Akademii.

Postać Pana Kleksa jest równie niezwykła jak jego umiejętności. Figurę średniego wzrostu okrywa obszerne i bardzo kolorowe ubranie. Składa się z kraciastych spodni, czekoladowego lub bordowego surduta i cytrynowej kamizelki. Kamizelka zapina się na szklane guziki wielkości śliwek. Na spodniach i surducie widnieje niezliczona ilość kieszeni. Jedna z nich – z tyłu surduta – przeznaczona jest dla szpaka Mateusza.

Głowa pana Kleksa wystaje ze sztywnego i białego kołnierzyka. Pod nim widać aksamitną kokardkę. Czupryna profesora mieni się wszystkimi barwami tęczy. Nos zajmuje większą część twarzy. W zależności od pory roku przekrzywia się w lewo albo w prawo. Na nim tkwią binokle podobne do małego roweru. Zza okrągłych binokli spoglądają oczy o świdrującym spojrzeniu. Czarna, bujna broda okala twarz Pana Kleksa.

Jego postać sprawia niesamowite wrażenie.

399. Przynieś do klasy swoją ulubioną książkę. Przygotuj informację o niej.

- Podaj niektóre dane tej książki, tj. imię i nazwisko autora, tytuł, rok wydania, liczbę stron.
- Powiedz, co jest treścią książki i kto jest jej adresatem.
- Uzasadnij, dlaczego właśnie ta książka jest twoją ulubioną książką.
- Jeżeli wykonasz te zadanie to znaczy, że podałeś recenzję ulubionej książki.

§ 22. Zasady pisowni ó – u

400. Od podanych rzeczowników utwórz formę liczby mnogiej.

Wzór: stół – stoły.

dół, wóz, ogród, słój, bój, otwór, pokój, wół,
kościół, zespół, głód, dziób

401. Do podanych rzeczowników dopisz ich formy zdrobniałe.

Wzór: noga – nóżka.

droga, komora, głowa, broda, koło, krowa, obora, koza, czoło

Literę ó piszemy:

1) kiedy w innych formach tego wyrazu lub w wyrazach pokrewnych wymienia się na **o** lub **e**, np. *naród* – *narody*, *pióro* – *pierze*, *wiózł* – *wiezie*;

2) w kilkudziesięciu wyrazach mimo braku wymiany na **o** lub **e**, w których została zachowana pisownia tradycyjna oparta na dawnej wymowie, np. *jaskółka*, *Józef*, *kłódka*, *córka*, *wiewiórka*, *włócznia*, *żółw*;

3) w końcówce dopełniacza liczby mnogiej niektórych rzeczowników rodzaju męskiego, np. *butów*, *plakatów*;

4) w zakończeniach **-ów**, **-ówna**, **-ówka**, np. *Lwów*, *klasówka*, *Sienkiewiczówna*;

5) na początku następujących wyrazów: *ósemka*, *ósmy*, *ów*, *ówczesny*, *ówdzie*.

Uwaga! W niektórych wypadkach możemy się odwołać do języka ukraińskiego, ponieważ często w odpowiednich wyrazach w miejscu polskiego **ó** występuje **o** lub **e**, i: *góra* – *gopa*, *stróż* – *stromoj*, *źródło* – *джерело*, *ogórek* – *ogipok*.

402. W podanych rzeczownikach podkreśl części:

-unek

podarunek

pocałunek

kierunek

-un

opiekun

piastun

zwiastun

-unka

opiekunka

piastunka

zwiastunka

-ulec

hamulec

krogulec

budulec

403. Dopisz odpowiednie formy czasowników:

ja – buduję, hamuję, pielęgnuję

ty –

on –

my –

wy –

oni –

Literę u piszemy:

1) w większości polskich wyrazów, np. *biurko, dużo, umowa*;

2) w wielu przyrostkach, np.:

-ulec: *budulec, hamulec,*

-ula: *Krasula, brzydula,*

-unek: *ratunek, pakunek,*

-un: *opiekun, zwiastun,*

-usia: *córusia, mamusia,*

-unia: *ciotunia, babunia,*

-utki: *czyściutki, żółciutki*

-usiek: *maluszek, staruszek,*

3) w formach osobowych czasownika zawierających cząstkę **-uj** (mimo wymiany na **o**), np. *kupuję, prasujemy*;

4) w wyrazach: **skuwka, zasuwka**.

404. Utwórz zwroty poprzez dodanie odpowiednich czasowników z ramki i przepisz do zeszytu. Podkreśl **ó** w tematach czasowników. Uzasadnij ustnie jego pisownię.

włókł, wiozł, mógł, gniółł, wyrósł, plółł, wiódłł, niósłł, zmiółłł

... lekarza do chorego, ... odnieść zwycięstwo, ... czapkę w rękę,
... trzy po trzy, ... się noga za nogą, ... ślepy kulowego,
... jak grzyb po deszczu, ... z powierzchni ziemi, ... ciężar na plecach

405. Uzupełnij podane niżej wyrażenie z ramki i wpisz je do zeszytu. Uzasadnij pisownię **ó** w tych rzeczownikach.

łóżko, nóż, otwór, kościół, powód, pióro, sposób,
wzór, wędrówka, sówka, osóbką

ostrzy ..., duży ..., gęsie ..., kwiecisty ..., mądry ...,
przebiegła ..., ... z poduszkami, ... do radości,
... na wzgórzu, ... na lenistwo, ... po górach

406. Podane niżej przymiotniki przepisz w trzech grupach w zależności od ich intensywności znaczeniowej od najsłabszej do najmocniejszej. Podkreśl **ó**.

żółciuchny, różowy, żółtawy, równiutki, różowawy, równy, żółciutki,
różowiuteński, równiusieńki, żółty, różowiutki, równiuteński, różowiuchny

407. Przepisz podane niżej zdania i uzupełnij je właściwymi przymiotnikami spośród następujących: żółwi, żółwiowaty, źródłowy, źródłana. Podkreśl **ó**.

... pancerz pokryty był rogowymi płytkami. ... chód Tomka często wyprowadzał nas z równowagi. Woda ... jest przezroczysta i bardzo zimna. Tekst ... znalazłem w naszej szkolnej bibliotece.

408. Przepisz podane niżej wyrazy w kolejności alfabetycznej. Podkreśl część wyrazu, w której wystąpiło **ó**.

równomierność, równoległość, równowaga, równorzędność,
równouprawnienie, równoleżnik, równoważnik

409. a) Przepisz podane niżej związki wyrazowe. Podkreśl wyrazy z **ó** niewymiennym.

żółwi krok, jaskółczy lot, królewski gest, przepiórczy krzyk, wygórowane ambicje, równy start, ogólne przerażenie, próżny żał, nawrót cho-
roby, obróbka metali, skrót myślowy, mól książkowy, skórka z królika,
próba sił, ogół uczniów, sokół wędrowny

b) Wytlumacz znaczenie wyróżnionych wyrazów.

410. Podane niżej czasowniki ułóż w pary wyrazów pokrewnych i wpisz je do zeszytu. Podkreśl **u**.

buntować, tłumaczyć, zbuntować, udokumentować, wytłumaczyć,
dokumentować, stłumić, szukać, tłumić, przeszukać, murować, wydru-
kować, sformułować, zamurować, drukować, formułować

411. Przepisz podane niżej przysłowia i uzupełnij brakujące litery **ó** lub **u**. Sprawdź w słowniku ortograficznym pisownię uzupełnionych wyrazów. Wyrazy napisane błędnie przekreśl i napisz jeszcze raz poprawnie.

Chcieć to m..c. Nie b..dź licha, p..ki śpi. Powiedziały jask..łki, że niedo-
bre są sp..łki. Plotka wyleci wr..blem, a wraca wołem. Bieda roz..mu uczy.

Oszczędność – wielki doch..d. Na dwoje babka wr..żyła. W..z albo
przew..z. Gdzie wielu dow..dców, tam bitwa przegrana.

Blizsza ciału kosz..ła niż s..kmana. Z r..żnych piec..w chleb jeść nie
zawadzi. Nie ma reg..ły bez wyjątk..w.

412. Następujące wyrazy: *kukułka, kurtka, kruk, kurtyna, rzeczutka, tytuł, studnia, munda, śrubka, kałuża* wpisz do krzyżówki według podanych niżej znaczeń. Zapisz wyraz odczytany z pogrubionych kretek i dopisz wyraz pokrewny. Podkreśl **u**.

1. Miejsce, skąd czerpie się wodę.
2. Nazwa utworu.
3. Mała rzeka.
4. Ptak, który kuka.
5. Czarny ptak.
6. Ubiór wojskowego.
7. Zasłona na scenie.
8. Służy do wkręcenia.
9. Krótkie wierzchnie okrycie.
10. Miejsce na drodze wypełnione wodą po deszczu.

1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									

413. Napisz liczebniki z **ó** oznaczające godziny oraz trzy liczebniki oznaczające numery tramwajów.

414. Naucz się na pamięć wierszyka z „Ortografii na wesoło”, który mówi o zasadach pisowni wyrazów z **u**:

Zapamiętaj zawsze tu
Pisz otwarte, zwykle „u”
W słowach **skuwka** i **zasuwka**,
Gdyż wyjątkiem są te słówka,
W częstkach: **-unka**, **-un** i **-unek**:
Opiekunka, zdun, pakunek,
Pisz je także w częstce **-ulec**,
Więc: budulec i hamulec,
W ulu, dwu, gdzie „u” litera
Wyraz kończy lub otwiera,
Wreszcie – „u” nikt nie kreskuje
W czasowniku części **-uje**.

(W. Gawdzik)

415. Z podanego niżej wiersza wypisz wyrazy z **u** w jednej kolumnie, a wyrazy z **ó** – w drugiej. Podkreśl wyrazy, których pisownię potrafisz uzasadnić.

PLAKAT

I przebiegły wierzby przez pagórek,
a tam padół,
ustawiły się wierzby we sznurek
i na dół.
Hej! okolico! (...)
Nie po polach mazowieckich,
kujawskich idą one,
żeby jakiś muzyk warszawski
śpiewał o nich.
Hej! okolico!
A na krańcu drogi,
na samiutkim,
zaśpiewają, jak umieją,
może się czasem rozśmieją
albo liście zaszumią smutkiem?
Hej, wiatr liście żenie,
Hej, Szopenie.

(W. Broniewski)

416. Do podanych znaczeń dopisz właściwe rzeczowniki z **ó** lub **u**.

miejsce na książki lub inne przedmioty ...
miejsce przed domem ...
wykop w ziemi ...
stąd wytryska czyta woda ...
tam można podkuć konie ...
stąd czerpie się wodę ...
miejsce do wypełnienia w tabeli ...
puste miejsce do uzupełnienia w tekście, w zdaniach ...

417. Przepisz podane niżej związki wyrazowe. Podkreśl końcówkę **-ów** w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego, a następnie przepisz i uzupełnij podane niżej zdanie.

sadzenie krzewów	wybór wątków
podlewanie kwiatów	dobór filmów
zakładanie ogrodów	układ rymów
zwiedzanie parków	budowa tekstów
ochrona lasów	pisanie protokołów

Literę **ó** piszemy w końcówce niektórych rzeczowników rodzaju ... w liczbie

418. Przepisz zdania i uzupełnij je brakującymi wyrazami spośród podanych w ramce. Podkreśl końcówkę **-ów**.

objawów, kłopotów, tłumów, mózgów,
grzbietów, stołów, ogórków,
przyrządów, królików, kwiatów

Mama nasiała ... na dwóch grządkach. Moi rodzice zajmują się hodowlą W wazonie stał bukiet polnych Na podwórzu ustawiono w podkowę kilkanaście Wysokich ... nikt nie przeskoczy. Leniwi mają zawsze dużo ... w nauce. Choroba zawsze wywołuje wiele przykrych Wśród ulicznych ... czuję się bardzo dobrze. W Muzeum Techniki pokazano nam kilka elektronowych ... oraz wiele ciekawych ... nawigacyjnych. W Pieninach spotykamy wiele łagodnych ... górskich.

419. Przepisz podane niżej nazwiska żeńskie w układzie alfabetycznym. Podkreśl przyrostek **-ówna**.

Rodziejczówna, Kraftówna, Zajączówna, Mazurówna, Sienkiewiczówna, Mickiewiczówna, Pietrzakówna, Tuwimówna.

420. Podane niżej przymiotniki połącz w związki wyrazowe z rzeczownikami zamieszczonymi w ramce.

pocztówka, klasówka, próbówka, plażówka,
pokojówka, złotówka, grochówka,
makówka, wiatrówka, stołówka

kolorowa ..., polska ..., smaczna ..., trudna ..., szkolna ..., szklana ...,
dojrzała ..., wzorzysta ..., ciepła ..., pracowita ...

421. Przepisz zagadki. Podkreśl wyrazy z **ó**. Wyjaśnij pisownię **ó**. Może pomoże ci znajomość języka ukraińskiego?

Mały ten przyrząd mieści się w piórniku,
przysług nam w szkole oddaje bez liku.
Wszystkim potrzebny bez żadnej wymówki,
bo temperuje nam pięknie ołówki. ...

Bywa żółta, bywa różowa,
a mówią na nią kwiatów królowa. ...

Jak strzała szybko lata,
zatacza w powietrzu kółka,
Buduje z błota swe gniazdko,
wiadomo, mała

422. Przepisz, uzupełniając brakujące litery **ó** lub **u**.

PTAKI

Dzieci biegły pędem pomiędzy klombami, w kt..rych tkwiły hiacynty zimne i białe jak ostatni śnieg. Dobiegły. Przesadziły szeroki r..w i przytały dech u mrocznej ściany zarośli. Stamtąd płynął ten czar..jący i czysty śpiew słowika. Ale słowik ..rwał niespodzianie sw..j śpiew w p..ł ton.. i najwidoczniej odfr..nął.

Kwitło wtedy mn..stwo ż..łtych mlec..w na trawniku. Słońce zachodziło ciągle i ciągle. Dzień był nienasycony, zwiększający się z każdą chwilą, blednący na przek..r nocy.

(wg M. Dąbrowskiej)



423. Ułóż zdanie z wyrazami:

ratunek, ładunek, opiekunka, szacunek, rachunek, zwiastun

§ 23. Pisownia rz – ż

424. a) Przeczytaj urywek. Zwróć uwagę na wyrazy z **rz**. Wyjaśnij ich pisownię. Zapisz wyrazy, których pisowni nie potrafisz wyjaśnić.



NAD RZEKĄ

Rzeczka pluszcze, obmywa części ziemi, nieznacznie tworzy zatoki, nurtuje dno. Po obu stronach obsiadły strugę olchy, kąpią w niej swoje korzenie. Białe ćmy przelatują nad powierzchnią wody, z której rybka się czasem wynurzy. Mamy noc ciepłą, letnią. Balsamiczna woń młodej wikliny oraz topoli rozlewa się w powietrzu.

(wg A. Dygasińskiego)

- b) Opisz krajobraz, wykorzystaj wyrazy, których używa autor.

425. Przepisz podane tu wyrazy z **ż** i dopisz wyrazy pokrewne z **g, z, ż, dz** lub **h** na miejscu **ż**.

krąży – krąg

książka –

odważny –

pokaże – pokazać

zwiąże –

wozę –

pieniężny – pieniądz

mosiężny –

drużyna –

Połączenie rz piszemy:

1) wtedy, kiedy zachodzi wymiana **rz** na **r** w różnych formach tego samego wyrazu lub w wyrazach pokrewnych, np. *marzec* – *marca*, *parzysty* – *para*;

2) po spółgłoskach **b, p, d, t, k, g, ch, w, j**, np. *przebój*, *brzoza*, *drzewo*, *trzonek*, *grzyb*, *chrzan*, *krzak*, *spojrzenie*, *wrzesień*.

3) w zakończeniach **-arz, -erz, -mierz, -mistrz**, np. *drukarz*, *kątomierz*, *zegarmistrz*.

Do wyjątków należą:

1) **kształt, kształcić, kszyk** (ptak), **bukszpan, pszenica, pszczoła, Pszczyna, wszystko, wszędzie, wszyscy**;

2) formy stopnia wyższego, najwyższego przymiotników z przyrostkiem **-szy** lub **-ejszy**, np. *lepszy*, *większy*, *najprostszy*;

Literę ż piszemy:

1) kiedy zachodzi wymiana **ż** na **g, dz, h, z, ż, ś**, np. *drużyna* – *druh*, *niżej* – *nisko*, *grozę* – *groza*;

2) w niektórych przyrostkach, np. *młodzież*, *odzież*, *sprzedaż*;

3) w wielu wyrazach rodzimych i zapożyczonych, np. *mżawka*, *żart*, *żniwo*, *żegluga*, *żur*, *żyletka*.

Uwaga! W trudnych wypadkach należy korzystać ze słownika ortograficznego. Możemy też odwołać się do języka ukraińskiego. Jeżeli w języku ukraińskim w odpowiednich wyrazach występuje **p**, to piszemy **rz**. Polskiemu **ż** lub **z** odpowiada, **з, ж**, np. *orzech* – *зорix*, *każdy* – *кожний*, *róża* – *роза*.

426. Ułóż zdania z podanymi wyrazami. Czy możesz wyjaśnić pisownię tych wyrazów?

każdy, duży, ciężki, żaden, próżny, różny, świeży

427. Określ rodzaj podanych niżej rzeczowników. Ułóż z nimi zdania.

młodzież, odzież, kradzież, grabież, jeź, straż, sprzedaż, багаż, bandaż

428. Ułóż z podanych wyrazów kilka rodzin wyrazów.

- a) żyć, życzenie, pożyteczny, żywność, życzyć, pożyczka, użytek, pożywienie, pożyczyć, żywy, życzliwy;
- b) żal, róża, różny, żałować, różowy, różnica, żałoba, odróżnić, różyczka, żałosny, zaróżowiony, wyróżnienie

429. Przepisz podane niżej wyrazy i uzasadnij w nich pisownię **ż** wymianą na **g, dz, h, z, ź, s**. Podkreśl wymieniające się litery.

krażyć, koleżka, dłużej, pieniążek, księża, możesz, bliżej, drużyna, mózdek, liżę, mażę, odjeżdżać, skażenie, leżenie

430. Przepisz podane niżej wyrazy i do każdego z nich dopisz właściwe określenie z ramki.

pożyteczna, życiowa, ważki, poważne, służbowy, śnieżna,
odważny, księżycowa

... praca, ... samochód, ... szansa, ... lawina,
... powód, ... żołnierz, ... przewinienie, ... noc

431. Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz po jednym wyrazie pokrewnym z **rz** lub **ź**. Sprawdź w słowniku ortograficznym pisownię dopisanych wyrazów i popraw ewentualne błędy.

wzór – wzorzec	potęga – potężny
dworcowa –	odjazd –
morski –	długo –
marcowa –	blisko –
szary –	mosiadz –
siatkarka –	druh –

432. Przepisz podane niżej związki wyrazowe i uzupełnij literami **rz**, **ż** lub **sz**. Sprawdź w słowniku ortograficznym pisownię uzupełnionych wyrazów i popraw błędy.

pa..enie pok..ywy
doj..ewanie po..eczek
ut..ymywanie d..ewostanu
zaopat..enie w zbo..e
odwa..anie p..enicy
..ywienie p..czół

wiet..enie koryta..a
przedłu..anie ..ycia
p..ymie..anie odzie..y
utwo..enie dru..yny
wie..enie ..ośnie..om
k..tałcenie młodzie..y

433. Utwórz i zapisz stopień wyższy i najwyższy podanych przymiotników.

dobry, krótki, gładki, młody, ciekawy

434. Przepisz podane zagadki i uzupełnij je literami **rz** lub **ż**. Zapisz odgadnięte wyrazy.

1) Pół ..elaza, a pół drewna,
kraje chlebek, to ..ecz pewna.

2) Litera w lite..e
st..egą ich paste..e.

435. Przepisz, uzupełnij brakujące litery **rz** lub **ż**.

Na tale..u le..y po..eczka.
Płynie z niej soku niewielka ..eczka.
Nasza po..eczka jest dosyć mała,
ale p..epięknie w słońcu doj..ała.
Na wie..chu k..ewu z pewnością rośla,
nim ją tu babcia z dumą p..yniosła.



436. Przeczytaj i przepisz podane niżej zestawy tytułów. Podkreśl wyrazy z **rz** i wyjaśnij ustnie ich pisownię.

Maria Dąbrowska „Przyjaźń”, Konstanty Ildefons Gałczyński „Pieśń o żołnierzach z Westerplatte”, Czesław Miłosz „Przypowieść o maku”, Lucy Maud Montgomery „Ania z Zielonego Wzgórza”, Tadeusz Różewicz „Przepaść”, Edward Stachura „Jasny pobyt nadrzeczny”.

437. Przepisz podane wyrazy w trzech grupach: w pierwszej – rzeczowniki, w drugiej – przymiotniki, w trzeciej – przysłówki.

dyżur, żniwa, mężczyzna, żywica, żyła, żywo, żywiołowo, żywność, inżynierski, pożyteczny, jeżyny, księżycowy, książęcy, młodzieżowy, nieważkość, przeciążenie, pasożytniczy, żałobnie, ryż, różowy, żal, plaża, pożyczka, żądanie, żandarm, żebrak, biżuteria, różnie

438. Przepisz podane niżej wyrazy osobno z zakończeniem **-mierz**, osobno z zakończeniem **-mistrz**.

burmistrz, kątomierz, wicemistrz, gazomierz, zegarmistrz, takso-
mierz, kapelmistrz, siłomierz

439. Z podanych niżej wyrazów oraz wyrazów z ramki utwórz związki wyrazowe i wpisz je do zeszytu. Podkreśl wyrazy z **ż**.

rży, obelżywe, łże, drżenie, oberża,
szarża, lżej, dzierżawca

... słowo ... jak pies ... rąk ... ułańska
zrobiło mi się jak koń wygodna ... gospodarny ...

440. Napisz po dwa rzeczowniki z zakończeniami: **-arz**, **-aż**, **-eż**. Użyj je w zdaniach.

441. Przepisz podane związki wyrazowe i uzupełnij literami **rz** lub **ż**. Użyj te związki w zdaniach.

wa..yć zupę wie..a zamkowa
wa..yć mąkę ka..ę winnych
wie..ę ludziom ka..ę podać

442. Napisz opowiadanie. Opisz wygląd twierdzy. Użyj wyrażień:

oddać życie w ofierze
wrze walka
mężni żołnierze, rycerze
przewaga wrogów
zażarty bój
garść obrońców



443. a) Przeczytaj wiersz. Znajdź wyrazy z **ż**. Uporządkuj je na następujące części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki.

KTÓŻ Z NAS LEPSZY?

Żubr, żyrafa, żaba, żmija, żuk, żółw, żbik i żuraw
ryż żarłocznie spożywali
z żeberkiem i żurem.
Żart to, chociaż
coś ich przecież naprawdę złączyło.
Kto uważnie czyta, pewnie wie już,
co to było.

Wyprężyła się żyrafa:
– Będę waszą panią!
Mam życzenie objąć władzę, zasługuję
na nią.

Żubr zażądał:
– To ja raczej chcę tutaj panować!
A wraz ze mną moja żona najdroższa,
żubrowa.

Żółw rzekł z żalem:
– Bez żenady wciąż mnie pomijacie.
Żem powolny? Lecz poważny, a nie
żaden żaczek!
– A ja? – żmija zasyczała. – Nie żartujcie
ze mną!

Zważcie, że mam ząb jak żądło,
rzecz niezbyt przyjemną...

Żuraw na to:
– Żółć mnie dusi, mam w żołądku bóle.
Ja żegluję po przestworach, muszę
zostać królem!

A żuk:
– Rządzić mogę także: żubrowi, żyrafie
czy żbikowi wleźć za skórę – żżu –
– żżu, potrafię!

Żaba rzekła im życzliwie:
– Królową na pewno
będę ja, bo w bajce byłam już
żabką-królowną...

(H. Łochocka)



- b) Wypisz z wierszu jednorodne człony.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Streszczenie tekstu z elementami opisu przedmiotu

444. Przeczytaj tekst. Co jest jego tematem? W jakim stylu jest napisany? Udowodnij swoje zdanie.

Opis jest jednym z typów wypowiedzi, za pomocą której charakteryzujemy przedmioty, wymieniając najistotniejsze ich cechy. Są to rozmiary, kolor, smak, zapach, forma itp.

Opisywać można wszystko, co widzimy dokoła, z czym się stykamy w życiu: przedmioty, zwierzęta, ludzi, różne zjawiska.

Z opisu korzystamy wtedy, gdy chcemy, aby nasz współrozmówca „widział” to, o czym mówimy.

Opis zasadniczo składa się z trzech części. W pierwszej części przekazujemy ogólne wrażenie dotyczące opisywanego przedmiotu, zwierzęcia itp., w drugiej części przekazujemy opis szczegółów, cech, w trzeciej części robimy wnioski.

445. Obejrzyj rysunek. Jaka pora roku jest na nim przedstawiona? Opisz tę porę roku.



446. a) Przeczytaj tekst. Zwróć uwagę na opis chmur.

U nas dość głowę podnieść: ileż to widoków!
Ileż scen i obrazów z samej gry obłoków!
Bo każda chmura inna: na przykład jesienna
Pełnie jak żółw leniwa, ulewą brzemienna,
I z nieba aż do ziemi spuszcza długie smugi
Jak rozwite warkocze, to są deszczu strugi;

Chmura z gradem, jak balon, szybko z wiatrem leci,
Krağła, ciemnobłękitna, w środku żółto świeci.
... te białe chmurki, jak odmienne!
Zrazu jak stada dzikich gęsi lub łabędzi,
A z tyłu wiatr jak sokół do kupy je pędzi.
(A. Mickiewicz „Pan Tadeusz”, fragment z ks. III)

b) Zwróć uwagę na niezwykle zestawienie słów, wypisz je.

447. Porównaj tekst „Alleluja” i wiersz „Pieśń wielkanocna”. Jak te teksty reprezentują styl?

ALLELUJA

W niedzielę Zmartwychwstania radujemy się i weselimy. – Jezus Chrystus Zmartwychwstał! Zmartwychwstaniem potwierdził, że jest Bogiem. Zwyciężył śmierć, szatana, grzech, zło. Umocnił wiarę i nadzieję w nasze zmartwychwstanie.

W czasie procesji rezurekcyjnej śpiewa się pieśń „Wesoły nam dzień dziś nastał”.

Przez cały okres wielkanocny obok ołtarza stoi krzyż przewiązany czerwoną stulą.

Sama figurka Chrystusa Zmartwychwstałego znajdująca się na ołtarzu ma nam przypomnieć, że Chrystus wstał z grobu, żyje, śmierć nad Nim nie ma już władzy. Podobną treść zawiera w sobie spotykana często figurka baranka z czerwoną chorągiewką.

PIEŚŃ WIELKANOCNA

Pan Jezus na Wielkanoc
wstał z grobu bardzo rano obudzony,
Matka Boska szukała Go w grobie.
Znalazła kamień w połowie odwalony.
Stała płacząca nad głazem:
„Co zrobili z Tobą tym razem, o Chryste?!”
Gołąb skrzydła nad Nią rozwinął:
„Matko, w grobie nie szukaj Syna, bo zmartwychwstał”.

(K. Iłakowiczówna)

448. Popatrz przez okno i ułóż kilkuzdaniowy opis chmur za oknem. Spróbuj zastosować niecodzienne zestawienie słów. Zastosuj wyrazy nazywające kształt, wielkość i kolor chmur. Zapisz je na brulionie, zanim zaczniesz układać opis.
449. Jakie tradycje są związane z obchodami świąt Wielkanocy kultywowane są w twojej rodzinie? Opowiedz o nich.

450. Obejrzyj rysunek. Czy tak wygląda twoja święconka? Opisz ją.

Pisząc opis, skupiamy się na:

- cechach przestrzennych danego obrazu (przedmiotu, przedmiotów), jego przeznaczenie;
- relacjach pomiędzy przedmiotami, ich lokalizację i nazwy;
- cechy przedmiotów i kształty, kolory, wielkość, rozmiary, a także zapachy;
- opinia własna typu: “Podoba mi się” – nie jest konieczna.



451. Czy robiłeś kiedyś palmy? Jak one wyglądały? Czy przypominają ci takie, jak w wierszu “Kurpiowskie palmy”? Opisz swoją palmę.

“ KURPIOWSKIE PALMY”

A na Kurpiach palmy
splata się wysoko...
Wiatr im wstążki porywa,
chce je zanieść
obłokom.

A która Kurpianka
najwyższą na kiju
palmę uwije
– to aż pod powałę
wyrośnie jej synek.

Te kurpiowski palmy
z pachnącego ziela,
oj, ziela...
długo w chacie przetrwają,
Aż do wesela.

(T. Chwostek-Latuszkowa)

§ 24. Pisownia j – i

452. Przeczytaj następujące pary wyrazów. Jaką zauważyłeś różnicę w wymowie głosek oznaczonych literami **c, s, z**?

Francja, Azja, sesja, siano, buzia, poezja, ciocia, Szwecja, Rosja

Literę j piszemy:

- 1) po samogłoskach zgodnie z wymową, np. *mój, twój, jajko*;
- 2) po spółgłoskach **c, z, s** wymawianych twardo (cj, zj, sj), np. *kolizja, porcja, sesja*.

Po spółgłoskach **c, z, s** wymawianych miękko (ci, zi, si) oraz po innych spółgłoskach piszemy **i**, np. *siostra, historia, region*.

- 3) Po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę, zgodnie z wymową, np. *objaw, podjąć, zjazd*.

Wyjątek: *obiad*.

453. Przepisz podane niżej znaczenia i dopisz odpowiadające im wyrazy z ramki. Ustnie uzasadnij pisownię **i, j** na początku dopisanych wyrazów.

impertynent, jubiler, jezuita, import, jubileusz, juwenalia,
ilustracja, inauguracja, identyfikacja

złotnik – ...

grubianin, zuchwalec – ...

członek zakonu w pierwszej połowie XVI w. – ...

przywóz towarów zagranicznych do kraju – ...

uroczysty obchód dla uczczenia osoby lub zdarzenia – ...

święto studenckie – ...

rozpoczęcie, otwarcie – ...

plastyczne uzupełnienie dzieła – ...

utożsamienie, stwierdzenie tożsamości – ...

454. Przepisz i dopisz odpowiednie wyrazy z ramki. Uzasadnij ustnie pisownię **j** w dopisanych wyrazach.

fajka, trójka, Sejm, rujnować, dwójkowy, bójka, bajka,
przyjmować, strajkowy, jajko, naklejka, nadzwyczajne

... pokoju

... uliczna

... koni

... z morałem

... Czteroletni

... na zeszyt

komitet ...

uczeń ...

... gości

... zdrowie

... sójki

... posiedzenie

455. Dopisz formy dopełniacza liczby pojedynczej do podanych rzeczowników.

zawieja –	ostoja –	żmija –
aleja –	zbroja –	szyja –
kniewa –	koja –	tuja –

456. Przepisz podane wyrazy i uzupełnij je literą **i** lub **j** oraz dopisz formę dopełniacza lp. Sprawdź w słowniku ortograficznym, czy napisałeś poprawnie wszystkie wyrazy. Popraw ewentualne błędy.

konwal..a – ...	zbro..a – ...	Az..a – ...
nasturc..a – ...	porc..a – ...	Warm..a – ...
poez..a – ...	ses..a – ...	Norweg..a – ...
wers..a – ...	encykloped..a – ...	Angl..a – ...
emigrac..a – ...	Franc..a – ...	Dan..a – ...
rac..a – ...	Turc..a – ...	Arab..a – ...
nadzie..a – ...	Grec..a – ...	Holand..a – ...
inteligenc..a – ...	Ros..a – ...	Brazył..a – ...

457. Przepisz podane niżej zdania i uzupełnij wyrazy brakującymi literami **i** lub **j**.

..abłonie mają już do..rzałe ..abłka.
Two..e nadzie..e spełzły na niczym.
Nadzwycza..ną inteligenc..ą ujmu..e wszystkich nauczycieli.
Przy..azd wu..ka nastąpi ..uż ..utro.
..ak na ..ronię, nie pamiętam żadne.. ..nnej ba..ki.
Po kole.. wymienialiśmy swo..e ..miona.
..a mam na ..mię ..ózeł, a mo..a siostra ..zolda.

458. Przepisz podane niżej związki wyrazowe i uzupełnij je brakującymi literami **i** lub **j**.

two..a porc..a	histor..a reg..onu
mo..a intuic..a	of..ara agres..i
czy..aś pretens..a	ses..a ONZ
z..em..a niczy..a	poważna koliz..a

459. Ułóż dialog. Zastosuj w różnych formach podane wyrazy:

poezja, kompozycja, fantazja, emocja, pasja, owacja

460. Uzupełnij podane wyrazy, dodając do nich sylaby: a) **-cja** lub **-cia**, b) **-zja** lub **-zia**, c) **-sja** lub **-sia**.

a) Tur..	b) A..	c) Per..
Gre..	here..	se..
cio..	bu..	Małgo..

461. Przepisz podane zwroty. Podkreśl rzeczowniki. Dopisz w nawiasie mianownik tych rzeczowników.

zażądać opinii (...)	korzystać z protekcji (...)
uczyć się geografii (...)	dokonać inwazji (...)
przysłuchiwać się arii (...)	ulegać presji (...)
przebywać w Belgii (...)	nie podjąć decyzji (...)

462. a) Z podanego tekstu wypisz wyróżnione wyrazy. Podkreśl literę **j** po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę.

Bolek i Tomek zjawili się na Gubałówce pierwsi. Wkrótce od strony schroniska nadjechał również starszy brat Tomka, który świetnie zjeżdżał na nartach i obiecał nauczyć tej sztuki również chłopców. Pierwsze objaśnienia okazały się nieco zawiłe, ale wkrótce chwycili, o co chodzi, wszystko się rozjaśniło. Trzeba będzie teraz próbować zjazdów – powiedział brat Tomka.

Podjęcie takiej decyzji okazało się jednak trudne. Ledwo ruszyli z miejsca, a już Tomek wjechał w zaspy śnieżne i musiał zdyć narty. Bolek podjechał bardzo blisko, ale nie umiał się zatrzymać i kontynuował zjazd. Wjazd do góry kolejką był o wiele łatwiejszy. Chłopcy nie zrazili się jednak i postanowili nadal uczyć się zjazdów na nartach właśnie na Gubałówce. Na zakończenie brat Tomka zrobił im pamiątkowe zdjęcie.

b) Ułóż plan. Napisz streszczenie tekstu.

c) Wyłutacz pisownię **j**.

463. Przepisz i uzupełnij właściwą formą przypadka rzeczowników podanych w nawiasie.

korzystać z ... (protekcja)	uczyć się ... (historia)
dokonać ... (inwazja)	wrócić z ... (kolonia)
uczestniczyć w ... (sesja)	przyglądać się ... (żmija)
dowodzić ... (racja)	słuchać ... (aria)

464. 464. Napisz rzeczowniki z **i** lub **j** mające podane niżej znaczenia i dopisz ich dopełniacz lp.

zarys dziejów – ...	słuszność – ...
człowiek kochający ojczyznę – ...	poparcie – ...
wywieranie nacisku – ...	niszczenie – ...
postanowienie – ...	sąd o kimś lub o czymś, ocena – ...

§ 25. Pisownia h – ch

Litera **h** występuje jedynie w wyrazach pochodzenia obcego, np. *historia, handel, herb, hrabia, huragan, filharmonia, nahajka, waha-dło*; w nazwach własnych: *Abraham, Sahara, Hektor, Homer*.

Jedyną wskazówką ułatwiającą pisownię z **h** jest wymiana **h** na **g**, **ż** w wyrazach pokrewnych lub w formach wyrazowych oraz w języku ukraińskim, np. *hurkot – зурким; hańba – ганьба*.

Połączenie literowe **ch** piszemy zawsze w wyrazach rodzimych, np. *chory, chodzić* oraz w wyrazach zapożyczonych, np. *chemia, chryzantema*.

Jedynymi wskazówkami ułatwiającymi pisownię z **ch** są:

a) wymiana **ch** na **sz** w wyrazach pokrewnych lub formach wyrazowych; np. *piechota – pieszo*;

b) zawsze na końcu wyrazów (z wyjątkiem wyrazu *druh*), np. *groch, gmach*;

c) po **s**, np. *schwytać, schudnąć*.

465. Przepisz podane niżej wyrazy, ugrupuj je: rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki.

druhna, bohaterka, alkoholik, hałasować, czyhać, haftować, harcerz, harmonijny, hak, handlować, hotelowy, huta, wahać się, hamować, hurtowy, huczny, hamak, huścić, hojny, hejnał, hańbić, honorowy, hektar, heblować, hartować, historyczny, herbaciany, horyzont, humorystyczny, hufiec, hetman, honorować, huczeć, hymn, harfa, holować, hołdować, hutniczy, huraganowy

466. Przepisz podane wyrazy i dodaj po kilka wyrazów pokrewnych do każdego, podkreśl **h**.

hodować, hokej, historia, hamować, wahać

467. Do podanych rzeczowników i czasowników dopisz wyraz *horyzont* w różnych formach.



pojawić się na ...
mieć rozległe ...
krańce ...
linia ...
... wiedzy ludzkiej
zniknąć z ...
słońce wychyla się zza ...



- hangar

- 136

472. Przepisz podane związki wyrazowe i uzupełnij brakujące litery **h** lub **ch**. Sprawdź w słowniku ortograficznym pisownię uzupełnianych wyrazów i popraw błędy.

..ińska ..ryzantema,
..olenderski monar..a,
..łodna ..erbata,
..ojny ..odowca,
pe..owy ..arcerz,
s..ody w gma..u,
bo..ater ..istoryczny,
s..ronisko na Pod..alu,
..ałaśliwy ..uligan

473. Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz właściwe wyrazy o znaczeniu przeciwnym lub wyrazy bliskoznaczne zawierające **h** lub **ch**.

spokojny –	cisza –	wyzdrowieć –
skąpy –	przytyć –	wstyd –
detaliczny –	gwar –	ogrzewać –
ciepły –	kask –	pensjonat –

474. Napisz wyrazy odpowiadające podanym niżej znaczeniom, a zawierające **h** lub **ch**.

słysząc go z Wieży Mariackiej –
dobry albo zły –
„garaż” dla samolotów –
kupno-sprzedaż –
zakonnik –

475. Ułóż ustną odpowiedź na temat „Jak sprawdzić napisanie litery h – ch”. Dobierz przykłady na podstawie wyżej podanych ćwiczeń. W jakim stylu zbudujesz swoją wypowiedź?

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Streszczenie tekstu

o charakterze opowiadania z elementami opisu

476. Przeczytaj tekst. Określ jego temat i główną myśl. Dobierz tytuł. Samodzielnie ułóż plan. Napisz dokładne streszczenie tekstu.

W kraju bardzo dalekim, położonym między Europą a Azją [...] leży miasto Mira. W tym to mieście żył młodzieniec, imieniem Mikołaj. Był nieładny i nieśmiały, ale bardzo bogaty. Nie cieszyły go jednak te wszystkie

bogactwa. Myślał ciągle o tym, jak wielu jest biednych na świecie, którzy głód i zimno cierpieć muszą, wtedy gdy on opływa we wszystko, czegokolwiek by mógł zapragnąć. A najwięcej bolało go, gdy widział biedne małe dzieci, często nie mające nawet sukienki. Czasem, gdy szedł ulicą, widział takie biedne zmarznęte dziecko, stojące przed straganem pełnym różnych dobrych rzeczy, przyglądające się chciwie tym wszystkim smakołykom, których smaku nawet nie znało, bo przecież rodzice jego byli biedni i często nawet chleba dać mu nie mogli.

Na ten widok krajało się serce Mikołaja i myślał, jakby tym wszystkim dzieciom pomóc. I tak sobie wymyślił, żeby co noc, gdy wszyscy w mieście już śpią, wychodzić będzie cichutko z domu, tak by go nikt nie widział. Pod płaszczem chował wór pełen różnych rzeczy i wędrował tam, gdzie mieszkają biedne dzieci. Tu, nie słyszany i nie widziany przez nikogo, wypakowywał swoje dary i ostrożnie wracał do domu.

Razu pewnego straż zauważyła człowieka, który w nocy chyłkiem przekradał się ulicami. Mógł to być złoczyńca, chciano go schwytać, ale Mikołaj – bo to był właśnie on – wymknął się strażnikom, zaczął uciekać i wpadł do kościoła, chcąc się tu schronić. Na progu wysunął mu się spod płaszcza niebieski, w różnobarwne kwiaty worek, a z worka potoczyły się placki i pierniki... Wtedy z tłumu wybiegła mała dziewczynka, wołając:

– To on, to on, nasz dobroczyńca!

I wszyscy poznali, że to był ten najlepszy i najmiłosierniejszy, który wszystkie swoje bogactwa rozdawał biednym, a sam dla siebie nic nie pragnął. A biskup, który był bardzo już stary, naznaczył go swym następcą. Dlatego często na piernikach i obrazkach widzicie świętego Mikołaja z infulą i pastorałem.



477. Napisz około 10 zdań o swojej rodzinnej miejscowości albo o rodzeństwie, albo o swoich rodzicach, albo o dziadku i babci. Dodaj do tekstu fotografie lub rysunki.

478. Zapisz daty Dnia Matki, Dnia Ojca, Dnia Dziadka i Dnia Babci. Powiedz, dlaczego należy o tych dniach pamiętać.

§ 26. Budowa wyrazów i słowotwórstwo

479. Porównaj wyrazy w I i II kolumnie. Jaka jest między nimi różnica?

I	II
piszę ćwiczenie	pisać, ćwiczenie
auto pędzi szosą	pędzić, szosa, auto
duży sad owocowy	sad, owocowy, duża

Zmieniająca się końcowa część wyrazu, za pomocą której tworzymy rozmaite formy słów, nazywa się **końcówką**. Różne formy słów z odpowiednimi końcówkami służą do łączenia wyrazów w zdaniu. Po odrzuceniu końcówki pozostaje temat.

Temat – to główna część słowa która pozostaje po odrzuceniu końcówki.

Np. <u>Przedszkol</u>	<u>ny</u>	<u>wakacyj</u>	<u>ny</u>
temat	końcówka	temat	końcówka

480. Zaznacz temat i końcówkę w wyrazach z ramki:

domowy, ciekawa, zaciekawiony, zabawka, czaple,
zbiorów, kwiatowy, kontynentów

481. a) Przepisz. W wyróżnionych rzeczownikach i czasownikach pionową kreską odziel końcówkę od tematu.

Jaki wzniosły i spokojny
las, przez który pędzą konie.
Otrząsają z śniegu choiny,
podkowami skrzypią w szronie.

W pierwszych saniach pan leśniczy
całą sannę w dal prowadzi.
Brawo biją trzaski biczy
na gałęziach w srebrnej szadzi.

Z drogi zmyka mróz surowy,
choć okraślił nam policzki...
Dalej jazda! Przez dąbrowy,
zwierząt plące i uliczki.

(S. Grochowski „Kulig”)

b) W jakich przypadkach stoją rzeczowniki: *las*, *mróz*? Jaką mają końcówkę?

Niektóre rzeczowniki nie mają końcówki. Jest to **końcówka zerowa**, bo nie jest wyrażona dźwiękiem. Zerową końcówką możemy odnaleźć przy porównaniu rozmaitych form słowa, np. *las*, *mróz* w mianowniku lp. mają zerową końcówkę.

482. Wypisz z tekstu wyrazy z zerową końcówką.

Znalazłem wyspę bezludną,
gdzie nawet kokos nie rośnie.
Noc tam zapada w południe.
Latem się tam przenoszę.

Na krokodyla poluję.
Słoń galopuje pode mną,
Nikt mi nie stawia tu dwójek,
piątki zdobędę na pewno.

(wg J. Strusińskiego)

483. Podane rzeczowniki postaw w miejscowniku liczby pojedynczej, podkreśl temat. Czy w temacie zaszły jakieś zmiany?

las – w lesie

góra – górze

dąb –

chór –

księga –

miód –

Rozmaite postaci tematu występujące w odmianie tego samego wyrazu nazywają się **tematami obocznymi**, np. *niósł* – *niesie*, *miasta* – *w mieście*.

484. a) Wyszukaj w poniższym tekście rzeczowniki, które mają tematy oboczne. Wypisz je, podkreślając tematy.

W lesie panowała cisza. Daleko za horyzontem pojawiły się pierwsze promienie słońca i las ożył. Na leśnych krzakach zaiskrzyły się kropelki rosy. Leszczyna wyciągnęła swe gałązki, osypane orzeszkami. Rozległy się nieśmiałe odgłosy leśnych ptaków. Słońce wzeszło.

b) Dopisz kilka zdań do tekstu, które są opisem poranka. Jaki to jest styl?

485. Ułóż podane wyrazy w pary, wypisz głoski, które różnią się od siebie, czyli głoski oboczne.

Wzór: puch – puszysty – ch – sz.

pech, dróżnik, drożec, stary, ósmy, krowa, lekarz, stolik,
osiem, droga, drogi, lekarski, krówka, stół, starzec, peszyć

§ 27. Rdzeń. Rodzina wyrazów

486. Wśród podanych wyrazów wybierz i zestaw w osobne grupy te, które ci się wydają bliskie znaczeniem.

zwierz, ręka, mróz, ręcznik, zwierzyniec, mroźny, podręcznik,
zwierzyna, przymrozek, rączka, zwierzątko, rękaw

Znaczenie tych grup wyrazowych jest podobne. Są to **wyrazy pokrewne**, bo zawierają ten sam rdzeń. Tworzą **rodzinę wyrazów**.

Rdzeń jest to wspólna częśćka wyrazów pokrewnych, stanowi ich ośrodek. Różne postacie rdzenia tej samej rodziny wyrazów nazywają się **rdzeniami obocznymi**, np. wóz – wozy.

487. Spośród podanych wyrazów wybierz i zestaw te, które należą do tej samej rodziny. Podkreśl rdzeń.

lekarz, zamyślenie, uczony, podzięką, dziecina, uczeń, lek, bezmyślny, dziecinny, nauczyciel, lecznica, nieuk, niewdzięczny, myśliciel, dziękować, dzieciństwo, nieuleczalny, myśleć, wdzięczność, bezlitosny

488. Podaj rodziny następujących wyrazów:

dom, praca, Polska, chleb, robić, szkoła, śmiały, głos

489. Z podanych wyrazów pokrewnych wypisz rdzenie oboczne.

futro, futerko, futrzany:

ból, boleść ...

gołąb, gołębie ...

las, leśny ...

pieniądz, pieniądze ...

waga, ważyć ...

miara, mierzyć ...

490. Zastanów się nad znaczeniem podanych wyrazów i udowodnij, że nie mają one tego samego rdzenia i nie są dlatego wyrazami pokrewnymi. Ułóż z nimi zdania.

nos – nosić

lew – lewy

drogi – droga

491. Do następujących wyrazów dobierz wyrazy pokrewne i wskaż w nich rdzenie.

słowo, mur, piekarz, robota

492. Wyjaśnij ustnie pochodzenie wyrazów:

lipiec, sierpień, listopad, ogrodnik, poniedziałek, środa

493. W każdym wyrazie pokrewnym podkreśl rdzeń, wypisz oboczność.

Wzór: koło, wokół, okolica – **ó – o, ł – l(i).**

czarny, czerń, oczernić –
czapa, czapnik, czepiec –
dar, obdarzyć, podarek –
orzeł, orlik, orli –
oko, oczny, oka –
nić, nitka, niciany –
krąg, krążyć, kręgi –
dach, daszek, poddasze –

§ 28. Przyrostek

494. Porównaj wyrazy pokrewne:

a) star-ość, star-uszek, starz-ec

Spostrzegamy, że po rdzeniu występuje częśćka -ość, -uszek, -ec.

b) kot-ek, stol-ik, noż-yk

Częstka -ek, -ik, -yk wskazuje, że przedmiot o którym mówimy, jest mały.

Są to **przyrostki**. Przyrostek jest to część tematu, która stoi po rdzeniu i służy do tworzenia nowych wyrazów.

495. Odetnij przyrostki w podanych wyrazach i zestaw te wyrazy według przyrostka w oddzielnych kolumnach.

malarz, garnuszek, pralnia, cegielnia, dzbanuszek, kamienica, stolnica, szeroko, jadalnia, pisarz, pracownik, drukarz, cukiernik, piekarz, piekarnia, aptekarz, młodziutki, cichutko, głęboko, szybciutko, kopalnia, szybko, lekarz

a) Czy w obrębie każdej kolumny są te same części mowy? Nazwij je.

b) Dopisz do każdej kolumny po dwa nowe wyrazy.

496. Od podanych rzeczowników utwórz rzeczowniki zdrobniałe, podkreśl przyrostki.

korytarz, kalendarz, wachlarz, ołtarz,
lichtarz, kołnierz, pęcherz, talerz

497. Podaj nazwiska kolegów i koleżanek z przyrostkiem **-ski, -ska**.

498. Podaj 10 wyrazów z przyrostkiem **-arz, -erz**. Od nich utwórz rzeczowniki rodzaju żeńskiego.

Wzór: stolarz – stolarka.

499. Utwórz wyrazy zdrobniałe od podanych, podkreśl w nich przyrostek.

cukier, nóż, wiatr, rzeka, koza, głos, kura, spodnie, ołówek,
zeszyt, kartka, serce, mama, tata, córka, syn

500. Przepisz podane niżej znaczenia i dopisz odpowiednie rzeczowniki. Podkreśl przyrostki w dopisanych rzeczownikach.

ten, kto drukuje –	ten, kto szyje futra –
ten, kto muruje –	ten, kto zajmuje się stolarką –
ten, kto pisze kroniki –	ten, kto pisze do dzienników –
ten, kto maluje –	ten, kto należy do harcerstwa –

501. Dopisz rzeczowniki oznaczające nazwy zawodów i wykonawców czynności.

Wzór: pianino – pianista.

harmonia –	perkusja –
gitara –	futbol –
traktor –	tenis –
maszyna –	chór –

502. Jak nazywamy mieszkańców podanych niżej miast? Utwórz wyrazy według wzoru, podkreśl przyrostki.

Wzór: Kijów – kijowianin

Lwów –	Rzym –
Przemyśl –	Kraków –
Warszawa –	Łódź –
Paryż –	

?! Zwróć uwagę na pisownię nazwy miasta i nazwy jego mieszkańców.

503. Utwórz wyrazy pokrewne nazywające wykonawców czynności od podanych rzeczowników. Podkreśl przyrostki.

apteka –	skrzypce –
komin –	ogród –
bank –	pisać –
badać –	nauczać –
wychowywać –	pływać –

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Budowa tekstu o charakterze rozważania.

Przekazanie treści opowiadania z elementami rozważania

504. a) Przeczytaj tekst. Znajdź jego główną myśl.

Wszędzie otaczają nas maszyny. Stworzyły ich pracowite ludzkie ręce i rozum człowieka. Maszyny, mechanizmy służą człowiekowi, wykonują ogrom pracy.

Popatrz na siebie i wokół siebie. Twoje ubranie, obuwie, przybory szkolne, ławka, żarówka, krzesło, na którym siedzisz – to dzieło mechanizmów, którymi kieruje człowiek. A twój codzienny pokarm? A transport, z którego korzystasz?

Mechanizmy, maszyny pracują dla dobra człowieka, dla jego komfortu.

b) Jak jeszcze uzupełnisz informację o roli maszyn w życiu człowieka?

505. Przeczytaj tekst. O czym się dowiedziałeś? Ułóż plan do tekstu.

Rozważanie dzieli się na trzy części: w pierwszej części zawarta jest główna myśl, tj. teza, którą trzeba uzasadnić. W drugiej części są przytoczone dowody (argumenty), które potwierdzają główną myśl. Trzecia część zawiera wniosek.

?! W poprzednim tekście znajdź te 3 części.

506. Przeczytaj tekst. Znajdź trzy zasadnicze części rozważania.

Wypowiedzenie – to zrozumiała, gramatycznie uporządkowana informacja, przekazana za pomocą słów.

Wyrazy w wypowiedzeniu łączą się treścią. Wypowiedzenie rozpoczynamy na piśmie wielką literą, a kończymy kropką, wykrzyknikiem lub znakiem zapytania w zależności od celu wypowiedzi.

Ludzie porozumiewają się między sobą za pomocą właśnie wypowiedzeń.

507. Uważnie przeczytaj poniższe wypowiedzi.

Odkąd pamiętam, to najwspanialszym przykładem poczucia humoru, radości i ciepła była moja babcia.

(Księża Walii)

Gdyby Brzydkie Kaczątka miało babcię, nigdy by nie cierpiało. Ona, oczywiście, natychmiast dostrzegałaby w nim zadatki na łabędzia.

(Pam Brown)

[...] To ona da swoim wnukom solidne podstawy wiedzy o polityce i zdrowym żywieniu. I nauczy, jak wymienić bezpiecznik. I jak przyrządzić oryginalną pizzę. Jej uściski są pełne miłości i jest tak samo dobra w opowiadaniu bajek czy dochowaniu tajemnic. [...]

(Pam Brown)

Dobrze jest mieć Ciocię. Ona jest jak ulubiona, znajoma wyspa, w czasach kłopotu i smutku jest dodającym otuchy schronieniem.

Kiedy sprawy przybierają zły obrót, nie ma to jak dobra Ciocia, która zdejmując przygniatający nas ciężar.

Dobra Ciocia potrafi zorganizować pamiętny "pogrzeb" twojego ulubionego chomika.

Ciocia jest dobra na wycieczki. Nie jest tak surowa jak mama i bardziej elastyczna niż babcia. Można jej się nieco przypochlebić, ale tylko odrobinkę. W większości przypadków łatwo ją namówić na zakup jeszcze jednego ciastka z kremem lub dodatkowej paczki ziemniaczanych chipsów.

(Pam Brown)

Kiedy upadam i rozbijam sobie kolana, ona mnie przytula i śmieje się. Kocham ten jej delikatny pełen miłości dotyk – on sprawia, że czuję się bardzo bezpieczna.

(Karolina)

Niektóre babcie pachną lawendowym mydłem, inne francuskimi perfumami. Moja babcia pachnie ciasteczkami i miętówkami, i świeżutkim chlebem. Moja Babcia pachnie cudownie.

(Piotrek)

Gdybym rządził światem, podarowałbym jej olbrzymie pola róż.

(Paweł)

508. Przeczytaj wypowiedzi o babciach i ciociach. Czy możesz opowiedzieć o swojej babci i cioci? Jak się układają wasze stosunki? A może napiszesz o tym? Rozważ ten temat.

§ 29. Przedrostek

509. Porównaj wyrazy pokrewne. Czy mają one jednakowe znaczenie? Jaka część wyrazu wpływa na ich znaczenie?

szyć, uszyć, wyszyć, zszyć, podszyć, zaszyć

Część wyrazu, która stoi przed rdzeniem i służy do tworzenia nowych wyrazów, nazywa się **przedrostkiem**.

Przedrostek w odróżnieniu od przyimków piszemy z rdzeniem łącznie.

510. Do podanych wyrazów dodaj przedrostki. Jak zmieniło się znaczenie wyrazów?

chód, bieg, jeść, pić, śpiewać, maszerować,
ćwiczyć, pisać, robić, pracować

511. Oddziel przedrostki w wyróżnionych wyrazach. Zwróć uwagę, że wyrazy te utworzone są od dwóch różnych rdzeni. Wypisz oba rdzenie i utwórz od nich wyrazy pokrewne.

Antek był dwa tygodnie chory, ma do nadrobienia sporo tematów.

Małej Hani trzeba nadrobić bułeczki do mleka.

Ten dokument jest podrobiony.

Podrób ptakom chleb.

512. Utwórz po dwa czasowniki z następującymi przedrostkami:

na-, o-, po-, prze-, roz-, z-, u-, -wy, -za

513. Od podanych wyrazów za pomocą przedrostków utwórz wyrazy o nowym znaczeniu.

śpiewać, czytać, mrozić, biegać, notować, myć, jeść, suszyć

514. Dopisz przedrostki **prze-** lub **przy-**. Ustnie wytłumacz znaczenie wyrazów z tymi przedrostkami.

Halinka ..niosła ciekawą książkę. Ania ..ywiozła z wycieczki bardzo dużo zdjęć. Mały chłopczyk ..biegł do mamy z płaczem. Na lotnisko ..leciał samolot z Londynu. ..jechaliśmy na drugi peron kolejowy. Autobus ..wioził nas na drugi brzeg rzeki. Czarny kot ..biegł mi drogę.

515. Przepisz podane wyrazy, dzieląc je na rdzeń, przyrostki i przedrostki. Podkreśl rdzenie.

szkółka, szkolny, pozaszkolny
zarobić, zarobek, przerobić, przeróbka
starszy, najstarszy
narożnik, narożny

516. W podanych wyrazach znajdź temat i końcówkę. Jakie części składowe wyrazu mogą wchodzić do tematu?

zaśnieżony, wysłużony, malowany, brzezina, wybrzeże,
przedszkolanka, kotka, majowy, majówka, lekarski,
tematowy, klasówka, wyrzucać, zjazd, wypracowanie

§ 30. Wymiana głosek w rdzeniu

517. Przeczytaj. Zwróć uwagę na zmieniające się samogłoski i spółgłoski w rdzeniach wyrazów.

zdrój – zdroje	ząb – zęby
niósł – niesie – niosę	brzuch – brzuszek
góra – na górze	dowód – dowodzić

Przy tworzeniu wyrazów pokrewnych lub przy odmianie tych wyrazów zachodzi **wymiana głosek**.

Najważniejsze wypadki wymiany samogłosek są następujące:

o – ó – e (*wiozę – wióźł – wiezie; bór – bory*);

a – e (*miasto – w mieście*);

ą – ę (*krąg – kręgi*);

o – a (*solić – dosalać*).

518. Przeczytaj następujące wyrazy. Zwróć uwagę na wymianę spółgłosek w rdzeniu. Jakie to są spółgłoski?

ręka – ręce – ręczny	mrozy – mrożonka – mrozić
waga – ważyć – na wadze	zapłata – płacić – zapłacony
mucha – muszce	chór – chorzysta

W rdzeniu najczęściej zachodzi wymiana spółgłosek:

r – rz (*kara – karze*), **g – dz – ż** (*noga – nodze – nożny*),

ch – sz (*ucho – uszko*), **k – c – cz** (*rolnik – rolnicy – rolniczy*),

t – ć – c (*zapłata – zapłacić – zapłacony*).

519. Następujące rzeczowniki postaw w dopełniaczu liczby pojedynczej. Jakie zmiany zaszły w rdzeniu?

pies, sen, lew, garnek, cukier, korek, kotek, nosek, ząbek

W odmianie niektórych wyrazów w temacie zanika samogłoska **e**. Jest to tzw. **ruhome e**, np. *liśtek – listka, brzuszek – brzuszka*.

520. Przepisz podane niżej rzeczowniki i dopisz taki ich przypadek, w którego temacie zachodzi wymiana **ó** na **o**. W pisowni jakich liter pomaga ta wymiana?

Wzór: napój – napoju.

zdrój, ugór, powój, róg, głód, zasób,
zabór, rozbiór, dochód, ustrój, przewrót

521. Przepisz podane niżej rzeczowniki w dopełniaczu liczby mnogiej i dopisz ich mianownik liczby pojedynczej lub liczby mnogiej. Podkreśl wymianę głosek w rdzeniu.

Wzór: swobód – swoboda.

głów, wód, wrót, podłóg, zagród, przegród,
sów, pól, załóg, robót, dróg, przygód

522. Przeczytaj przysłowia i wypisz z nich wyróżnione wyrazy z **rz**. Do każdego dopisz wyraz, w którym zachodzi wymiana **rz – r**.

Kto sam kłamie, drugim nie wierzy. W piętę mierzył, w nos uderzył. Czego panowie nawarzą, tym się poddani poparzą. Znać ptaka po pie-rzu. Gdy się niebo chmurzy, spodziewaj się burzy.

523. Przepisz podane związki wyrazowe i uzupełnij literami **rz – ż**; zapisz wyrazy wymienione.

wa..yć zupe	ka..ę winnych
wa..yć mąkę	ka..ę podać
wie..ę ludziom	wie..a ratuszowa

524. Przepisz i dopisz po jednym rzeczowniku, którego pisownię uzasadniają podane niżej wyrazy. Podkreśl wymieniałe się litery.

łodyga, pieniądz, druh, miazga, przeobrazić, śnieg

525. Przepisz wyrazy, dopisz do nich rzeczowniki, w których wymienia się **ch – h**.

puch, mech, mnich, strych, loch, dach, gmach, strach, piach

526. Objaśnij pisownię następujących wyrazów:

wieczera, otworzyć, uważać, obrażony, podróżny, trwożyć,
śnieżny, przybrzeżny, drużynowy, mrożonka, potężny, wyżej

527. a) Przepisz podane wyrazy, podkreśl w nich rdzenie i wymieniałe się zgłoski.

wół – wołowy, żołnierz – żołnierski, wieźć – wóz – woźnica,
wilk – wilczyca, waga – ważyć, druh – drużynowy – drużyny.

b) Z wyrazami: *druh, drużynowy, drużyna* ułóż zdania.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Dokładny opis zwierzęcia

528. Przeczytaj. Jak opisuje autor kota?

Przybłąkał się do nas jakoś krótko przed Bożym Narodzeniem. Był w fatalnym stanie: skudłona, poplątana sierść, załzawione oczy, zapadnięte boki, słowem – obraz nędzy i rozpaczy.

...Kaszlał, kichał, ślaniał się na nogach i nie można było wyrzucić go na mróz.

Gdy go wyszczotkowałam, okazało się, że jest nieprzeciętnie urodziwy i dziwny... Łebek miał szeroki, pyzaty, obrośnięty imponującymi bokobrodami, szeroko rozstawione uszy, nienaturalnie puszysty ogon. Cały był żółtobrunatny, pręgowany, z czarnym pasem wzdłuż grzbietu. I do tego biała mordka, biały duży śliniak pod brodą, na przednich nogach białe skarpetki.

(E. Burakowska)

529. a) Przeczytaj opis kotów podany w encyklopedii.

Koty – z rzędu drapieżnych, około 40 gatunków, budowa muskularna, okrągła głowa, palcochodne, kończyny przednie 5-palczaste, tylne – 4-palczaste z wysuwalnymi pazurami, zwykle o długim ogonie. Należą tu lew, tygrys, lampart, kot stepowy, kot domowy.

b) Porównaj opis kota z poprzedniego ćwiczenia. Jakie to są style?

c) Gdzie spotkasz się z podobnymi tekstami?

530. Przeczytaj tekst. Opowiedz, czy masz w domu jakieś zwierzątko. Przedstaw nam dokładnie opis swego czworonożnego przyjaciela. Opowiedz, jak o niego dbasz.

OPIS KOTKA

Pewnego dnia na klatce schodowej znalazłam małego, przeraźliwie miauczącego kotka. Wzięłam go do domu i uprosiłam mamę, żeby został z nami. Mój kotek jest szarobury. Na ciemnym tle biegną jaśniejsze pręgi. Sierść ma delikatną, gładką i mięciutką. Porusza się chwiejnie i niepewnie. Czasami łapki rozjeżdżają mu się na boki i kotek ląduje brzuszkiem na podłodze. Główka sprawia wrażenie za dużej na tak małe zwierzątko. Kiedy miauczy, śmiesznie rozdziawia różowy pyszczek. Jego nosek też jest różowy. Kocie oczy mają niebieski kolor. U szczytu główki, ale nieco po bokach, znajdują się trójkątne uszka.

Najchętniej bawi się małą piłeczką lub papierkiem, który ciągnie na sznurku. Szaleje wtedy po całej podłodze. Gdy piszę wypracowanie, wskakuje na biurko i próbuje złapać moje pióro. Chętnie daje się głaskać. Czasami zasypia mi na kolanach, rozkosznie mrucząc.

Kotek sprawia kłopoty, ale daje mi też wiele radości. Myślę, że z czasem się ustatkuje i nauczy porządku.



§ 30. Tworzenie wyrazów

531. Od podanych wyrazów utwórz przymiotniki. Zapisz je.

Wzór: Sambor – samborski.

maj, szkło, Polak, Kijów, Lwów, cukier, książka, rysunek

532. Jak powstały następujące wyrazy?

Wzór: zjeść – jeść.

prześliczny, uszyty, zrobiony, przepisany, wydruk,
wschód, zaróżowić, odpisać, wymyślić, zaczekać

Nowe wyrazy zasadniczo tworzymy za pomocą przedrostków i przyrostków. Przedrostki i przyrostki nadają wyrazom nowe znaczenie lub nowy odcień znaczeniowy.

533. Utwórz przymiotniki od następujących wyrażen.

Wzór: przed szkołą – przedszkolny.

nad brzegiem, za kulisami, po południu,
przed wieczorem, nad Dnieprem, za Bugiem

534. Od podanych nazw krajów utwórz nazwy ich mieszkańców.

Chiny –	Brazylia –
Portugalia –	Japonia –
Austria –	Ameryka –

?! Za pomocą czego utworzyłeś nowe wyrazy? Jaką literą je napisałeś?

535. Utwórz nowe wyrazy-rzeczowniki rodzaju żeńskiego.

lekarz, ogrodnik, malarz, dyrektor,
nauczyciel, sąsiad, kierownik, sekretarz

536. Od podanych czasowników utwórz rzeczowniki nazywające czynności.

Wzór: młócić – młocka.

kopać, słuchać, leżeć, pić, ryc, myć, powtórzyć, rysować, orać

537. Utwórz rzeczowniki zdrobniałe od następujących wyrazów.

pies, kura, noga, stół, łóżko, ręka, palec, nos, oko, ucho,
wiadro, miotła, pokój, miasto, ulica, dzień, słońce, chmura

538. Znajdź wyrazy zdrobniałe, podkreśl je, jak one powstały?

Ta zielona brzoźka
nad wodą się schyla,
zobaczyła w rzeczce
żółtego motylka.

Posiedź na gałązkach,
motylku, choć troszkę,
będzie miała brzoźka
przy sukience broszkę.

(A. Przemyska)



539. Napisz krótkie opowiadanie, używając wyrazów zdrobniałych o swym czworo-
nożnym przyjacielu lub o ulubionym zwierzątku. Opisz je.



§ 31. Pisownia przedrostków roz-, bez-, z-, s-, ś-

540. Przeczytaj wyrazy w I i II kolumnie. Czy widzisz różnice w ich wymowie? A w pi-
sowni?

I
rozbudowa
rozkład
rozmiar
bezbronny
bezdomy

II
rozkwit
rozchód
roztwór
bezpieczny
bezpodstawny

W przedrostkach **roz-**, **bez-** zawsze piszemy **z** bez względu na
wymowę, np. *rozdarty, rozpostarty, bezsenny, bezrobotny*.

541. Przepisz podane wyrażenia i dopisz pokrewne im przymiotniki z ramki. Podkreśl przedrostek w przymiotnikach i ustnie uzasadnij jego pisownię.

bezelowy, bezideowy, bezskuteczny, bezwstydy, bezsenny,
bezcenny, bezdźwięczny, bezdomny, bezbronny, bezsilny, bezpański,
bezdeny, bezgraniczny, bezlitosny, bezwolny, bezimienny

bez celu, bez ceny, bez broni, bez skutku, bez pana, bez dna,
bez dźwięku, bez idei, bez granic, bez wstydu, bez domu,
bez snu, bez siły, bez litości, bez woli, bez imienia

542. Przepisz podane niżej wyrazy. W wy kropkowane miejsce wpisz odpowiednią literę.

ro..dzielnie, be..ruch, be..sens, ro..dźwięk, ro..droże, be..ideowy, ro..
bitek, be..chmurne, be..pieczny, be..podstawny, ro..wiązanie, ro..darcie,
be..wiednie

543. Przepisz, dopisując do podanych rzeczowników odpowiednie przymiotniki tak, aby utworzyć znane wyrażenie.

Wzór: bez granic – bezgraniczna rozpacz.

bez wstydu – bez... postępowanie	bez idei – bez... człowiek
bez ustanku – bez... ruch	bez dna – bez... głupota
bez skutku – bez... starania	bez dźwięku – bez... spółgłoska
bez broni – bez... jeniec	bez imienia – bez... bohater
bez ceny – bez... skarb	bez litości – bez... słowa
bez celu – bez... droga	bez kary – bez... czyn
bez pana – bez... pies	bez dzieci – bez... małżeństwo

544. Przepisz podane zdania, uzupełniając je odpowiednimi przysłówkami spośród następujących:

rozsądnie, bezpiecznie, rozdzielnie, bezkarnie, bezprawnie,
bezszelestnie, bezradnie, bezskutecznie, roztropnie

Grześ postąpił ..., rezygnując z wyjazdu.
Przy boku ojca czuł się
„Nie” z czasownikami w zasadzie piszemy
Twój czyn nie może ujść
Wykorzystałeś ... kartę telefoniczną kolegi.
Myśliwi ... posuwali się do przodu.
Przerażone dziecko ... rozglądało się wokół siebie.
Kierowca ... starał się wydostać samochód z zasy.
Postąpiłbyś ..., wybierając zawód zgodnie z twoimi zainteresowaniami.

545. Przeczytaj podane wyrazy. Jaka spółgłoska występuje po przedrostku? Postaraj się zrobić wniosek, kiedy piszemy przedrostki **z-**, **s-**, **ś-**?

zwolnić	skleić	ściszyć
zdrożyć	schodzić	ściągnąć
zmarnować	stopić	ścierpieć
zrobić	skroić	ścierać
zdziwić	sprawić	ściemnić
zszyć	skosić	
zheblować	skinąć	

Przedrostek **z-** piszemy przed literami oznaczającymi spółgłoski dźwięczne, a także przed **s**, **ś**, **sz**, **h**.

Przedrostek **s-** piszemy przed literami oznaczającymi spółgłoski bezdźwięczne oprócz **s**, **ś**, **sz**, **c**, **h**.

Przedrostek **ś-** piszemy przed **ć** (**ci**).

546. Dopisz do podanych wyrazów przedrostki **z-**, **s-**, **ś-**. Wytlumacz ich pisownię.

-rywać, -wieźć, -badać, -gryzota, -targany, -kurczony, -paść, -frunąć,
-czesać, -ciąć, -ciszony, -cieścić, -sypać, -szyty, -sunąć, -szarzyć

547. Podaj 10 wyrazów z przedrostkiem **z-** przed dźwięcznymi spółgłoskami oraz 10 wyrazów przed bezdźwięcznymi.

548. Przepisz podane rzeczowniki, dopisując odpowiednio dobrane czasowniki w formie osobowej spośród podanych w ramce. Podkreśl przedrostek **ś-**.

ścigać, ścigać, ścisnąć, ściągnąć, ściszyć, ścierać

... winnego

... drzewo

... rękę

... buty

... głośniki

... tablicę

549. Przepisz podane zwroty. Podkreśl wyrazy z przedrostkiem **s-**, **z-**. Z wyróżnionymi zwrotami ułóż zdania.

składać hołd, skroić suknię, spisać na straty, stoczyć bitwę, schodzić z drogi, spędzać czas, spalać na węgiel, nie spuszczać z oka, spaść z księżycy, skupić myśli, sprowadzić pomoc, złamać opór, zgubić ślad, zgłosić wniosek, zmarszczyć czoło, zgrzytać zębami, zbijać baki, zbudować most, zdawać się na czyjąś łaskę, zgiąć kark, zmarznąć na kość

550. Dopisz do podanych niżej wyrazów odpowiednie przedrostki **z-**, **s-**.

..heblować, ..hardzieć, ..syłać, ..burzyć, powodować, ..krzyczeć,
..ciąć, ..ciągnąć, ..sinieć, ..płoszyć, ..filmować, ..toczyć, ..cisk,
..ciszać

551. a) Przeczytaj podane niżej zdania wybrane z noweli Henryka Sienkiewicza „Latarnik”. Zwróć uwagę na pisownię wyróżnionych wyrazów. Wyłóż ich pisownię. b) Postaraj się streścić poniższy tekst, wykorzystując wyróżnione wyrazy.

Stary **zżył** się z wieżą, z latarnią, z urwiskiem, z ławicami piasku i samotnią.

Skawiński, **zszedłszy** w godzinę później z wieży, **spozstrzegł**, że oprócz zwykłego ładunku jest jeszcze jedna paczka więcej. **Rozciekawiony** starzec przeciął płótno i ujrzał książki: wziął jedną do ręki, **spojrzał** i położył na powrót... Wśród jego samotności była to dla niego jakaś nadzwyczajność.

Nadbrzeżne fale zaledwie bełkotały z cicha, **rozplywając się** łagodnie po piaskach. Nagle wśród tego spokoju natury **rozległ się** drżący głos starego: „Litwo, Ojczyzna moja!..”

W piersi coś urwało się i szło na kształt fali od serca wyżej i wyżej, tłumiąc głos, **ściskając** za gardło. Wezbrana fala przerwała tamę woli. We tkaniu, jakie nim wstrząsnęło, nie było bólu, ale tylko nagle **rozbudzona** niezmierna miłość.

Nadchodziła godzina, w której karmił mewy resztkami żywności, więc kilka z nich zleciało z wierzchu latarni aż do niego.

Wypłakawszy się, miał teraz w twarzy jakiś spokój i **rozpromienienie**, a oczy jego były jakby natchnione. Oddał **bezwiednie** całą swoją żywność ptakom.

O tej porze już zwykle jego latarnia **rozświecała** ciemności morskie.

Obrazy przesuwają się przed jego oczyma szybko i trochę **bezlądnie**. Wkrótce świtanie wschód ubieli.



KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Opis przedmiotów w stylu naukowym i artystycznym

552. Przeczytaj dwa opisy rośliny. W którym przedstawiony jest stosunek autora do tej rośliny? Jakże w tym celu używa wyrazy? W którym opisie jest dokładna charakterystyka rośliny? Który z tych opisów jest artystyczny, a który naukowy?

1) Wonna lipo czarnolesska
Gęsto niebem przetykana,
Pyszna w gwarze i królewska.
(J. Liebert)

2) Lipa – długowieczne drzewo, liście sercowate – piłkowane lub całobrzegie, kwiaty żółtawe lub białawe wonne; owoc – orzeszek. Drewno lipy jest miękkie, żółtobiałe, stosowane do wyrobu instrumentów muzycznych.

?! Zwróć uwagę! Opisy te różnią się.

Opis naukowy

Co to za przedmiot?

Jak wygląda?

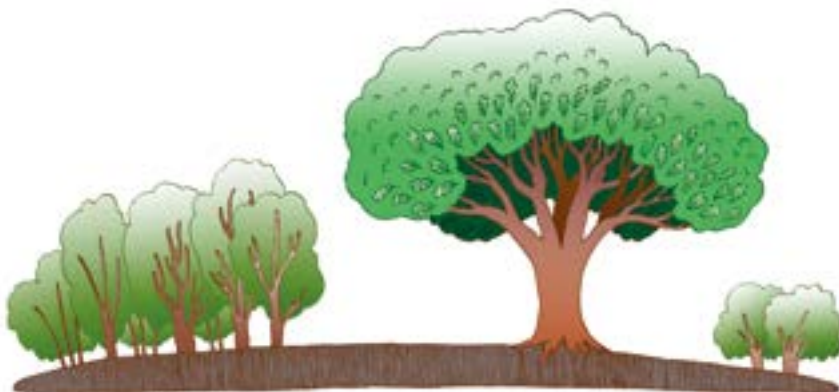
Z czego się składa?

Jakie jest jego przeznaczenie?

Opis artystyczny

Ogólne wrażenie, szczegóły,
które potwierdzają stosunek
do opisanego przedmiotu.

553. Obejrzyj rysunek drzewa. Opisz jego piękno, staraj się wykorzystać wyrazy, które to podkreślają.



554. Opisz jakiś przedmiot z twojego mieszkania (stół, regał, szafę itp.), zwróć uwagę na to, do czego on służy.

555. Opisz roślinę, którą masz w domu. Postaraj się zrobić to w stylu artystycznym.

556. Przeczytaj teksty. Który z nich jest opisem artystycznym, a który znajdziesz w podręczniku. Dlaczego?

ROCZNICA

Trzeci Maja radością wiosenną
wszystkich ludzi dziś w Polsce powitał,
Sztandarami biało-czerwonymi
umała się Rzeczpospolita.

Umały się też pierwszym kwieciami
łąki, pola i w ogrodach drzewa,
Maj się pieśnią zwycięskiej wiosny
zgodnym chórem z ludzi rozśpiewał.

Rozpłynęła się już pieśń radosna
głośnym echem po ojczystym kraju
– Witaj, witaj, Majowa Rocznico,
pamiętny Trzeci Maju.

(St. Aleksandrzak)

KONSTYTUCJA 3 MAJA

Na Zamku Królewskim odbywają się okryte tajemnicą zebrania. Przygotowywano tam bardzo ważne projekty reform, które miały wzmocnić Polskę.

3 maja 1791 roku wniesiono przed sejmem projekt Konstytucji. Król otoczył wojskiem Zamek, a na placu zamkowym lud Warszawy oczekiwał z niepokojem wyników obrad. Sejm uchwalił Konstytucję, która przeszła do historii pod nazwą Konstytucji 3 Maja. Była to pierwsza Konstytucja w Europie a druga na świecie.

557. Opisz flagę i herb Polski.

558. Opisz flagę i herb Ukrainy.

§ 32. Pisownia przyrostków -cki, -dzki, -ski

559. Porównaj pisownię następujących przymiotników. Zaznacz w nich przyrostki.

ludzie – ludzki

gromada – gromadzki

sąsiad – sąsiedzki

Karpaty – karpacki

Turek – turecki

Greki – grecki

Zakończenie **-dzki** piszemy w przymiotnikach, których temat wyrazu podstawowego kończy się na: **d, dz, dż, dź**, np. *wojewoda – wojewódzki, Sieradz – sieradzki*.

Zakończenie **-cki** piszemy w innych przymiotnikach zgodnie z wymową, np. *studencki, krawiecki, łowiecki*.

Zakończenie **-ski** piszemy zawsze zgodnie z wymową, np. *niski, śliski, paryski*.

560. a) Przepisz podane wyrazy w trzech grupach: w pierwszej przymiotniki zakończone na **-ski**, w drugiej – na **-dzki**, w trzeciej na **-cki**.

Niski, szlachecki, genewski, ludzki, grząski, francuski, tkacki, śląski, szwedzki, warszawski, wąski, sąsiedzki, lwowski, kupiecki, drohobycki, męski, wojewódzki, śliski, krawiecki, gromadzki, prostacki, inwalidzki.

b) Zwróć uwagę na pisownię przymiotników, które powstały od nazw własnych.

561. a) Przepisz podane nazwy polskich parków narodowych w dwóch grupach: w pierwszej zakończone na **-ski**, w drugiej na **-dzki**.

Parki: Tatrzański, Karkonoski, Pieniński, Świętokrzyski, Kampinoski, Białowieski, Wołyński, Bieszczadzki.

b) Dlaczego te przymiotniki piszemy wielką literą?

562. Uzasadnij pisownię podanych wyrazów, dobierając wyraz pokrewny.

Wzór: gromadzki – bo gromada.

grodzki, wojewódzki, sąsiedzki, łódzki, szwedzki,
grunwaldzki, inwalidzki

563. Przepisz podane nazwy geograficzne, uzupełniając je brakującymi zakończeniami.

Półwysep Apenin.., Puszcza Kampino.., Kanał Bydgo.., Morze Bałty.., Zagłębie Donie.., Zagłębie Czerwonogra.., województwo przemys.., lody grenlan.., Kanał Augusto..

564. Przepisz podane niżej wyrazy i uzupełnij je literami: **c, dz, s**.

gre..ki,
rzeszow..ki,
karpa..ki,
gro..ki,
koza..ki,
ni..ki,

śli..ki,
ukraiń..ki,
wło..ki,
królew..ki,
wą..ki,
szko..ki,

szwe..ki,
ture..ki,
krako..ki,
kiele..ki,
sambor..ki,
mości..ki

565. Przeczytaj podany tekst. Wypisz wyróżnione przymiotniki w mianowniku liczby pojedynczej w trzech grupach: w pierwszej – z zakończeniami **-ski, -ska, -skie**; w drugiej – z zakończeniami **-cki, -cka, -ckie**; w trzeciej – z zakończeniami **-dzki, -dzka, -dzkie**.

Poeta ten wyrósł z piaszczystej, **nadwiślańskiej** gleby, z gleby **mazowieckiej**. Władysław Broniewski od pierwszych dni, miesięcy i lat dzieciństwa, przez całą młodość górną i chmurną do ostatnich godzin **ludzkiego** życia karmił oczy urokami **płockiego** krajobrazu – urodą najbardziej drogiej jego sercu, najbardziej jego myślom **uwodzicielskiej** ziemi Mazowsza. Bogato wyposażony przez naturę w talent **literacki** manifestował swoje żarliwe uczucia patriotyczne w urzekających, sugestywnych obrazach **poetyckich** tego obszaru Polski, który był krajem jego lat dziecinnych i młodzieńczych. W okresie **warszawskim** stale wracał myślą do pejzaży **mazowieckich**, do białodrzewi **nadwiślańskich** topól, do wzgórz, gdzie rozprzestrzeniał się **królewski** Płock. Tęsknił do **sąsiedzkich** lasów, do prastarych dębów, do wierzb, z którymi nie mógł rozstać się w swoich wypowiedziach codziennych i **poetyckich**.

- b) Zwróć uwagę na tekst, zatytułuj go. Streść go dokładnie, pomyśl o uczuciach poety na podstawie tekstu, nazwij je. Jaki to styl? Dlaczego tak uważasz?

566. Przeczytaj. Określ styl tekstu.

Twórcą polskiej opery narodowej był Stanisław Moniuszko (1819–1872). Był człowiekiem nadzwyczaj skromnym. Opery i pieśni pisał z intencją podtrzymania na duchu rodaków w czasie zaborów. Na deskach Teatru Wielkiego w Warszawie wystawił operę „Halka”. Była to historia nieszczęśliwej miłości góralskiej dziewczyny. Po klęsce powstania styczniowego powstała opera „Straszny dwór”. Obce te opery były wystawione w Lwowskim Teatrze Opery i Baletu.

567. Wymień kilka znanych ci zespołów muzycznych. Jaką muzykę lubisz? Czy słuchasz radio? Czy chodzisz do teatru? Jakie spektakle obejrzałeś? Czy byłeś kiedyś w operze? Jakie masz pasje (hobby)?



§ 33. Wyrazy złożone

568. Jak się nazywają figury geometryczne, które mają: trzy kąty; wszystkie kąty proste; wiele boków.

W wyrazach **trójkąt**, **prostokąt**, **wielobok** znajdujemy dwa rdzenie.

Wyrazy, które mają dwa rdzenie, nazywamy **wyrazami złożonymi** w odróżnieniu od wyrazów, które mają tylko jeden rdzeń.

Niektóre rdzenie w wyrazach złożonych łączą się głoskami **i**, **o**, **y**, np. *czworobok*, *liczykrupa*; inne wyrazy złożone mają rdzenie połączone bezpośrednio, np. *rzeczpospolita*.

569. Wypisz wyrazy złożone, podkreśl w nich obydwa rdzenie.

parowóz, samochód, listopad, Waligóra, Wyrwidąb,
zawalidroga, niebieski, bladoniebieski, hulajnoga,
wiara, wiarygodność, lekki, lekkomyślność

570. Z podanych wyrazów ułóż wyrazy złożone.

wielka, staw, mgnienie, godny, pięć,
ważyć, set, lekce, Krasny, oka, czci

571. Podkreśl rdzenie w wyrazach, wytłumacz ich znaczenie. Z 3 dowolnymi wyrazami ułóż zdania.

wodzirej, czarnoksiężnik, chwalipięta,
pędziwiatr, cudzysłów, wydrwigrosz

572. Do podanych wyrazów dołącz człony **-dziej** lub **-czyńca**.

dobro.., czaro.., zło.., koło..

573. Dopisz wyrazy złożone odpowiadające następującym znaczeniom:

statek napędzany parą –
zwierzę z rogiem na nosie –
kwiat przebijający śnieg –
wór przeznaczony do spania –
pójście za mąż –
wstąpienie do nieba –

574. Do podanych wyrazów dopisz wyraz **mistrz**.

kuch.., balet.., fecht.., sztuk.., kwater..

575. Przypomnij sobie, jakie znasz imiona, które są wyrazami złożonymi. Zapisz je. Ustnie wytłumacz ich pochodzenie.

§ 34. Znaczenie wyrazów

576. Przeczytaj. Czy rozumiesz znaczenie każdego wyrazu?

KONIEC WAKACJI

Patrz, jesień. Każda trawka
dźwiga ciężkie kosze
Pełne ziarna półmisy, przysadziste stoły,
Szeleszczące bukiety, żeglujące spichrze*,
Na powietrzu błękitnym warczące stodoły.
A my?..

(A. Kamieńska)

* Spichrz, spichlerz — budynek przeznaczony do składania i przechowywania zboża.

Nasz język składa się z wyrazów. Nie znając wyrazów, nie rozumiejąc ich znaczenia, nie można znać języka.

Wszystkie wyrazy używane w danym języku stanowią jego **słownictwo**, inaczej **leksykę**.

W specjalnych słownikach znajdziemy znaczenie wyrazów. Umieszczone są one według alfabetu. Podane są tam również wiadomości o gramatycznych właściwościach wyrazu oraz przykłady jego użycia, np. Milenium *n VI*; *Im M.* ~nia, *D.* ~niów „tysięczna rocznica istnienia czegoś; tysiąclecie”: Obchodzić milenium państwa polskiego (z łac.).

Na znaczenie wyrazu składa się jego treść i zakres.

Treścią nazywamy zespół cech na podstawie, których potrafimy określić co ten wyraz znaczy.

Zakresem nazywamy ogół przedmiotów określanych tym samym wyrazem.

Np. *Mebel* zakres wyrazu *ławka*.

Między treścią wyrazu, a zakresem zachodzi ścisły związek; im bardziej ogólna jest nazwa (uboga treść), tym zakres jest szerszy.

577. Zapisz grupy wyrazów o takich znaczeniach:

- 1) nazwy kolorów;
- 2) nazwy środków transportu;
- 3) nazwy gatunków sportu.

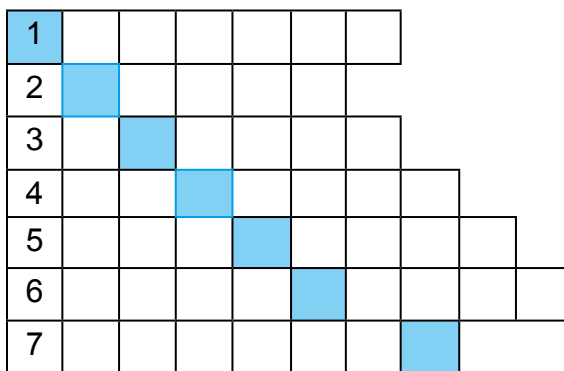
578. Napisz notatkę opartą na własnym doświadczeniu na jeden z podanych tematów.

Mój kolega (Moja koleżanka). Jeden dzień z mego życia. Moja klasa.

579. W krzyżówkach na podstawie znaczeń odgadujemy wyrazy. Spróbuj rozwiązać krzyżówkę. Wpisz do krutek krzyżówki wyrazy z ramki według podanych niżej znaczeń, a następnie przepis zdanie i uzupełnij je wyrazem odczytanym z pogrubionych krutek krzyżówki.

kompleks, kompania, komplement, komfort, kompromis,
komtur, komunał

1. Wygoda.
2. W państwie krzyżackim – przełożony okręgu zwanego Komturią.
3. Zdanie lub powiedzenie zawierające ogólniki.
4. Oddział wojska.
5. Wzajemne ustępstwo.
6. Grzecznościowa pochwała.
7. Ogół, zespół przedmiotów uzupełniających się wzajemnie, tworzących całość.



Zimny lub gorący okład stosowany w celach leczniczych – to...

§ 35. Wyrazy jednoznaczne i wieloznaczne

580. Co przedstawia rysunek z lewej strony? Podaj znaczenie wyrazów oznaczających te przedmioty. Co przedstawia rysunek z prawej strony? Ile znaczeń mają te wyrazy?



Większość wyrazów w języku polskim ma kilka znaczeń.

Wyrazy wieloznaczne – to wyrazy o kilku znaczeniach.

Wyrazy o jednym znaczeniu nazywamy **wyrazami jednoznacznymi**.

Słowniki podają wszystkie znaczenia wyrazów. Ze słowników dowiadujemy się, czy wyraz jest jednoznaczny, czy wieloznaczny.

Np. **banknot** *m IV, D.* -u, Mc. ~ocie; *Im M.* -y „pieniądz papierowy”: banknot pięćsetzłotowy, dwukolorowy. Zwitek banknotów. Płacić banknotami.

bania *ż I., DCMc.* ~ni; *Im. D.* bań a. ~ni: 1) „pękaty, wydęty, kulisty przedmiot, najczęściej szklane naczynie, kopuła itp.”. Szklana bania. Bania cerkwi. Głowę miał jak banię.

2) „bardzo duże naczynie do przechowywania i przenoszenia płynów: duża bańka”: Bania mleka, nafty. Bania z mlekiem, z naftą. Bania na mleko, do mleka.

3) pot. „dynia”: Bania marynowana. Pestki bani a. z bani. Zupa z bani.

?! Który z przytoczonych wyżej wyrazów jest jednoznaczny, a który wieloznaczny? Ile znaczeń ma wyraz *bania*?

Jak w słownikach zaznaczona jest wieloznaczność wyrazów?

581. Pomyśl i odpowiedz.

- 1) Jakim grzebieniem nie można się uczesać?
- 2) Kto ma dużo igieł, a nie szyje?
- 3) Jakim guzikiem można zadzwonić?
- 4) Jaka czwórka jeździ ulicą?
- 5) Jakie lody nie są słodkie?

582. Ułóż zdania z wyrazami wieloznacznymi:

głowa, ziemia, lecieć, płynąć

583. Napisz opowiadanie „Jesienny spacer”. Użyj podane wyrazy w różnych znaczeniach.

droga, złoto, lecieć, padać, szeptać

584. Przepisz. Znajdź wyrazy wieloznaczne, wytłumacz ustnie ich znaczenie.

Jasia świetnie pływała i potrafiła nauczyć innych. Na egzaminie szło mu ciężko, pływał z trudem. Wielkanocna babka wymaga dużo pracy. Z tą babką spotkał się na rogu. Na wakacje jechał do dziadka i babki. O szarej godzinie lubił słuchać opowiadań babci. Był to zwykły szary człowiek. W Uzbekistanie na krzakach bawełny pojawiły się białe kulki. Bardzo cenimy sobie bieliznę z bawełny.

§ 36. Dosłowne i przerośne znaczenie wyrazów

585. Spójrz na rysunki. Pod którym rysunkiem umieścisz słowa:

Nadciągała burza. Burza rozpętała się po powrocie do domu.



Słowo **burza** w znaczeniu przerośnym zostało użyte w drugim zwrocie. Jest to bowiem wyraz wieloznaczny.

Wyrazy wieloznaczne mogą być użyte w znaczeniu przerośnym. **Przerośnią** nazywamy takie połączenie wyrazów, które zmienia ich znaczenie. W poezji jest to zazwyczaj połączenie wyrazów niezwykle, zaskakujące, niespotykane w codziennym języku.

W słownikach są podane tłumaczenia nie tylko dosłownych, lecz także przerośnych znaczeń wyrazów.

Np.: **bicz** *m II, D. -a; Im M. -e, D. -ów* „rzemień lub skrecony sznur przytwierdzony do trzonka, służący do chłostania; bat”, Δ *med.* Bicz szkocki „zabieg leczniczy polegający na zlewaniu ciała strumieniem wody pod ciśnieniem”; Bicz boży „zdarzenie zwykle złe, narzędzie kary”.

586. Przeczytaj połączenia wyrazów. Wypisz połączenia z wyrazami użytymi w znaczeniu dosłownym w jednej kolumnie, a w drugiej – w znaczeniu przerośnym.

Promień słońca. Promień nadziei. Klucz do wiedzy. Klucz do drzwi.

Oko ludzkie. Oko dnia. Oczko w pierścionku. Oczko w głowie.

Ognisko soczewki. Ognisko leśne. Głowa rodziny. Głowa kapusty.

Żelazna ręka. Żelazne okowy. Ciężkie życie. Ciężki krok.

Uciekający czas. Uciekający zając. Składać papiery. Składać życzenia.

Rosnąć w dumę. Rosnąć w lesie. Lecą ptaki. Leci czas.

587. Przepisz. Uzupełnij zdania czasownikami w znaczeniu przenośnym z ramki.

rosnąć, iść, szemrać, zasypiać, zbliżać się, zbudzić się

Wokół Lwowa ... nowe osiedla. Żółkną lasy, ... jesień. Cicho ... spadające liście. Przyroda powoli czas zimowego snu. A na wiosnę znowu wszystko ... do nowego życia.

588. Do każdego przymiotnika dopisz najpierw rzeczownik, z którym go używa się w znaczeniu dosłownym, a potem rzeczownik w znaczeniu przenośnym.

Wzór: wielki – wielkie miasto, wielki poeta.

złoty, ciepły, jasny, ostry, głęboki, lekki, trudny, ciężki, kwaśny

589. Do każdego z podanych czasowników dopisz rzeczownik, z którym go się używa w znaczeniu dosłownym, a potem rzeczownik, z którym go używa się w znaczeniu przenośnym.

Wzór: płynie rzeka, płynie śpiew.

kwitnie, idzie, leci, śpiewa, milczy, biegnie

590. Powiedz, na jakiej podstawie powstały wyrażenia. Ułóż z nimi zdania.

kwaśna mina, sokoli wzrok, słodki uśmiech, kamienne serce

591. Wskaż przenośnię w wierszu.

Już maluje jesień
parzenice klonom.
Rzuca ziarna deszczu
wróblom i gawronom.

Wkłada sennym góróm
szarych mgieł kaptury,
szyje serdak haftowany
z granatowej chmury.

(D. Gellner)

592. a) Zamień porównania na przenośnię.

rozmowa gwałtowna jak burza –
słowa gładkie jak jedwab –
oczy jak gwiazdy –
usta jak korale –
czupryna gęsta jak u lwa –
oczy lśniące jak brylanty –

b) Napisz krótką rozprawkę o swej koleżance (koledze), używając powyższych przenośni.

§ 37. Homonimy

593. Przeczytaj zdania. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy.

Mazurek wielkanocny – to rodzaj słodkiego ciasta, które przygotowuje się na Wielkanoc. Kujawiaki, oberki, **mazurki** – to polskie tańce.

594. Obrazki podpowiedzą ci, o jaki wyraz chodzi. Nazwij go.



Wyrazy o jednakowym brzmieniu, lecz o różnych znaczeniach nazywają się **homonimami**.

Np. *Zamek* – z piasku
Zamek – od kurtki

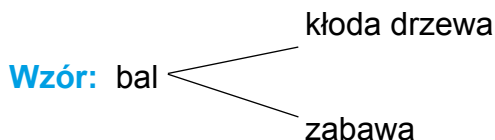
Pilot – od telewizora
Pilot – kierowca samolotu

595. W podanych zdaniach znajdź homonimy. Podkreśl je, ustnie wytłumacz ich znaczenie.

Jego konikiem są komputery i gry komputerowe. Na łące pasły się koniki. Nieurodzajne role stały odłogiem. Chciałabym zagrać w teatrze rolę Królowy Śnieżki. Na boisku rozgorzała się między futbolistami walka o piłkę. Piłka była zbyt tępa, by ją można było użyć.

596. Ułóż zdanie z homonimami: *rząd*, *bal*, *granat*, *mina*, *tusz*.

597. W tekście znajdź homonimy, wypisz je, zaznacz znaczenia według wzoru.



Zobacz, papa na dachu! Ten muł mnie złości. Na górskiej wycieczce odpoczywaliśmy na hali. Zbyszek dojrzał już do 6. klasy.

§ 38. Synonimy

598. Przeczytaj zdania, zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy. Co one oznaczają?

Wjechaliśmy do miasta dużą arterią. Po zatrzymaniu się weszliśmy na piękny bulwar nad rzeką. Trochę szukaliśmy ulicę, gdzie mieszkali nasi przyjaciele. Minęliśmy kilka krętych zaułków, nim trafiliśmy na miejsce.

Wyróżnione wyrazy – to **synonimy**. Są to wyrazy, które mają różne brzmienie, lecz podobne lub takie same znaczenie.

599. Spośród podanych wyrazów dobierz synonimy do wyrazów:

odważny, błękitny, olbrzymi
niebieski, mężny, duży, lazurowy, bohaterski,
niebieskawy, ogromny, kolosalny, siny, gigantyczny

600. Spośród podanych wyrazów wybierz synonimy i zapisz osobno każdą grupę.

bój, bajoro, obståpić, bójka, bitka, grzęzawisko, walka,
moczary, otoczyć, bagno, bitwa, mokrada, bijatyka, obskoczyć

601. Z podanymi synonimami ułóż zdania.

spacer, przechadzka, wędrówka, wycieczka

Synonimy mimo zbliżonego znaczenia mają odrębne zabarwienie znaczeniowe.

Na przykład wyrazy **las**, **gaj**, **dąbrowa**, **bór**, **puszcza**. Wszystkie oznaczają teren porośły drzewami. Ale różnią się zabarwieniem znaczeniowym. **Las** – to wszelki teren zadrzewiony, a **dąbrowa** – to niewielki las ek dębowy.

Synonimy różnią się zabarwieniem znaczeniowym, od którego zależy ich użycie.

602. Ułóż następujące synonimy w grupy. Jakie między nimi zachodzą różnice znaczeniowe?

ładny, chcieć, chodzić, wałęsać się, piękny,
pożądać, potrzebować, łązić, cudowny

603. Uporządkuj podane synonimy według rosnącej intensywności znaczeniowej:

ciepły, skwarny, gorący, upalny
dobrobyt, bogactwo, dostatek, zamożność
żalić się, biadolić, skarżyć się
płakać, lamentować, łkać, szlochać

604. Spośród podanych wyrazów bliskoznacznych dobierz najtrafniejsze do określenia cech fizycznych człowieka. W tym celu połącz niżej podane rzeczowniki z odpowiednimi przymiotnikami.

postać, mężczyzna, oczy, twarz, plecy, głos, wzrost

otyły, gruby, pełny, tłusty, piwny, brązowy, brunatny
pociągły, długi, wydłużony, podłużny
szeroki, barczysty, duży, znaczny
szczupły, cienki, chudy, wiotki
stary, wiekowy, sędziwy, zestarzały
metalowy, metaliczny

§ 39. Antonimy

605. Przeczytaj przysłowia. Zwróć uwagę na wyróżnione wyrazy.

Po pracy miły odpoczynek. Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie. Jakie życie, taka śmierć. Jaka dziura, taka łata.

Antonimy – to wyrazy o znaczeniu przeciwnym. Antonimy są wśród rzeczowników, przymiotników, czasowników, przysłówków.

606. Przeczytaj przysłowia i wskaż w nich antonimy.

Jakie częstowanie, takie dziękowanie. Gdzie były ludne miasta, dziś puste pola. Jaki dzwon, taki dźwięk. Nastął dzień, noc zapadła. Ciszę przerwał grzmot. Ciemne niebo zamieniło się w jasne morze świtu. Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. Mądry słuchał, głupi gadał.

607. Dobierz antonimy do podanych wyrazów.

- a) dziś, zawsze, dużo, rano;
- b) zacząć, rozpruć, kochać, budować;
- c) siła, miłość, hałas, dom;
- d) dobry, skąpy, grzeczny, ciepły

608. Wypisz antonimy oznaczające: a) czas, b) kolor, c) rozmiar.

dziś – jutro, duży – mały, jasny – ciemny, rano – wieczorem,
w zimie – w lecie, biały – czarny, szeroki – wąski

609. Porozmawiaj z rodzicami, jak wyglądała dawniej twoja ulica (osiedle). Napisz krótkie wypracowanie na temat „Moja ulica (osiedle) dawniej i dziś”. Użyj w nim jak najwięcej antonimów.

610. Dobierz antonimy do wyróżnionych wyrazów wieloznacznych.

Czarna farba. Czarne paznokcie. Czarne czasy.
Gruba książka. Gruby człowiek. Gruby błąd.
Trudny wiersz. Trudne życie.
Czyste buty. Czyste sumienie.
Lekka zima. Lekki wiersz. Lekki szmer.

611. Do podanych rzeczowników dopisz antonimy.

radość, dobro, mądrość, pracowitość, spokój, wierność, naturalność

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Rozważanie na podstawie własnego doświadczenia

612. a) Przeczytaj tekst. Określ jego temat i główną myśl. Jaki to styl wypowiedzi? Znajdź w tekście tezę, argumenty, wniosek. Zwróć uwagę na środki spójności w tekście.

Błękitna planeta Ziemia jest naszym wspaniałym domem. Jeżeli popatrzeć na nią z kosmosu, wydaje się perłą świecącą w czarnej otchłani wszechświata. A jeżeli przypatrzeć się pilniej, zobaczymy o wiele więcej. Wysokie góry, ubrane w śnieżną szatę, szmaragdowa zieleń wielkich równin, błękitne wstęgi rzek, głębokie wąwozy, czerwone piaski pustyń, bezkrajny błękit Oceanu Światowego – oto obraz naszego domu – planety Ziemia.

(wg „Geografii”)

b) Przetłumacz tekst na język ukraiński.

613. Na podstawie własnego doświadczenia napisz tekst z elementami rozważania na jeden z tematów: „Jaki sport lubię i dlaczego?”, „Jakiego rodzaju książki czytam i dlaczego?”, „Jak lubię odpoczywać? Dlaczego?”

614. Przeczytaj. Odpowiedz ustnie na pytanie, czy lubisz szkołę, dlaczego? Uzasadnij powiedzenie: „Szkoła – to drugi dom”.

Szkoła to miejsce szczególne. W młodości ludzie spędzają w niej, nie licząc snu, ponad jedną czwartą swojego czasu. Szkoła często gości we wspomnieniach ludzi dorosłych. I na ogół są to wspomnienia dobre. Każda szkoła ma swoją historię. Długą, sięgającą ponad stu lat, czasem kilkudziesięcioletnią, a czasem bardzo krótką liczącą zaledwie kilka lat. Warto poznać historię swojej szkoły, bo każdy z nas jest przez kilka lat jej współtwórcą.

615. a) Przeczytaj notatkę z historii szkoły.

Średnia Szkoła Nr 10 we Lwowie dawno im. Marii Magdaleny, mieści się obecnie przy ul. Czuprynki 1 (przed II wojną światową nosiła nazwę – Potockiego, a po wojnie – ul. Puszkina). Jest to jedna z najstarszych szkół we Lwowie – liczy 196 lat, zbliża się do pięknego jubileuszu: w roku 2016 obchodzić będzie swoje 200-lecie. Istniała w spokoju do czasów II wojny światowej. A potem:

“... Minęły słoneczne, skwarne wakacje 1939 r. Dziwny to był czas. Nadchodząca jesień leniwie snuła nitki babiego lata... Pierwszego września dzieci nie poszły do szkoły. Zdradziecko padły pierwsze bomby niemieckie na polskie miasta i wioski”...

Wojna też nałożyła swoje piętno na historii szkoły. W ostatnich latach wojny funkcjonował tu szpital wojskowy. W latach 1946–1947 znowu wróciły do szkoły dzieci.

Były czasy trudne, chłodne głodne. Ale z czasem zmieniał się oblicze “dziesiątki”.

(Na podstawie książki “Jubileusz szkoły” opracowanie i redakcja R.Czekajowski, T.Kulikowicz-Dutkiewicz, Lwów 1996)

b) Do jakiej szkoły uczęszczali twoi bliscy, rodzina, znajomi? Może opowiedzą ci o swoich szkolnych latach, postaraj się to zapisać.

616. Napisz krótkie wypracowanie oparte na własnym doświadczeniu “Moja szkoła”.

617. a) Przeczytaj wiersz Joanny Kulmowej “Marzenia”. Do jakiego stylu odniesiesz ten wiersz?

Ja nie lubię chodzić do szkoły,
choć nic nie ma we mnie z lenia.
Ja nie lubię chodzić do szkoły
bo w tornistrze się nie mieszczą marzenia.
W szkole jest wielki porządek.
Nikt nie trzyma pod ławką marzeń.
Muszę zostawić je w domu
pod stołem
albo w jakiejś szparze.
A one przez ten czas rosną.
Odbywają samotne podróże.
I kiedy wracam ze szkoły
za dalekie są
i na mnie za duże.

b) Wymyśl sposób, by do szkoły trafiły marzenia.

§ 40. Słowniki

Słowniki na lekcjach języka polskiego są ważną pomocą dydaktyczną.

Słownik jest to rodzaj publikacji zawierający zbiór wyrazów, zwykle w układzie alfabetycznym, objaśnionym pod względem znaczeniowym, często zilustrowanych przykładem użycia.

Do czego służą słowniki? To zależy od ich rodzaju, np. **Podręczny słownik języka polskiego**, oprac. Elżbieta Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN. Słownik ten jest adresowany przede wszystkim do młodzieży. Jest to słownik ogólny, w którym można znaleźć znaczenia poszczególnych wyrazów. Zawiera on około 30 tys. haseł ułożonych w porządku alfabetycznym.

Jak zbudowany jest artykuł hasłowy?

hasło – **artykuł hasłowy**



alarm *m IV, D. -u*. **1.** „wezwanie do działania, do gotowości; znak, sygnał, zawiadomienie o grożącym niebezpieczeństwie”: Fałszywy **a**. Ogłosić, odwołać **a**. Δ *fraz.* Bić, dzwonić, krzyczeć, trąbić itp. Na **a**. „dawać znać o grożącym niebezpieczeństwie”. **2.** „niepokój, poruszenie; popłoch, panika” **3.** „okres trwania nalotu nieprzyjacielskiego ogłoszony przez obronę przeciwlotniczą”.

Artykuł hasłowy jest to hasło i jego objaśnienie. Na objaśnienia składają się: a) informacja gramatyczna: *m* – rodzaj męski, *IV* – grupa IV (trzeba zajrzeć do słownika, żeby zobaczyć, jakie rzeczowniki rodzaju męskiego stanowią grupę IV), *D. -u* w dopełniaczu rzeczownik ten przybiera końcówkę -u; b) znaczenie wyrazu (tu zostały podane trzy znaczenia rzeczownika **alarm**, co znaczy, że jest to wyraz wieloznaczny).

Czasami obok hasła pojawia się **kwalifikator**, tj. wyraz, za pomocą którego objaśnia się, do jakiej odmiany słownictwa należy dany wyraz, np.

hasło

kwalifikatory



albowie

przestarz.

książk.

Kwalifikatory te należy odczytać następująco: *przestarz.* – wyraz przestarzały; *książk.* – wyraz książkowy.

W każdym słowniku na początku znajduje się wstęp, w którym znajdziecie wszystkie wskazówki, jak korzystać ze słownika.

Słownik ortograficzny – jest publikacją o charakterze normatywnym, obejmujący zbiór wyrazów danego języka z poprawnym zapisem ortograficznym poszczególnych znaków językowych, ułożonych w porządku alfabetycznym. Istnieje kilka słowników ortograficznych języka polskiego.

Wyrazy odmieniające się przez przypadki (rzeczowniki, przymiotniki) podane są w formie mianownika liczby pojedynczej, a czasowniki – w bezokoliczniku.

Ukośna kreska dzieląca części niektórych wyrazów wskazuje, w którym miejscu należy je podzielić przy przenoszeniu w wypadkach wątpliwych, np. po/chwała, roz/powszechniać. Słowniki ortograficzne zawierają również wiadomości dotyczące najważniejszych zasad pisowni i interpunkcji.

Stosunkowo częste zmiany w przepisach ortograficznych powodują, że wątpliwości ortograficzne mają nie tylko uczniowie, ale i ludzie dorośli, wykształceni. Z tego więc względu ze słownika ortograficznego powinien korzystać każdy piszący.

Słownik wyrazów bliskoznacznych inaczej słownik synonimów albo słownik synonimiczny. Obejmuje zestaw wyrazów danego języka bliskich znaczeniowo, różniących się jednak brzmieniem, ugrupowanych w ciągi synonimiczne alfabetycznie lub rzeczowo, np. *obawa, bojaźń, strach, lęk*.

W szkolnej bibliotece znajdziesz sporo słowników specjalistycznych i encyklopedii. Są to „**Słownik pisarzy polskich**”, „**Słownik historii Polski**”, „**Słownik poprawnej polszczyzny**”, „**Słownik kultury antycznej**”, „**Słownik geograficzny**” itp.

Wszystkie te wydania pomagają w zdobyciu wiedzy i umiejętności.

618. Zapisz w kolejności alfabetycznej podane wyrazy. Sprawdź w słowniku ortograficznym, czy napisałeś te wyrazy we właściwej kolejności.

kmieć, dumać, duma, chłonny, chłonność,
brunetka, brunet, chłodnia, kłębek, kłąb, drzewo,
drzemka, chłop, brulion, kłącze, chłonać,
drzewko, drzewce, kłębowisko, brunatny

619. Co oznacza kreska ukośna dzieląca niektóre wyrazy w słowniku? Sprawdź w słowniku ortograficznym, jak należy oddzielić przy przenoszeniu następujące wyrazy. Zapisz je.

dostąpić, doskok, nawlec, natrysk, autor,
pauza, miękki, willa, panna, ogród

620. Dopisz pokrewne przymiotniki do podanych wyrazów. Sprawdź ich pisownię w słowniku ortograficznym i na podstawie „Zasad pisowni polskiej interpunkcji” sformułuj ogólną zasadę ortograficzną.

Szwed –	inwalida –	rybak –	Turek –
sąsiad –	Łódź –	Łuck –	gotyk –

621. Przepisz podane zdania, uzupełniając wyrazy brakującymi literami. Sprawdź w słowniku ortograficznym pisownię tych wyrazów.

Kapitan dowodził k..panią. Do prac polowych używamy dziś traktor..w i k..bajnów. Lubię k..poty i k..fitury. Kupiłem w sklepie k..serwy rybne. Schowałem tale..e do kred..su.

622. Znajdź w słowniku ogólnym hasła następujących wyrazów, zapisz ich znaczenie.

abażur, dziennik

623. Zapoznaj się (w bibliotece) ze słownikiem wyrazów bliskoznaczných. Wypisz trzy dowolne wyrazy z ciągiem synonimów.

624. Zapisz formę bezokolicznika podanych czasowników. Sprawdź, w jakiej formie te wyrazy występują w słowniku.

gwiżdża, marzymy, plółł, nieśliśmy, wiózł

625. Korzystając ze słownika wyrazów bliskoznaczných, dopisz wyrazy o podobnym znaczeniu.

dom, droga, iść, robić, bardzo

626. Za pomocą wyrazów bliskoznaczných odredaguj podane zdania, usuwając powtórzenia wyrazów pokrewnych. Szukaj pomocy w słowniku.

Rozważ poważnie to, co ci proponuje ten poważny człowiek. Ułożyliśmy plan działania, który ma na celu przeciwdziałać niszczeniu szkolnych ławek. Nasz przewodniczący samorządu sprawnie kieruje wszystkimi sprawami szkolnymi. Musisz koniecznie wywiązać się z naszych zobowiązań na rzecz ochrony przyrody. Mama powiedziała, że zaskoczyło ją to, że tak nagle podskoczyły ceny zeszytów.

§ 41. Rzeczownik. Cechy gramatyczne rzeczownika

627. O rzeczowniku już uczyłeś się w młodszych klasach. Przypomnij sobie tę wiedzę, odpowiadając na pytania.

Z jakich osób składa się twoja rodzina?
 Co masz w szufladzie twojego biurka?
 Co posadziłbyś na swojej grządce?
 Jakie zwierzęta lubisz?
 Jakich zjawisk w przyrodzie nie lubisz?
 Tolek lubi czytanie. A ty?
 Agnieszka ceni u innych solidność. A ty?

Wymień: nazwy osób; nazwy rzeczy; nazwy zwierząt; nazwy roślin; nazwy zjawisk atmosferycznych; nazwy czynności; nazwy cech.

?! Na jakie pytania odpowiada rzeczownik?

Rzeczownik – to część mowy, która nazywa osoby (rycerz), zwierzęta (żółw), rośliny (brzoza), rzeczy (stół), zjawiska (tęcza), pojęcia (piękno), czynności (granie) i cechy (śmiałość). Odpowiada na pytania: *kto? co?*

628. Podkreśl w tekście rzeczowniki.

Na tapczanie siedzi leń,
 Nic nie robi cały dzień.
 „Przepraszam! A tranu nie piłem?
 A uszu dzisiaj nie myłem?
 A nie urwałem guzika?
 A nie pokazałem języka?
 A nie chodziłem się strzyc?
 To wszystko nazywa się nic?”
 Na tapczanie siedzi leń,
 Nic nie robi cały dzień.

(J. Brzechwa „Leń”)

629. Przerysuj tabelę, do każdej rubryki wpisz samodzielnie 2–3 rzeczowniki.

odzież	narzędzia pracy	sprzęty	środki lokomocji	pożywienie

630. W ciągu liter ukryły się różne wyrazy. Odszukaj i zapisz jak najwięcej rzeczowników.

PRZESADZAMYŚLENIENATURALNAJLEPIEJEŻELI

631. Z każdej grupy rzeczowników wykreśl wyraz, który nie pasuje do pozostałych. Dopisz do każdej grupy rzeczowników odpowiedni wyraz z ramki.

rzeczy, rośliny, zjawiska, zwierzęta, pojęcia, osoby

- a) hiena, żuraw, marzec, węgorz, słowik –
- b) miłość, fortepian, wrażliwość, prawda, chwała –
- c) burza, mgła, zorza, żonkile, huragan –
- d) nożyce, szklanka, kozuch, kura, śrubka –
- e) biurko, reporter, Łucja, rzeźbiarz, góralka –
- f) hiacynt, brzoza, chrzan, księżyc, ogórek –

632. Na podstawie rysunku napisz opowiadanie „Lekcja polskiego”.



633. Wypisz z ćwiczenia wyróżnione rzeczowniki. Określ ich liczbę, rodzaj i przypadek.

Na stołach leżały rozmaite **książki**. Dzisiaj odbywał się kiermasz **książek**. Każdy chciał wybrać dla siebie jakąś ciekawą **książkę**. Znani pisarze składali swoje autografy na **książkach**. Do tych stoisk ustawiały się kolejki po ich **książki**.

Rzeczownik jest odmienną częścią mowy. Odmienia się przez przypadki i przez liczby. Każdy rzeczownik ma tylko jeden rodzaj (rzeczowniki nie odmieniają się przez rodzaje).

Np. *Długopis, strach* – rodzaj męski.

Melodia, radość – rodzaj żeński.

Wiosło, powitanie – rodzaj nijaki.

634. Z pokoju przedstawionego na rysunku wybierz sześć rzeczy i wpisz ich nazwy w odpowiednie rubryki.

rzeczowniki rodzaju męskiego:

rzeczowniki rodzaju żeńskiego:

rzeczowniki rodzaju nijakiego:



§ 41. Rola rzeczownika w zdaniu. Wołacz

635. Przeczytaj i przepisz tekst. Postaw pytania do wyróżnionych rzeczowników. Jakie to są człony zdania?

Usiadł **liść** na **gałęzce**,
zieleń zaciska w piąstce,
otwiera **dłonie** i z **dłoni**
lato rozwija zielone.

Usiadł **listek** na **drzewie**,
kiedy odlecieć – nie wie.
Piórka żółte nastroszył,
bo **jesień** **podmucha** go płoszy.

(J. Ratajczak „Liść”)

Rzeczownik w zdaniu najczęściej jest podmiotem. Odpowiada wtedy na pytania: **kto?** lub **co?**

Np. Szumi **wiatr**. Rozpętała się **burza**.

Rzeczownik może w zdaniu być również drugorzędnym członem: dopełnieniem, okolicznikiem lub przydawką.

Np. Zeszyt **Janinki** jest czysty. Zasluguje na **pochwałę nauczyciela**. Na **półce** zajmuje **honorowe miejsce**.

636. Przepisz, stawiając odpowiednie znaki przestankowe.

Drodzy Rodzice Dzisiaj odbędzie się dla was koncert specjalny. Dziewczynki ustawcie krzesła rzędami. Dekorujemy odświętnie klasę chłopaki.

- ?! Jak oddzielamy wołacz od reszty zdania? W jakim przypadku może stać wołacz? Jakie znaki przestankowe stawiamy przy wołaczu? Czy wołacz może być członem zdania?

637. a) Znajdź rzeczowniki, które są drugorzędnymi członami zdania.

Nadeszły święta Bożego Narodzenia. Od wczesnego ranka w domu gwar i krzątania. Dzień wigilii jest dniem szczególnym. Mama i babcia królują w kuchni. Stamtąd dolatują smakowite zapachy, od których aż kręci się w głowie. A my w pokoju ubieramy drzewko. Jeszcze tyle spraw do załatwienia!



b) Dobierz wyrazy bliskoznaczne do wyrazów: *gwar*, *drzewko*.

c) Dopisz opowiadanie o święcie w twoim domu.

638. Ułóż zdania z podmiotami: **ogród**, **kwiaty**, **klomb**, **słońce**, **drzewa**. Może uda ci się ułożyć krótkie opowiadanie. Jakiego użyjesz stylu?

639. Przepisz. Znajdź rzeczowniki, określ ich rolę w zdaniu. Znajdź synonimy w wierszu.

POMYŚL

Pomyśl czy przyszło ci kiedy do głowy
że błękit jest czasem siny czasem granatowy
bywa jak lazur lub jak kraska modry
cieszą się święci w niebie
na dole pies z pieskiem
że nawet niebo nie bywa niebieskie.

(J. Twardowski)

640. Uzupełnij powiedzenie odpowiednimi rzeczownikami. Jakimi członami zdania uzupełniłeś zdania? Pomogą ci wyrazy z ramki.

kucharka, pies, drzewo, reguła, zamiary, przybytek
--

Dobrymi ... piekło jest wybrukowane. Im dalej w las, tym więcej Wyjątek potwierdza Od ... głowa nie boli. Nie dla ... kielbasa. Gdzie ... sześć, tam nie ma co jeść.

641. Przeczytaj. Znajdź wyrazy i grupy wyrazów, które nazywają tego, do kogo zwraca się mówiący. Jak nazywają się te wyrazy?

Przyjacielu, podaj mi rękę. Na szczycie, dzieci, uważnie oglądajcie okolice. Na południu, drodzy uczniowie, wznoszą się nowobudowy miasta.

§ 43. Rzeczowniki żywotne i nieżywotne. Rzeczowniki osobowe i nieosobowe

642. a) Do każdej grupy rzeczowników dopisz po dwa wyrazy z ramki.

kłódka, bawół, Chińczyk, pszenica

rzeczowniki żywotne: kolejarz, biedronka, Magda, jastrząb, krasnoludek, ... rzeczowniki nieżywotne: krzyk, pelargonja, słownik, boisko, tenisówki, ...

b) Uzupełnij zdania.

Rzeczowniki ... są nazwami ludzi i zwierząt.

Rzeczowniki ... są nazwami przedmiotów.

643. Przyjrzyj się rysunkowi i zapisz kilka rzeczowników żywotnych i kilka nieżywotnych.



Rzeczowniki żywotne są nazwami osób i zwierząt, odpowiadają na pytanie **kto?**: *szewc, uczeń, kot, pies, krowa*.

Wszystkie inne – to **rzeczowniki nieżywotne**, odpowiadają na pytanie **co?**: *trawa, las, wstyd, rzeka*.

644. Przeczytaj wiersz J. Brzechwy „Skarżypyta”. W pierwszej kolumnie wpisz rzeczowniki żywotne, w drugiej – nieżywotne.

SKARŻYPYTA

– Piotruś nie był dzisiaj w szkole,
Antek zrobił dziurę w stole,
Wanda obrus poplamiała,
Zosia szyi nie umyła,
Jurek zgubił klucz, a Wacek
Zjadł ze stołu cały placek.
– Któż się ciebie o to pyta?
– Nikt. Ja jestem skarżypyta.

645. Określ przypadek i rodzaj każdego z podanych rzeczowników. Podkreśl rzeczowniki żywotne.

zawołałem (*kogo? co?*) rybaka –
szukałem (*kogo? czego?*) rybaka –
obserwują (*kogo? co?*) tygrysa –
boi się (*kogo? czego?*) tygrysa –
zauważyła (*kogo? co?*) szybowiec –
nie widać (*kogo? czego?*) szybowca –

Rzeczowniki żywotne rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej mają przeważnie te same formy w bierniku i dopełniaczu.

Np.: zobaczyłem *Iwa* B., nie dostrzegł *Iwa* D.

646. Wpisz odpowiednie pytania i określ przypadek wyróżnionych rzeczowników.

Dzisiaj w teatrze wielka afera,
nigdzie nie można znaleźć suflera. (...?...?)
Wściekł się, gdy ujrzał nagle suflera, (...?...?)
co nie pracował, lecz grał w pokera.
Tego aktora nikt tu nie ceni, (...?...?)
pracować nie chce, zawsze się leni.
Ogromnie cenię sobie aktora, (...?...?)
który tak świetnie zagrał potwora.

647. Określ przypadek i rodzaj każdego z podanych rzeczowników. Podkreśl rzeczowniki nieżywotne.

(*kto? co?*) autobus nadjechał ...
czekały na (*kogo? co?*) autobus ...
(*kto? co?*) mecz trwa ...
wygrali (*kogo? co?*) mecz ...
(*kto? co?*) bramkarz upadł ...
potrącił (*kogo? co?*) bramkarza ...

Rzeczowniki nieżywotne rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej mają przeważnie takie same formy w bierniku i mianowniku.

Np.: *naprawiają most* B., *most runął* M.

648. Wpisz odpowiednie pytania i określ przypadek wyróżnionych rzeczowników.

Kostium był piękny, ale za mały, (...?...?)
gdy aktor wzdychał, to szwy pękały.

Śpiewaczka wdziała kostium nowiutki, (...?...?)
suknię, kapelusz i zgrabne butki.
Spektakl się zaczął, ożyła scena, (...?...?)
a reżysera dręczy migrena. (...?...?)
Oglądał spektakl ten z przyjemnością, (...?...?)
siedząc w fotelu z wielką godnością.

649. Podkreśl rzeczowniki osobowe, czyli te, które nazywają osoby.

fryzjerka, drzewo, żeglarz, most, kołnierz, wąż, gospodyni,
klasa, konferencja, koszykarz, olimpiada, sportowcy

Rzeczowniki osobowe nazywają osoby: *nauczyciel, prezes, robotnica, maszynista, szofer.*

Rzeczowniki męskoosobowe oznaczają osoby płci męskiej: *marynarz, Jan, uczeń.*

Rzeczowniki niemęskoosobowe – to wszystkie rzeczowniki rodzaju żeńskiego i nijakiego oraz te rzeczowniki rodzaju męskiego, które nie oznaczają osób płci męskiej: *córka, dziecko, okno, krzesło, młotek.*

650. Określ przypadek i liczbę każdego z podanych rzeczowników. Podkreśl rzeczowniki osobowe rodzaju męskiego.

wygońmy (kogo? co?) nudziarzy ...
nie lubię (kogo? czego?) nudziarzy ...
powitali (kogo? co?) sportowców ...
wysłuchali (kogo? co?) sportowców ...
widziałem (kogo? co?) neony ...
(kto? co?) neony świecą ...

651. Zapisz trzy dowolne rzeczowniki osobowe rodzaju męskiego, ułóż z nimi zdania.

Rzeczowniki osobowe rodzaju męskiego mają w liczbie mnogiej takie same formy w bierniku i w dopełniaczu.

*Zatrudnili **muzyków** B.*

*Brakowało **muzyków** D.*

Pozostałe rzeczowniki mają w liczbie mnogiej takie same formy w bierniku i w mianowniku.

Np. rozwinęli **żagle** B., **żagle** łopotały M.,
podziwiał **tancerki** B., **tancerki** ćwiczą M.

652. Ułóż po dwa zdania z każdym z rzeczowników, tak aby rzeczownik ten wystąpił w obu podanych formach.

lekarz (D. lp., B. lp.)
zastrzyk (M. lp., B. lp.)
kwiat (M. lm., B. lm.)
pacjent (D. lp., B. lp.)
aptekarz (D. lm., B. lm.)
pielęgniarka (M. lm., B. lm.)

Wzór: Nikt nie lubi chodzić do lekarza (D. lp.).
Natychmiast wezwijcie lekarza. (B. lp.).

653. Określ przypadek i liczbę wyróżnionych rzeczowników.

KĄCIK MODY



Prezentujemy dziś propozycję młodego, świetnie zapowiadającego się **projektanta** mody Jacka Igiełki. Projektuje on **stroje** zarówno dla **chłopców**, jak i dla **dziewcząt**. Ten obszerny **sweter** świetnie nadaje się i do szkoły, i na wycieczki. Na pewno warto mieć choć jeden taki **sweter**.

Oto widzimy elegancki **strój** galowy. Tak ubrany **chłopak** wygląda jak stuprocentowy mężczyzna.

Teraz spójrzmy na proponowane przez **projektanta** bezpretensjonalne letnie **sukienki**. **Sukienki** te na pewno będą przebojem nadchodzącego lata.

Ten **strój** został zaprojektowany z myślą o **dziewczętach**, które lubią chodzić na dyskotekę. Jeśli chcesz zachwycić chłopców, załóż bluzeczkę bez rękawów oraz modną spódniczkę.

654. Napisz, czy podane rzeczowniki są żywotne czy nieżywotne, osobowe czy nieosobowe.

telewizor, spiker, Edyta, film, pszczołka, ul

§ 44. Imiona własne i pospolite

655. Do podanych rzeczowników dopisz nazwy własne.

Wzór: miasto – Lwów, Kijów ...
rzeka – ...
góra – ...
dziewczynka – ...
chłopak – ...
ulica – ...
tytuł książki – ...
pies – ...

Wśród rzeczowników rozróżniamy **imiona własne** i **pospolite**. Rzeczowniki będące imionami własnymi, nazwiskami osób, nazwami geograficznymi, nazwami państw, urzędów, zakładów, instytucji i organizacji, tytułami pism, książek itp. nazywamy **imionami własnymi**, np. *Taras Szewченко, Gwiazda Polarna, Europa, Liga Ochrony Przyrody*.

Imiona pospolite – to rzeczowniki nie będące imionami własnymi, nazwiskami, nazwami państw, urzędów itp., np. *szkoła, ulica, noc, ławka*.

656. Podaj przykłady imion własnych.

części świata – morza –
państwa – planety –

657. Podaj nazwiska i imiona kilku pisarzy, malarzy, poetów.

658. Ułóż nazwy trzech kontynentów, trzech państw i trzech miast przez odpowiednie przestawienie sylab w poziomych rzędach. Wpisz je do zeszytu i utwórz od każdego z nich przymiotnik. Pisownię przymiotników sprawdź w słowniku ortograficznym.

fry	A	ka
Ro	pa	Eu
stra	Au	lia

ków	Kra	
Sza	War	wa
cha	nów	Cie

tu	Por	ga	lia
lan	Ho	dia	
ska	Pol		

659. Wpisz do tabeli imiona własne i pospolite z wiersza.

Imiona własne	Imiona pospolite

KAŻDY POJMIE...

Każdy pojmie słowo to sam
i domyśli się, co ono znaczy,
choć w każdym kraju zabrzmiał inaczej.
Gdy ktoś powie w Warszawie: mama,
w Moskwie mu odpowiedzą: „mamasza”,
a w Paryżu szepną: „maman”.
I czy „madre” Włoch mały powie,
czy też Niemiec odezwie się „Mutti”,
zabrzmią słowa jak dwie bliskie nuty.
W Afryce, Azji, Europie
każda dziewczynka i chłopiec
swoją mamę dojrzą w tym słowie.

(T. Kubiak)

660. Przeczytaj poniższy artykuł oraz wiersze.

I) Ojciec, matka, mąż, żona, córka – to rodzina, spojona więzami miłości i troski. Rodzina to nasz pierwszy świat. Wśród ludzi bliskich uczymy się trudnej sztuki życia i kochania. Potem zakładamy własną rodzinę i przekazujemy tę lekcję dalej. Ale zawsze pamiętamy swojego ojca, swoją matkę, siostrę czy też brata.

II) “SPOTKANIE Z MATKĄ” (*fragment*)

„Ona mi pierwsza pokazała księżyc
i pierwszy śnieg na świerkach,
i pierwszy deszcz.
Byłem wtedy mały jak muszelka,
a czarna suknia matki szumiała jak Morze Czarne” [...].

(K.I. Gałczyński)

- Jaką rolę odegrała w życiu poety matka?
- Jakie uczucia wyraża ten wiersz? Opisz swoją matkę.

661. a) Przeczytaj wiersz.

“OJCIEC W BIBLIOTECIE”

Wysokie czoło, a nad nim zwichrzone
Włosy, na które słońce z okna pada.
I ojciec jasną ma z puchu koronę,
Gdy wielką księgę przed sobą rozkłada.

Szata wzorzysta jak na czarodzieju,
Zaklęcia głosem przyciszonym mruczy.
Jakie są dziwy, co w księdze się dzieją,
Dowie się, kogo Bóg czarów nauczy.

(Cz. Miłosz)

- b) Zwróć uwagę na opis ojca. Które elementy są realne, a które fantastyczne?
- c) W jakiej sytuacji opisuje poeta ojca?
- d) Poszukaj zdjęcie ojca, porównaj je z rzeczywistym obrazem swego ojca?
- e) Jak układają się twoje stosunki z ojcem?

662. Opowiedz o swoich rodzicach. Jakie są twoje obowiązki w rodzinie?

663. Przeczytaj tekst. Czy ci się podoba? Uzasadnij swoje zdanie.

Powiedzcie: czy dotykały was kiedyś dłonie bardziej troskliwe, bardziej czułe, bardziej kochające od dłoni waszych rodziców?

Powiedzcie: czy spotkałyście oczy bardziej jaśniejące z waszej radości i bardziej zalane łzami z powodu waszego niepowodzenia, od oczu waszych rodziców?

Powiedzcie: czy spotykaliście na świecie serca szerzej otwarte dla was od serc waszych rodziców?

Pomóż mi stałą pamięcią i czynną pomocą odpłacić się rodzicom za dobra, które otrzymałem przez ich trudy i poświęcenia. Rodzicom naszym należy się słuszny odpoczynek, a przecież o nas się troszczą. Daj im, Boże, pogodny wieczór życia i bądź z nimi, aby nie odczuwali samotności. Przedłużaj dni ich życia, dodaj sił i nadziei, aby potykając się potykaniem dobrym, osiągnęli wieczną nagrodę w niebie.



§ 45. Użycie wielkiej litery

Wielką literą piszemy:

1. Imiona i nazwiska ludzi, zwierząt, przydomki i przezwiska, np. *Julian Tuwim, Adam Mickiewicz, Azor, Chrobry*.

2. Pierwszy wyraz w tytułach książek (pieśni, wierszy, dzieł sztuki); w tytułach czasopism piszemy wszystkie wyrazy wielką literą. Tytuły ujmujemy w cudzysłów, np. „*Cudowna podróż*”, „*Hołd Pruski*”, „*Dziennik Kijowski*”.

3. Nazwy geograficzne (nazwy kontynentów, krajów, gór, rzek, mórz, jezior, miast, wiosek itd.), np. *Europa, Polska, Tybet, Pełtew, Morze Bałtyckie, Ocean Spokojny, Bajkał, Lwów*.

4. Nazwy mieszkańców części świata, krajów, np. *Azjata, Polak, Ukrainiec*.

5. Nazwy planet i gwiazd, np. *Droga Mleczna, Wielka Niedźwiedzica, Mars*.

6. Nazwy świąt i okresów świątecznych, np. *Popielec, Boże Narodzenie, Dzień Matki, Święto Niepodległości*.

7. Nazwy dzielnic, placów, ulic, budowli, parków i zabytków, np. *Rynek, Lewandówka, Sukiennice, Czajkowskiego, Ogród Saski*.

8. Nazwy urzędów, władz, instytucji, szkół, towarzystw, organizacji, np. *Ministerstwo Oświaty, Szkoła im. Marii Konopnickiej, Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rada Najwyższa*.

9. Nazwy orderów i odznaczeń, np. *Złoty Krzyż Zasługi, Virtuti Militari, Za Odwagę*.

Uwaga! Nazwy dni, miesięcy, mieszkańców miast, członków organizacji, gatunków zwierząt lub roślin, okręgów administracyjnych, nazwy tańców oraz przymiotniki utworzone od imienia własnego miejscowości lub osoby pisze się małą literą, np. *maj, lwowianin, dog, malinówka, obwód doniecki, mazur, powstanie śląskie*.

664. Przepisz podane zdania i uzupełnij wyrazy wielkimi lub małymi literami.

Państwo ..olskie leży w ..uropie. Niektórzy ..łosi dobrze znają język ..rancuski. Stolicą ..krainy jest ..ijów, leży on nad ..nieprem. Każdy ..arszawianin albo ..aryżanin kocha swoje miasto. Półwysep ..rabski zamieszkują ..rabowie, w ..fryce mieszka dużo ..urzynów, a w ..meryce wielu ..ndian.

665. Przepisz podane nazwy i uzupełnij małymi lub wielkimi literami:

..ustralia, ..ustralijczyk, ..ustralijski kangur,
..ułgaria, ..ułgarka, pomidory ..ułgarskie,
..owicz, ..owiczanka (mieszkanka ..owicza), wycinanki ..owickie
..kraina, ..kraińskie piosenki, ..krainka

666. W podanych zdaniach odszukaj i wpisz do zeszytu ukryte nazwy.

kontynentów i państw:

Wzór: Ania zjadła ananasa. – Azja.

Gdzie te kamery każe pan ustawić?

Synku, baw się trochę ciszej.

Przynieś Uli raketę do tenisa.

Magda przyrządza frykasy.

rzek:

Kazio drapie się po głowie.

Ten szybkowar taki tani?

Smaczny bób ugotowała mama.

Co mówi sławna aktorka?

Kupiłem używany samochód.

miast:

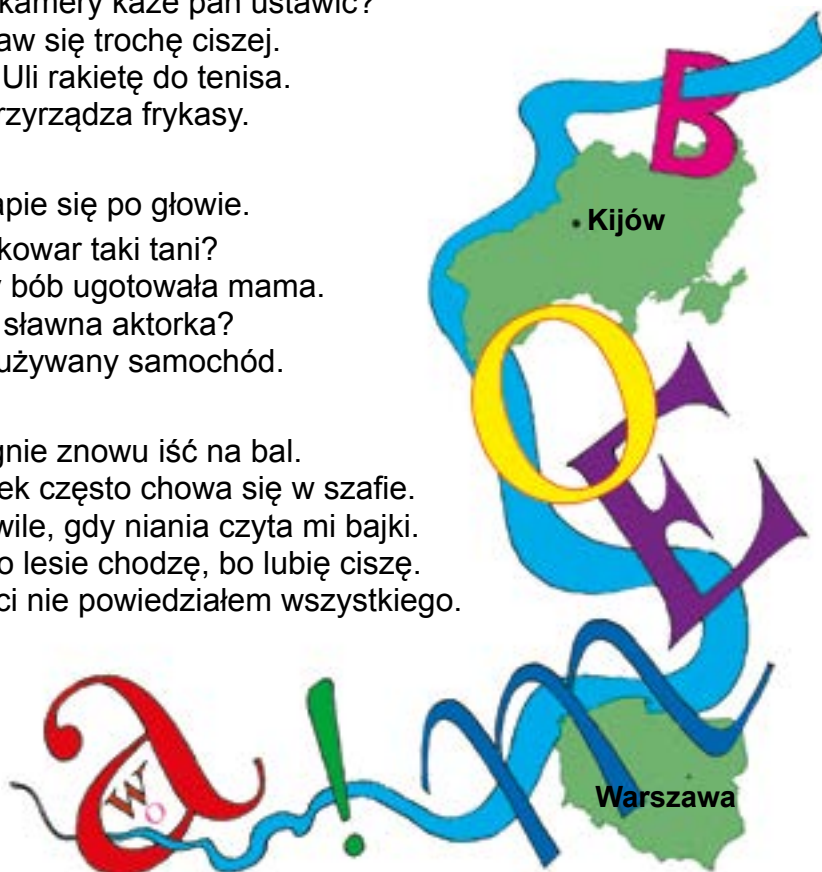
Ewa pragnie znowu iść na bal.

Mały Jacek często chowa się w szafie.

Lubię chwile, gdy niania czyta mi bajki.

Często po lesie chodzę, bo lubię ciszę.

Jeszcze ci nie powiedziałem wszystkiego.



667. Przepisz podane wyrażenia. Zamień, gdzie trzeba, małą literę w nawiasie na wielką.

..ans(h) ..ristian(ch) ..ndersen(a): „...tokrotka(s)”

..udwik(l) ..erzy(j) ..ern(k): „...erdynand(f) ..spaniały(w)”

..an(j) ..rzechwa(b): „...edmiomilowe(s) ..uty(b)”

668. Wypisz z podanego niżej tekstu wyróżnione wyrazy – w jednej grupie pisane wielką literą, w drugiej pisane małą literą. Ustnie uzasadnij ich użycie. Zatytułuj tekst.

Wszystkie dzieci na całym świecie chętnie uczestniczą w zabawach. Chłopcy z Malazji najczęściej bawią się bambusowymi tyczkami. Gra w klasy jest bardzo popularna w Stanach Zjednoczonych. Kamerun, leżący w Afryce Środkowej, jest krainą gorącą i jego mieszkańcy nie mogą narzekać na chłód. Korzystają z tego małe dzieci z plemienia Daba i bawią się w pobliżu domów całkiem nago. A oto dziewczynka szwedzka uganiana się za kołem, natomiast amerykański chłopiec bawi się na słońcu z własnym cieniem.

Chłopcy polscy bardzo chętnie bawią się w Indian, zwykle nadają sobie przydomki Rączy Jeleń lub Sokole Oko.

669. Uzupełnij zdanie wielkimi lub małymi literami.

(m)..arco (p)..olo był jednym z pierwszych (e)..uropejczyków, którzy dotarli do (ch)..in. W podróż wyruszył w 1271 roku. W trakcie wędrówki odwiedził wiele krajów (d)..alekiego (w)..schodu. Był między innymi w (p)..ersji, (i)..ndiach i na (s)..umatrze. Do swego rodzinnego miasta, (w)..enecji, powrócił dopiero po 24 latach. Spisana przez niego relacja z podróży po największym (k)..ontynencie (ś)..wiata wzbudziła duże zainteresowanie w całej (e)..uropie.

670. Odpowiedz na pytania.

Co odkrył Kolumb? Kto „wstrzymał Słońce i ruszył Ziemię”? Gdzie znajduje się góra Olimp? Co nazywamy „Czarnym Lądem”? Na jakim kontynencie leży Szwecja?

671. Uzupełnij tytuły książek wielką lub małą literą.

(t, w, t) „...ajemnicza ..yprawa ..omka”; (p, o) „...rzygody ..dyseusza”
(p, t, s) „...rzygody ..omka ..awyera”; (u, s) „...czniowie ..partakusa”
(w, z, d) „...akacjeuchami”.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

List. Jak napisać list?

672. Przyjrzyj się listowi. Zwróć szczególną uwagę na informacje podane w nawiasach, a następnie powiedz, jak powinien wyglądać prawidłowo napisany list. Skończysz z podanego słownictwa.

w prawym górnym rogu, na środku, od akapitu;
na końcu po napisaniu całości

Truskawiec, 3 X 2004
(miejscowość, data)

Kochana Rodzino!

(nagłówek – zwrot grzecznościowy)

Dziękuję Wam za listy. Ogromnie się ucieszyłam, czytając, że radzicie sobie beze mnie.

(wstęp – zdania wprowadzające, pozdrowienia, cel listu)

Czuję się coraz lepiej, a zabiegi już mnie tak nie męczą. Nie mogę doczekać się spotkania z Wami. Zarezerwowałam pokoje dla Was nie-daleko mego sanatorium, wykupiłam posiłki w barze i obmyśliłam plany wspólnych wędrówek po okolicy. A jest co zwiedzać i podziwiać. Sami się zresztą przekonacie. Bardzo za Wami tęsknię.

(rozwinięcie – informacja, którą chciało się przekazać)

Pozdrawiam Was wszystkich i całuję!

(formuła kończąca list, np. pozdrowienie, zwrot grzecznościowy)

Mama (podpis)

PS Nie zapomnijcie o płaszcach przeciwdeszczowych, bo tu często pada.

(dopisek – informacje, które przypomniały się po napisaniu listu)

673. a) Na podstawie udzielonych informacji napisz list do wybranej osoby, w którym przekażesz swoje wrażenia (z wycieczki, po obejrzeniu przedstawienia, po przeczytaniu książki); b) W jakim stylu piszemy listy?

674. a) Przeczytaj list twojej koleżanki i powiedz: a) jakie są w nim elementy, które powinny znaleźć się w każdym liście; b) co jest treścią listu; c) jakie zwroty grzecznościowe są użyte i jak są napisane?

Lwów, 3.02.2004

Kochana Tereniu!

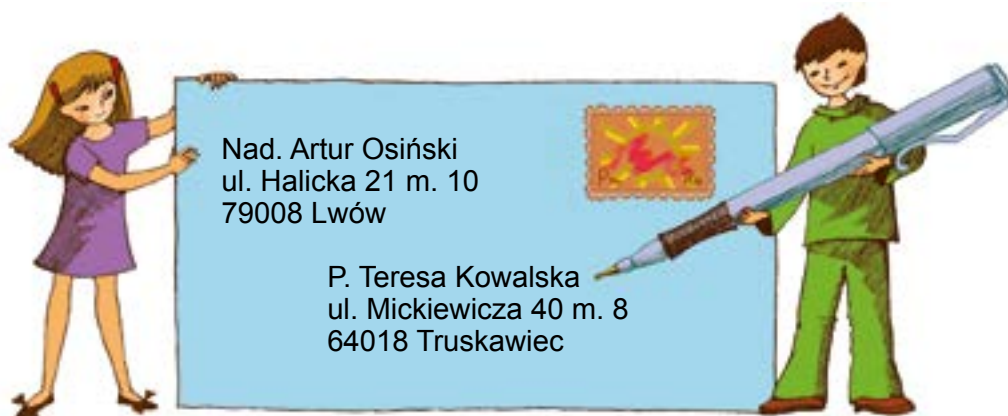
Dziękuję Ci za piękne widokówki i zdjęcia. Przypomnił mi czas, który spędziłam z Tobą. Jestem teraz w nowej szkole, ale nie mam takiej przyjaciółki.

Są tu piękne teatry. Gdyby Ci Rodzice pozwolili, mogłabyś przyjechać do nas. Pokażę Ci swoją szkołę, pójdziemy razem do teatru, do muzeum. Pokażę Ci moje piękne miasto.

Na tym kończę, całuję Ciebie. Pozdrawiam serdecznie Twoich Rodziców.

Halinka

675. Napisz list do koleżanki lub kolegi o wydarzeniach w twojej klasie lub w twojej szkole. Popatrz, jak należy adresować list.



676. Przepisz wyrazy. W razie potrzeby postaw cudzysłów, wyjaśnij pisownię wielkiej litery.

gazeta Przegląd Sportowy, Gazeta Lwowska, Dzień Dziecka, Zasłużony dla Kultury Polskiej, W pustyni i w puszczy, Bitwa pod Raławicami, Rada Miejska, Władysław Warneńczyk, pomnik Adama Mickiewicza, okręt Taras Szewczenko, Wielka Niedźwiedzica, Uniwersytet Jagielloński, Wielkanoc.

677. Przetłumacz na język ukraiński.

Jeden z najdawniejszych rysunków geograficznych znaleziono w 70. latach XX wieku w czerkaskim obwodzie na Ukrainie. Rysunek wyrzeźbiono na tle mamuta. Przedstawia on górę, drzewa i rzekę, nad którą znajdują się cztery budowle. Uczniowie twierdzą, że jest to jedna z najdawniejszych map ułożona przez naszych przodków 15 tys. lat temu.

(wg "Geografii")

§ 46. Rodzaj rzeczowników

Każdy rzeczownik ma tylko jeden rodzaj: *zeszyt, piórnik* – **rodzaj męski**; *ławka, klasa* – **rodzaj żeński**; *pióro, śniadanie* – **rodzaj nijaki**.

678. Wypisz z tekstu rzeczowniki, które są nazwami kosmetyków. Utwórz formę M. lp. Określ rodzaj każdego z tych rzeczowników.

Kosmetyki nie są wynalazkiem współczesnym. Już w starożytnym Egipcie używano różu, pudru i szminki do warg. Brwi i rzęsy czerniono

tuszem. Na powieki nakładano zielone cienie. Paznokcie barwiono na kolor czerwony i złoty. Malowali się również mężczyźni. W powszechnym użyciu były również wonne olejki i rozmaite pachnidła.

Istnieje grupa rzeczowników, których rodzaj gramatyczny jest zależny od rodzaju naturalnego, np. ta **beksa** (Krzysia) – rodzaj żeński;

ten **beksa** (Marek) – rodzaj męski;

biedny **sierota** – rodzaj męski;

biedna **sierota** – rodzaj żeński.

679. Spośród wyrazów wybierz rzeczowniki rodzaju żeńskiego, męskiego, nijakiego. Zapisz je w trzech grupach.

SAMOCHWAŁA

Samochwała w kącie stała

I tak wciąż opowiadała:

– Zdolna jestem niesłuchanie,

Najpiękniejsze mam ubranie,

Moja buzia tryska zdrowiem,

Jak coś powiem, to już powiem,

Jak odpowiem, to roztropnie,

W szkole mam najlepsze stopnie,

Śpiewam lepiej niż w operze,

Świetnie jeżdżę na rowerze,

Znakomicie muchy łapię.

Wiem, gdzie Wisła jest na mapie,

Jestem mądra, jestem zgrabna,

Wiotka, słodka i powabna,

A w dodatku, daję słowo,

Mam rodzinę wyjątkową:

Tato mój do pieca sięga,

Moja mama – taka tęga,

Moja siostra – taka mała,

A ja jestem – samochwała!

(J. Brzechwa)



680. Ułóż kilka zdań, wykorzystaj podane rzeczowniki wspólnorodzajowe, używając ich zarówno w rodzaju męskim jak i żeńskim.

gapa, maruda, niedołęga, wiercipięta, gaduła, niezdara

681. Odmień przez przypadki w liczbie pojedynczej i mnogiej rzeczownik wspólnorodzajowy „gaduła”.

682. a) W związku z częstymi błędami dotyczącymi rodzajów rzeczownika zapamiętaj:



TEN

rožen
podkoszulek
por
kafelek
ogórek

TA

kontrola
pomarańcza
pieczarka
gerbera
strucla



b) Użyj w zdaniach 5 z podanych wyżej rzeczowników.

683. Do rzeczowników rodzaju męskiego dobierz odpowiednie rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zapisz je parami.

gospodarz, pianista, lekarz, dyrektor, prezes, wilk, kolega,
dziennikarz, krawiec, nauczyciel, woźny, technik, orzeł

684. Wśród podanych rzeczowników znajdź grupy synonimów. W nawiasach zapisz rodzaj każdego rzeczownika.

Wzór: rys (m.), cecha (ż.), zamię (n.).

chwała, cześć, góra, kij, szacunek, laga, patyk, wzgórze,
pagórek, laska, poważanie, wzniesienie, tyka

§ 47. Liczba rzeczowników

685. Przeczytaj fragment wiersza Marii Konopnickiej „Wolny najmita”. Wypisz wyróżnione wyrazy, obok napisz, w jakiej liczbie zostały one użyte.

Wąską ścieżyną, co wije się wstęgą
Między półkami jęczmienia i żyta,
Szedł blady, nędzną odziany siermięgą,
Wolny najmita.

Rok ten był ciężki: ulewa smagała
Srebrnym swym biczem wiosenne zasiewy
I ziemia we łzach zaledwie wydała
Słomę a plewy.

Rzeczownik występuje w liczbie pojedynczej lub mnogiej. **Liczbę pojedynczej** używamy, kiedy mówimy o jednej osobie, zwierzęciu lub przedmiocie (np. *mama, kraj, jabłko*), **liczby mnogiej** używamy, kiedy mówimy o dwu lub więcej osobach czy przedmiotach (np. *kraje, jabłka, kartki*).

W języku polskim są rzeczowniki używane wyłącznie w liczbie pojedynczej. Są to:

- a) imiona osób, np. *Jan Matejko, Fryderyk Chopin*;
- b) większość nazw geograficznych, np. *Europa, Kaukaz, Wiedeń*;
- c) rzeczowniki takie, jak np. *benzyna, starość*.

Niektórych rzeczowników używamy wyłącznie w liczbie mnogiej, chociaż oznaczają one tylko jeden przedmiot, np. *spodnie, widły*.

Są rzeczowniki, które zmieniając liczby, zmieniają znaczenie, np. *posiłek – posiłki* (wojsko stojące w odwodzie).

686. Od następujących rzeczowników utwórz mianownik liczby mnogiej. Ułóż w liczbie mnogiej z tym rzeczownikiem zdania.

brat, koleżanka, pisarz, wiersz, deszcz

687. W jakiej liczbie używamy następujące rzeczowniki: *nożyce, obcęgi, grabie, widły, sanki, okulary, spodnie*? Czy posiadają one liczbę pojedynczą?

688. Zapisz rzeczowniki, które mają tylko liczbę pojedynczą. Dopisz po 2–3 rzeczowniki oznaczające: a) nazwy ugrupowań ludzi; b) nazwy materiałów i substancji; c) nazwy czynności. Wykorzystaj wyrazy:

benzyna, gips, węgiel, nafta, nauczycielstwo, chłopstwo,
inteligencja, szycie, czytanie, pisanie, drukowanie

- a) młodzież, ludzkość, ... b) masło, mleko, ... c) leżenie, śpiewanie, ...

§ 48. Rzeczownik w związku z przymiotnikiem

689. a) Wypisz rzeczowniki wraz z przymiotnikami, które z nimi się łączą. Obok napisz liczbę, rodzaj i przypadek.

Płynie, wije się rzeczka
Jak błyszcząca wstążeczka,
Tu się srebrzy, tam ginie,
A tam znowu wypłynie.
Woda w rzeczce przejrzysta,
Zimna, bystra i czysta,
Biegnać mruczy i szumi,
Ale kto ją zrozumie?

(J. Tuwim)

- b) Czy rzeczownik zgadza się z przymiotnikiem w liczbie, rodzaju i przypadku?

Liczba, rodzaj, przypadek przymiotnika zawsze zależy od przypadku, liczby i rodzaju rzeczownika.

Np. *obcy nauczyciel* – M., lp., r.m.

obcy nauczyciele – M., lm., forma męskoosobowa.

690. Znajdź przymiotniki i określone przez nie rzeczowniki. Podaj przypadek, liczbę i rodzaj rzeczowników i przymiotników.

Zziębnięci, głodni i przerażeni chłopcy biegli długo bez słowa. Pędzili bezdrożem, okolica bowiem była pusta i bezludna. Za nimi biegł strach, niewidzialny i niesłyszalny, ale czasem czuli zimne mrowie na plecach, jakby lodowaty jego oddech.

(wg K. Makuszyńskiego „O dwóch takich, co ukradli księżyc”).

691. Jaką formę powinny mieć znajdujące się w nawiasach przymiotniki? Uzasadnij swoją propozycję.

Skoro słońce zegnało znad moczarów (siwa) mgły, jak pasterz spędza (ciężki) i (leniwy) krowy z pastwiska, znowu wstąpiła w nich odwaga. Ujrzeni, że przebyli noc w (zapadłe) dziurze, na jakiejś kępie. Węża znikły, dokoła nie było żadnej (żywe) istoty. Wydostali się szybko z (wstręt-na) legowiska na (sucha) ziemia.

(wg K. Makuszyńskiego „O dwóch takich, co ukradli księżyc”)

692. Jakimi innymi przymiotnikami można zastąpić wyraz *fajny*, którego nadużył w swej wypowiedzi jeden z twoich kolegów? Nadaj tym przymiotnikom odpowiednie formy.

Byłem wczoraj na fajnym filmie o dinozaurach. Fajne to były zwierzęta i żyły w fajnych czasach, kiedy nie trzeba było chodzić do szkoły. I wiesz, te dinozaury fajne takie ruchy robiły, ale tak w ogóle, to one nikomu nie szkodziły, nie były drapieżne. I potem nagle wyginęły.

693. Połącz w zdania grupy składniowe z prawej strony z grupami z lewej. Powiedz, jakimi przypadkami rzeczowników rządzą występujące w tych zdaniach czasowniki.

Andrzej adresuje

Jędrzek bawi

Kot goni

Kasia nazwała

Staś uczy się

Maciek współzawodniczy

Halinkę opowieściami

list do babci

Maćka niezdarą

mysz

z Jarkiem o miejsce

geografii w reprezentacji szkoły

694. Przepisz podane zdania, uzupełniając je rzeczownikami w odpowiednim przypadku. Określ przypadek każdego z tych rzeczowników.

Dobrze rozwiązałem Jeszcze nie rozwiązałem Ufam ..., którzy dotrzymują słowo. Często marzę o Kierowcy powinni przestrzegać ... drogowych.

695. Uzupełnij podane zdania odpowiednimi formami czasowników z ramki.

kupić, nie przyjąć, podarować, uprawiać, zaśpiewać, zdemolować

Krzysiek ... Marcie na urodziny książkę.

Kasia ... od Maćka prezentu.

Jacek ... w sklepie sól, cukier i mąkę.

Teresa ... na szkolnym koncercie piosenkę.

Iwona ... biegi i skoki.

Chuligani ... trybuny i płytę boiska.

696. Popraw błędy w podanych zdaniach. Uzasadnij tę zmianę.

Całą zimę uczyłem się trudną sztukę liczenia ułamków. Andrzej jeździł trzykołowego wózka rowerowego, czyli riksą. Pracę pisałem wieczne pióro, obraz malowałem pędzel. Na Boże Narodzenie urządziliśmy szopka. Profesor skończył czytać i zamknął gruba książka. Na kartonie namalowaliśmy drzewy, ogrodu, domu.

697. Zamieszczone w nawiasach rzeczowniki zostały użyte w niewłaściwych przypadkach. Popraw to. Uzasadnij tę zmianę.

Jaśko przytroczony do kulbaki tracił chwilami (przytomności). Teraz odetchnął nieco. W uszach słyszał jeszcze, jak świszczało (powietrze), tętniły (kopytami) końskie. Tatar zepchnął (chłopiec) nagle z konia. Wtedy zobaczył innych (Tatarzy). Wokół płonęły (ognisko), przy nich uwijały się dzikie (postaciami).

(wg A. Nosalskiego „Przyjazd Króla Jegomości”)

698. W każdej z podanych grup wyrazów podkreśl przymiotniki. Odgadnij nazwy rzeczy, których określeniami są podkreślone przymiotniki. Zapisz te nazwy.

a) płasko, orzechowy, urodzinowy, złamać, pyszny, wysoko, wielki;

b) ciepło, zimne, gorycz, słodkie, waniliowe, puch, cierpliwość, owocowe;

c) twarda, miękko, prostokątna, kwadrat, apetyczna, kawa, deserowa.

699. a) Dla każdej pary rzeczowników wybierz pasujący przymiotnik i dopisz go w odpowiedniej formie. Podkreśl związki, w których przymiotniki zostały użyte w znaczeniu przenośnym.

kamienny, wilczy, krokodyli, tęgi

- | | | | |
|---------------|-------------|--------------|---------------|
| 1. ... schody | 2. ... łyzy | 3. ... mróz | 4. ... skowyt |
| ... serce | ... zęby | ... zapaśnik | ... apetyt |

- b) Wyjaśnij znaczenie utworzonych związków.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Opowiadanie o wydarzeniu

700. a) Przeczytaj tekst. Określ jego temat i główną myśl. b) Przypomnij sobie, co to jest opowiadanie. Czy ten tekst można nazwać opowiadaniem?

MARVIN I MEWA

Gdy dotarłem do połowy drogi, zauważyłem, że do wyspy jest dużo dalej, niż kiedykolwiek przypuszczałem. Zacząłem już odczuwać ciężar wiosła. (...)

Nie, chyba nie dam rady. Wiatr był jak nieprzenikniony mur. Łódź, znoszona przez fale, zaczynała się kolebać. Zaciśnąłem zęby i przełknąłem grudkę strachu. (...)

Pracowałem z całej siły wiosłami, by dotrzeć do wyspy, która zbliżała się powoli. Cały krajobraz stał się groźny. Nad lądem toczył się słaby huk burzy. (...) Woda przelewała się przez burtę. Ramiona zaczęły mi ciążyć jak napięte liny, bolały mnie mięśnie i poczułem się strasznie osamotniony. Przez całą wieczność chyba ani nic nie widziałem, ani



nic nie myślałem. Aż wpadłem w gęste szuwały. (...) utknąłem wśród przybrzeżnych kamieni i łódź zaczęła przechylać się na boki.

Nagle zjawił się na brzegu chłopak w niebieskiej koszuli. Stał i przypatrywał mi się.

– Halo! – zawołałem. – Pomóż mi! Nie mogę dostać się na ląd.

Stał dalej bez ruchu i patrzył.
– Hej! Chodź mi pomóc!

Wszedł do wody i brodząc, dotarł do łódki. Chwycił za burtę i wyciągnął łódź na brzeg, jak gdyby była łupinką orzecha. Gdy odwrócił się do mnie, zobaczyłem, że twarz jego jest całkiem nieruchoma. Oczy rozstawione miał szeroko, skórę na policzkach napiętą. W jego wyglądzie było coś komicznego.

– Już jesteś na lądzie.

Głos miał cieńszy i bardziej dziecinny, niż na to wyglądał. Był przecież duży i silnie zbudowany, opalony na brąz. Wydawał się trochę wystraszony. Miał całkiem jasne włosy, górna warga była jakby nieruchoma.

– Serwus. Nazywam się Janek. Mieszkam tam, na Sosnowym Cyplu. Był taki wiatr, że nie miałem siły dopłynąć z powrotem.

– Ja jestem Marvin.

– Marvin? Jakie dziwne imię.

Staliśmy naprzeciw siebie jak na jakimś przyjęciu.

– To moje imię. Marvin. Mamusia mi je nadała. (...)

– Gdzie mieszkasz?

– W domu. Przyjechałeś pobawić się ze mną?

Stał nieco pochylony do przodu, ramiona zwisały mu po bokach. Był co najmniej o głowę wyższy ode mnie. Miał może dwadzieścia lat. (...)

Na twarz upadło mi kilka kropli deszczu.

Wiatr szarpał olchy i kładł szuwały w kołyszące się fale. Słysząc było głucho grzmoty: przychodziły raz po raz, przetaczały się z nagłymi przerwami gdzieś pośród chmur na północy.

Bo Carpelan

(fragment książki Łuk, tłum. Z. Łanowski)

?! Odpowiedz na pytania:

1. Jakie wydarzenie jest przedstawione w tekście?
2. Od czego zaczyna się to opowiadanie?
3. Jaki moment można nazwać kulminacyjnym?
4. Czym zakończyły się opisane wydarzenia?

Zwróć uwagę! W opowiadaniu przedstawione jest wydarzenie z życia bohaterów. Można w tym opowiadaniu wyróżnić trzy części: wstęp (zawiązanie akcji), kulminację i zakończenie.

701. Przeczytaj tematy wypracowań. Które z nich można zbudować według schematu: wstęp, kulminacja, zakończenie.

Na morzu. Wycieczka do muzeum. Przygoda w lesie. Może liczyć na przyjaciela.

702. Porównaj podany dialog z opowiadaniem. Zastanów się, jakich zmian trzeba było dokonać, aby przekształcić dialog w opowiadanie.

Dialog	Opowiadanie
<ul style="list-style-type: none">– Co ci dolega?– Boli mnie ząb. Taki z tyłu.– Proszę, usiądź na fotelu.– Oj, boję się, proszę pani!– Nic się nie bój. Zobaczę, co się dzieje z tym bolącym zębem.O! jest mała dziurka. Boli?– Uhm.	Dzisiaj byłem w gabinecie denty- stycznym. Lekarka zapytała, co mi dolega. Później kazała mi usiąść na fotelu. Bardzo się bałem, ale nie miałem wyjścia. Dentystka zauwa- żyła w moim zębie małą dziurkę.

Wskaż:

- które zdanie wyjaśniające sytuację dodano,
- jakie wyrazy i dlaczego dodano, które pominięto,
- które znaki przestankowe opuszczono,
- co nowego pojawiło się w opowiadaniu.

§ 49. Odmiana rzeczowników

703. Określ przypadek i liczbę rzeczowników wyróżnionych. Postaw odpowiednie pytania.

Dobry **syn** pomaga matce.

Prośba **syna** wzruszyła ojca.

Ojciec pomagał **synowi**.

Wśród powracających ojciec ujrzał **syna**.

Wyruszyliśmy na wycieczkę z **synem**.

Stary człowiek długo opowiadał o swoim **synu**.

Czekam na ciebie, **synu**!

W klasach poprzednich poznaliśmy przypadki, przez które odmienia się rzeczownik. Odmianę przez przypadki i liczby nazywamy **deklinacją**.

M. – kto? co?

D. – kogo? czego?

C. – komu? czemu?

B. – kogo? co?

N. – kim? czym?

Mc. – o kim? o czym?

W. – (o)

W deklinacji rzeczowników wyróżniamy **deklinację męską, żeńską i nijaką**.

Deklinacja męska – to odmiana rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych w mianowniku lp. na spółgłoskę twardą, miękką lub stwardniałą oraz rzeczowników zdrobniałych na **-o**, np. *chłop, dąb, koń, wąż, wujcio, Kazio*.

Deklinacja żeńska – to odmiana przez przypadki i liczby właściwe rzeczownikom rodzaju żeńskiego, zakończonym w mianowniku lp. na **-a, -i** oraz na spółgłoskę miękką lub stwardniałą, np. *praca, gospodyni, łódź, rzecz*.

Deklinacja nijaka – to odmiana właściwa rzeczownikom rodzaju nijakiego zakończonym w mianowniku lp. na: **-o, -e, -ę**, np. *okno, imię, pole*.

Przykłady deklinacji rzeczowników rodzaju męskiego:

Przy- pa- dek	Liczba pojedyncza						Zesta- wienie końcówek
M.	Piec	chłop	pan	stół	liść	Kazio	–*, -o
D.	pieca	chłopa	pana	stołu	liścia	Kazia	-a, -u
C.	piecowi	chłopu	panu	stołowi	liściowi	Kaziowi	-owi, -u
B.	piec	chłopa	pana	stół	liść	Kazia	–, -a
N.	piecem	chłopem	panem	stołem	liściem	Kaziem	-em
Mc.	piecu	chłopie	panu	stole	liściu	Kaziu	-u, -e
W.	piecu	chłopie	panie	stole	liściu	Kaziu	-u, -e

Przy- pa- dek	Liczba mnoga						Zesta- wienie końcówek
M.	piece	chłopi	panowie	stoły	liście	Kaziowie	-e, -i, -y, -owie
D.	pieców	chłopów	panów	stołów	liści	Kaziów	-ów, -i
C.	piecom	chłopom	panom	stołom	liściom	Kaziom	-om
B.	piece	chłopów	panów	stoły	liście	Kaziów	-e, -ów, -y
N.	piecami	chłopami	panami	stołami	liściami	Kaziami	-ami, -mi
Mc.	piecach	chłopach	panach	stołach	liściach	Kaziach	-ach
W.	piece	chłopi	panowie	stoły	liście	Kaziowie	-e, -i, -y, -owie

* Kreska oznacza brak końcówki.

Przykłady deklinacji rzeczowników rodzaju żeńskiego:

Przy- padek	Liczba pojedyncza					Zestawienie końcówek
M.	matka	praca	gospodyni	kość	mysz	-a, -i, –
D.	matki	pracy	gospodyni	kości	myszy	-i, -y
C.	matce	pracy	gospodyni	kości	myszy	-e, -i, -y
B.	matkę	pracę	gospodynię	kość	mysz	-ę, –
N.	matką	pracą	gospodynią	kością	myszą	-ą
Mc.	matce	pracy	gospodyni	kości	myszy	-e, -i, -y
W.	matko	praco	gospodyni	kości	myszy	-o, -i, -y

Przy- padek	Liczba mnoga					Zestawienie końcówek
M.	matki	prace	gospodynie	kości	myszy	-e, -i, -y
D.	matek	prac	gospodyń	kości	myszy	–, -i, -y
C.	matkom	pracom	gospodyniom	kościom	myszom	-om
B.	matki	prace	gospodynie	kości	myszy	-e, -i, -y
N.	matkami	pracami	gospodyniami	kośćmi	myszami	-ami, -mi
Mc.	matkach	pracach	gospodyniach	kościach	myszach	-ach
W.	matki	prace	gospodynie	kości	myszy	-e, -i, -y

Przykłady deklinacji rzeczowników rodzaju nijakiego:

Przy- padek	Liczba pojedyncza					Zestawienie końcówek
M.	pióro	jabłko	pole	imię	cielę	-o, -e, -ę
D.	pióra	jabłka	pola	imienia	cielęcia	-a
C.	pióru	jabłku	polu	imieniu	cielęciu	-u
B.	pióro	jabłko	pole	imię	cielę	-o, -e, -ę
N.	piórem	jabłkiem	polem	imieniem	cielęciem	-em
Mc.	piórze	jabłku	polu	imieniu	cielęciu	-e, -u
W.	pióro	jabłko	pole	imię	cielę	-o, -e, -ę

Przy- padek	Liczba mnoga					Zestawienie końcówek
M.	pióra	jabłka	pola	imiona	cielęta	-a
D.	piór	jabłek	pól	imion	cieląt	–
C.	piórom	jabłkom	polom	imionom	cielętom	-om
B.	pióra	jabłka	pola	imiona	cielęta	-a
N.	piórami	jabłkami	polami	imionami	cielętami	-ami
Mc.	piórach	jabłkach	polach	imionach	cielętach	-ach
W.	pióra	jabłka	pola	imiona	cielęta	-a

704. a) Wskaż rzeczowniki. Określ ich przypadek, liczbę i rodzaj.

b) Do wyrazu *krnąbrny* dobierz synonimy.

WOŁY KRNABRNE

Miłe złego początki, lecz koniec żalosny.
Nie chciały w jarzmie chodzić woły podczas wiosny.
W jesieni nie woziły zboża do stodoły;
W zimie chleba nie stało, zjadł gospodarz woły.

(I. Krasicki)

Odmieniający się rzeczownik składa się z **tematu** i **końcówki**.

Temat w odmianie rzeczownika może się nieco zmieniać. Widać to z zestawienia następujących form:

las	szkoła	dąb	góra	mucha	kot
lesie	szkół	dębu	(o) górze	(o) musze	(o) kocie

Takie wymiany nazywamy **obocznością**.

Powstanie tematu, w których występuje wymiana głosek,
to – **tematy** oboczne.

705. a) Przepisz i uzupełnij.

W lasach pojawiły się ostatnio (wilk). Myśliwi urządzili obławę i zabili 3 (wilk). Podczas wycieczki w góry spotkałem 4 (turysta), mieli ze sobą 2 (pies). W czasie wakacji byłem w Karpatach. Było tam dużo (grzyb), zwłaszcza (rydz) i mnóstwo (jagoda). Ususzyliśmy sobie 2 (sznurek) grzybów.

b) Odmień w lp. i lm. rzeczowniki: *grzyb, wilk, jagoda*.

706. Ułóż zdanie z rzeczownikami w podanej formie.

kwiat – Mc. lp., pies – C. lp., kraj – D. lm., blacha – Mc. lp.

707. Oddziel końcówkę od tematu lub zaznacz końcówkę zerową. Wypisz oboczności tematu.

taniec – tańca,	spór – sporze,	zab – zębie,
moda – modzie – mód,	kartka – kartki – kartce – kartek	

708. Uzupełnij zdania rzeczownikami w odpowiedniej formie. W razie potrzeby zajrzyj do słownika.

Nie kupuj tego (hamak). Ze znudzeniem przyglądał się (mucha). Zapomnij o (zło), które cię wtedy spotkało. Z jednego (przypadek) nie można wyciągnąć takich wniosków. Nie potrafił określić (przypadek) tego rzeczownika. Na tym osiedlu nie ma żadnych (plac) zabaw.

§ 50. Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczowników

1. W deklinacji męskiej B. liczby pojedynczej rzeczowników żywych jest równy dopełniaczowi, np. widzę *brata, komara*; biernik liczby pojedynczej rzeczowników nieżywych jest równy mianownikowi, np. widzę *las, dom*.

Biernik liczby mnogiej rzeczowników osobowych równa się dopełniaczowi, np. widzę *uczniów, kolegów*. Biernik liczby mnogiej rzeczowników nieosobowych jest równy mianownikowi, np. widzę *konie, psy, stoły*.

2. Rzeczowniki z przyrostkami **-anin** mają następującą odmianę:

M.	mieszczanin	mieszczanie
D.	mieszczanina	mieszczan
C.	mieszczaninowi	mieszczanom
B.	mieszczanina	mieszczan
N.	mieszczaninem	mieszczanami
Mc.	mieszczaninie	mieszczanach
W.	mieszczanie	mieszczanie

Nazwy zakonów oraz nieliczne inne rzeczowniki na **-anin** mają w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **-ów**, np. *dominikanów, Amerykanów, republikanów*.

Rzeczowniki zakończone w mianowniku liczby pojedynczej na **-a** oraz nazwiska na **-o** mają następującą odmianę:

Liczba pojedyncza

M.	wojewoda	włóczęga	dowódca
D.	wojewody	włóczęgi	dowódcy
C.	wojewodzie	włóczędze	dowódcy
B.	wojewodę	włóczęgę	dowódcę
N.	wojewodą	włóczęgą	dowódcą
Mc.	wojewodzie	włóczędze	dowódcy
W.	wojewodo	włóczęgo	dowódco
M.	Kościuszko	Jagiello	
D.	Kościuszki	Jagielly	
C.	Kościuszcze	Jagielle	
B.	Kościuszkę	Jagiellę	
N.	Kościuszką	Jagiellą	
Mc.	Kościuszcze	Jagielle	
W.	Kościuszeko	Jagiello	

Liczba mnoga

M.	wojewodowie	włóczęgi	dowódcy
D.	wojewodów	włóczęgów	dowódców
C.	wojewodom	włóczęgom	dowódcom
B.	wojewodów	włóczęgów	dowódców
N.	wojewodami	włóczęgami	dowódcami
Mc.	wojewodach	włóczęgach	dowódcach
W.	wojewodowie	włóczęgi	dowódcy

M.	Kościuszkowie	Jagiellowie
D.	Kościuszków	Jagiellów
C.	Kościuszkom	Jagiellom
B.	Kościuszków	Jagiellów
N.	Kościuszkami	Jagiellami
Mc.	Kościuszkach	Jagiellach
W.	Kościuszkowie	Jagiellowie

	lp.	lm.	lp.	lm.
M.	poeta	poeci	mężczyzna	mężczyźni
D.	poety	poetów	mężczyzny	mężczyzn
C.	poeci	poetom	mężczyźnie	mężczyznom
B.	poetę	poetów	mężczyznę	mężczyzn
N.	poetą	poetami	mężczyzną	mężczyznami
Mc. (o)	poecie	(o) poetach	mężczyźnie	mężczyznom
W.	poeto!	poeci!	mężczyzno!	mężczyźni!

3. Rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone na **-a** lub **-o** (po spółgłosce twardej) mają **deklinację mieszaną**; w liczbie pojedynczej odmieniają się, jak rzeczowniki deklinacji żeńskiej, a w liczbie mnogiej mają formy deklinacji męskiej:

	lp.	lm.	lp.	lm.
M.	sędzia	sędziowie	muzeum	muzea
D.	sędziego	sędziów	muzeum	muzeów
C.	sędziemu	sędziom	muzeum	muzeom
B.	sędziego	sędziów	muzeum	muzea
N.	sędzią	sędziami	muzeum	muzeami
Mc.	sędzim	sędziach	muzeum	muzeach
W.	sędzio!	sędziowie!	muzeum!	muzea!

Deklinację mieszaną mają:

a) rzeczownik **sędzia**;

b) rzeczowniki rodzaju nijakiego obcego pochodzenia, zakończone na **-um** (*muzeum, gimnazjum* i in.)

4. Rzeczownik **ksiądz** ma następującą odmianę liczby mnogiej: *księża, księży, księżom, księży, księżmi, księżach, księża*.

Rzeczownik **brat** ma liczbę mnogą: *bracia, braci, braciom, braci, braćmi, braciach*.

Rzeczownik **człowiek** w liczbie mnogiej: *ludzie, ludzi*, itd. Podobnie rzeczownikowi **rok** odpowiada w lm. forma **lata**.

W języku polskim istnieje grupa rzeczowników nieodmiennych. Należą do tej grupy przede wszystkim rzeczowniki pochodzenia obcego, np. *boa, kakao, Kongo, okapi, salami, emu, mango, patio, atelier, graffiti* itp.

709. Podkreśl rzeczowniki nieodmienne. Uzupełnij nimi zdanie.

herbata, kakao, salami, bekon, Helsinki, Oslo

Nie zamawiałem ..., tylko czekoladę. Prosiłem o pizzę bez Czy w ...nie ma lepszej kawiarni?

710. W następujących zdaniach wstaw rzeczownik *ręka* w odpowiednim przypadku.

Cudze ... wygodne, ale niepożyteczne. Cugle wypadły mu z Słuchając koncertu, przyglądałem się ... pianisty. Podaj mi Młody kapitan ujął ster silnymi Żołnierz trzymał w ... karabin.

711. Następujące zdania uzupełnij odpowiednimi formami liczby mnogiej podanych w nawiasie rzeczowników.

Rybacy ponaprawiali porozrywane (oko) sieci. Precz z moich (oko). (Oko) lepiej pamiętają niż (ucho). Mierz dobrze (oko), pracuj dzielnie (ręka). Wszystkie filiżanki miały poodtrącane (ucho). We Lwowie jest wiele (muzeum) i liczne (archiwum). Nieszczęśliwemu poecie ciągle stała przed (oko) postać zmarłej Urszulki.

712. Uzupełnij aforyzmy odpowiednimi formami liczby mnogiej rzeczownika *przyjaciel*.

... nie należą do was. To wy należycie do
(*Agatha Christie*)

... nie są wcale wszyscy krewni i powinowaci, lecz ci, którzy myślą jednakowo o tym, co pożyteczne.
(*Demokryt*)

Mało jest ludzi, którzy by byli ... twej osoby, więcej jest ... twej fortuny. Ty też nie życz ... za wiele szczęścia, jeśli ich stracić nie chcesz.

(*Baltazar Gracian y Morales*)

Trochę naszego życia pozostanie zawsze w naszych ..., którzy nas zrozumieli i kochali.

(J. Joubuer)

713. W pierwszej grupie zdań wpisz odpowiednie formy liczby mnogiej rzeczownika *oko*, a w drugiej – rzeczownika *ucho*.

Ten stary sweter ma pełno
Długo patrzył na nią smutnymi
Przypatrywał się wielkim ... pływającym w rosole.
Nie noszę kulczyków, bo nie mam przekłutych
Kup igły z większymi W domu Asi wszystkie kubki nie mają

714. a) Wpisz odpowiednie formy rzeczownika *oko*, *ucho*.

Puścić coś mimo ...
Świecić ...
Rzucić ...
Mieć klapki na ...
Mieć czegoś powyżej ...
Zejdź mi ...
Ściany mają ...

b) Wyjaśnij znaczenie powyższych wyrażen.

715. Wpisz odpowiednie formy rzeczownika *sędzia*.

Na tym ... można polegać, to profesjonalista. Co za ..., powinien już iść na emeryturę. Kiedyś też byłem ... i znam się na tym. Widziałeś? Ten z dziesiątką powinien dostać od ... czerwoną kartkę. Spójrz na tego ..., jaki przystojny!

716. Wpisz poprawne formy podanych rzeczowników.

Skakanie z mostu na gumowej linie to pomysł pewnego (Amerykanin). W Polsce pierwszy klasztor (dominikanie) powstał w Krakowie w 1223 r. Wynalezienie gaśnicy (1905 r.) zawdzięczamy pewnemu (Rosjanin). Podział doby na godziny jest dziełem (Egipcjanin).

717. Wpisz odpowiednie formy rzeczowników: *Szewczenko*, *Fredro*, *Kościuszko*, *Franko*.

Poznaliśmy wiele pięknych wierszy (Taras Szewczenko). Ród (Fredro) obfitował w talenty literackie. Przed pomnikiem (Iwan Franko) zebrali się studenci. W Stanach Zjednoczonych czczona jest pamięć (Tadeusz Kościuszko). Polska piłka nożna wiele zawdzięcza (Grzegorz Lato).

718. Uzupełnij podane zdania właściwymi formami wyrazów w nawiasach.

W naszym mieście jest osiem (muzeum). (Sanatorium) w Truskawcu są znane na całym świecie. Chłopcy przyglądali się (akwarium) na wystawie sklepowej. Z przyjemnością słuchali (preludium) Szopena. Gromadzili dane z różnych (obserwatorium) meteorologicznych. Paryż, Rzym i Londyn są ważnymi (centrum) europejskiej kultury.

719. Uzupełnij podane zdania brakującymi formami rzeczownika *przyjaciel*.

To są moi Nie mam wielu Dam to moim Mam ... w całej szkole. Na tegoroczny obóz pojedę z Ciągłe myślę o moich

720. Rzeczowników umieszczonych w nawiasie użyj w odpowiedniej formie liczby mnogiej.

W średniowieczu rycerze-(chrześcijanin) powinni byli brać udział w wyprawach krzyżowych, aby nawracać (poganin). (Rzymianin) w starożytności podbili prawie całą Europę. Oparli im się (Słowianin). Grobowce faraonów – piramidy były dziełem tysięcy (Egipcjanin). Nawet najzwyczajni (dworzanin) uważali się za coś lepszego niż (mieszczanin) i (włościanin).

721. Rzeczowników w nawiasach użyj w odpowiednim przypadku liczby mnogiej.

Co roku wyjeżdżam na kolonie z młodszymi (bracia). Staram się pomóc swoim (bracia) w nauce. Wychowawca z (uczniowie) zamierza zwiedzić Kijów. Trudno pracuje się z (ludzie) mało obowiązkowymi. Halinka ma trzech (bracia). Często opowiada o swoich (bracia) koleżankom.

722. Przepisz, uzupełniając zdania odpowiednimi formami wyrazu *rok*.

Archeologowie natrafili na szczątki osady ludzkiej sprzed trzech tysięcy W starożytnej Grecji co cztery ... urządzano wielkie igrzyska sportowe zwane olimpiadami. Herbatę przywieźli do Europy w 1610 ... kupcy holenderscy z dalekiej wyspy Jawy.

723. Ułóż i napisz 5 zdań z rzeczownikiem *ludzie* w różnych przypadkach.

724. Przepisz, zmieniając liczbę pojedynczą rzeczownika *dziecko* na liczbę mnogą.

Małe dziecko bawiło się przed szkołą. Tatuś i mama kupują dziecku ciekawe zabawki. Na wycieczkę rodzice wzięli ze sobą dziecko. Pies Reks bawi się z dzieckiem. Matka z dumą opowiadała o swoim zdolnym dziecku.

725. Przepisz, uzupełniając zdania odpowiednimi formami wyrazu *ręka*.

Pamiętaj o myciu ... przed jedzeniem. Nie siadaj do stołu z brudnymi ... Brudne ... są często przyczyną groźnych chorób zakaźnych.

726. Od podanych wyrazów utwórz za pomocą formantów **-ista**, **-ysta** rzeczowniki oznaczające zajęcie ludzi.

Wzór: artyleria – artylerzysta.

aktyw, brygada, chór, cymbały, futbol, hokej, tenis,
maszyna, montaż, motocykl, rower, telefon, telegraf

§ 51. Odmiana rzeczowników rodzaju żeńskiego na -ja, -ia, -ea, -arnia, -ernia, -alnia, -elnia

Przyjrzyj się podanym wzorom odmiany rzeczowników i porównaj je z odmianą rzeczowników *niedziela* i *dynia*. Zwróć uwagę na formy dopełniacza liczby mnogiej.

Liczba pojedyncza

M.	alej- a	stacj- a	lini- a	ide- a	drukarni- a
D.	alej- i	stacj- i	lini- i	ide- i	drukarn- i
C.	ale- i	stacj- i	lini- i	ide- i	drukarn- i
B.	alej- ę	stacj- ę	lini- ę	ide- ę	drukarni- ę
N.	alej- ą	stacj- ą	lini- ą	ide- ą	drukarni- ą
Mc.	(w) ale- i	(o) stacj- i	(o) lini- i	(o) ide- i	(w) drukarn- i
W.	alej- o!	stacj- o!	lini- o!	ide- o!	drukarni- o!

Liczba mnoga

M.	alej- e	stacj- e	lini- e	ide- e	drukarni- e
D.	ale- ej	stac- yj	lini- ij	ide- i	drukarn- i
C.	alej- om	stacj- om	lini- om	ide- om	drukarni- om
B.	alej- e	stacj- e	lini- e	ide- e	drukarni- e
N.	alej- ami	stacj- ami	lini- ami	ide- ami	drukarni- ami
Mc.	(w) alej- ach	(o) stacj- ach	(o) lini- ach	(o) ide- ach	(o) drukarni- ach

Liczba pojedyncza

M.	niedziel- a	dyni- a
D.	niedziel- i	dyni- i
C.	niedziel- i	dyni- i
B.	niedziel- ę	dyni- ę
N.	niedziel- ą	dyni- ą
Mc.	(o) niedziel- i	(o) dyni- i
W.	niedziel- o!	dyni- o!

Liczba mnoga

niedziel- e	dyni- e
niedziel	dyni
niedziel- om	dyni- om
niedziel- e	dyni- e
niedziel- ami	dyni- ami
(o) niedziel- ach	(o) dyni- ach
niedziel- e!	dyni- e!

W dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowniki rodzaju żeńskiego na **-ja, -ia, -ea, -arnia, -ernia, -alnia, -elnia** mają końcówkę **-i**.

Np. *lekcji, historii, idei, spółdzielni*.

W rzeczownikach na **-ja, -ia** po spółgłoskach (*stacja, komisja*) obok formy z końcówką **-i** występują też formy czystego tematu zakończone na **-yj, -ij**. Np. *tych stacji i tych stacyj, komisji i komisyj*.

Rzeczowniki na **-ja** po samogłosce tracą w formach dopełniacza, celownika, miejscownika liczby pojedynczej spółgłoskę **j** w temacie: *nadziei, szyi*.

W rzeczownikach na **-ea** w żadnym przypadku nie zjawia się w temacie spółgłoska **j**.

727. Dopisz formy dopełniacza liczby mnogiej do następujących rzeczowników.

Wzór: lekcja – tych lekcji, lekcyj.

lilia, orchidea, szyja, komisja, pensja, knieja, aria, nadzieja,
żmija, kopalnia, cukiernia, spiżarnia, piekarnia

728. Przepisz podane niżej związki wyrazowe. Dopisz formę dopełniacza liczby pojedynczej.

lwowska telewizja	pachnąca akcja
trudna poezja	krótkie wakacje
zwykła fantazja	mała porcja
liczne komisje	węzłowa stacja
ożywiona dyskusja	dobra orientacja

729. Przepisz podane rzeczowniki w mianowniku lp. i dopisz formę celownika oraz dopełniacza lm.

Wzór: sytuacja – sytuacji, sytuacji.

akcja, tradycja, dyskusja, szyja, okazja, akademia,
opinia, komedia, chemia, zbroja, nadzieja, zawieja

730. Przepisz i uzupełnij zakończenie **-i, -ii, -ji**.

nie otrzymał promoc ...	nie budził sympat ...
nie był na akadem ...	wyjechał do Norweg ...
nie zjadłem kolacji ...	słuchał poez ...
szukałem fotograf ...	nie lubił sensac ...
oczekuję fer ...	udzielił instrukc ...
wstąpił do arm ...	wrócił z Syr ...

731. Przepisz, stawiając w odpowiedniej formie wyrazy ujęte w nawiasy.

W LESIE

Chłopcy szli leśną drogą, która wyprowadziła ich na małą polankę. Dalej las był wycięty. Poręba podobna była do wielkiej (aleja) idącej w głąb lasu. Paweł gestem ręki nakazywał milczenie w (nadzieja), że może zobaczą sarny. Jakoż niebawem ukazała się mała sarenka. Wyciągnęła łebek na długiej (szyja) i poruszała nim chwilę z uwagą i ciekawością. Wreszcie skoczyła w bok i zniknęła w (knieja).

732. Znajdź w magicznych kwadratach 9 wyrazów zakończonych na **-ia**, **-ja**. Zapisz je. Obok każdego dopisz formę dopełniacza lp.

P	A	S	T	A	C	J	A	N
K	Ł	O	D	A	N	I	A	K
M	O	K	N	I	E	J	A	R
Ż	M	I	J	A	S	N	O	P
Z	R	A	Z	G	R	A	J	A
P	O	S	T	A	J	N	I	A
M	O	S	T	O	J	A	K	I
P	U	F	I	L	I	A	N	A
Z	A	K	O	L	A	C	J	A

733. Rozwiąż krzyżówkę z rzeczownikami zakończonymi na **-ia**. Możesz je dobrać z ramki.

Pionowo:

1. Państwo leżące nad Bałtykiem.
2. Długi płaszcz podbity futrem, z szerokim kołnierzem, noszony kiedyś m.in. przez bogatą szlachtę.
3. Biały kwiat, znak czystości i niewinności.

Poziomo:

4. To, z czego zbudowany jest wszechświat.
5. Dzień poprzedzający inny dzień, przeddzień; uroczysta wieczora 24 XII.

Słowa, które ci pomogą: *materia, lilia, Dania, delia, wigilia.*

734. Ułóż krótkie opowiadanie, używając wyrazów:

cukiernia, piekarnia, kawiarnia, patelnia, spiżarnia

§ 52. Najważniejsze przyrostki rzeczowników

735. Porównaj rzeczowniki a) i b)? Za pomocą jakich przyrostków powstały? Podkreśl je. Co one oznaczają?

- a) nożyk, stolik, kotek, krówka, dziadus
b) psisko, cielsko, paluch, domisko, kocisko

Rzeczowniki zdrobniałe tworzymy za pomocą przyrostków: **-ik, -yk, -ek, -ka, -ko, -uś, -usia, -uszek, -uszek.**

Rzeczowniki zgrubiałe tworzymy za pomocą przyrostków: **-uch, -sko, -isko.**

736. Od podanych rzeczowników utwórz rzeczowniki zdrobniałe.

syn, tata, wnuk, mama, baba, dziad, wuj, stryj, brat, dzban, kogut, serce, kołnierz, talerz, siostra, palec, twarz, oko, nos, usta, serce, ręka, noga

737. Przeczytaj podane grupy rzeczowników. Co oznaczają wyrazy każdej grupy? Za pomocą jakich przyrostków zostały utworzone?

- 1) stolarz, tokarz, tancerz; spawacz, badacz; maszynista, masażysta; robotnik, ogrodnik; nauczyciel, kierowca;
- 2) sypialnia, jadalnia, kopalnia; skocznia, szatnia, gazownia;
- 3) szydło, mydło, kowadło; wyłącznik; tokarka, obrabiarka

Rzeczowniki tworzymy od różnych części mowy za pomocą przyrostków:

- a) od czasowników (*śpiewać – śpiewanie, zamykać – zamykanie, tęsknić – tęsknota*);
- b) od przymiotników (*siwy – siwizna, szary – szarość, mądry – mądrość*);
- c) od liczebników (*pięć – piątka, pierwszy – pierwszeństwo*);
- d) od innych rzeczowników (*gitara – gitarzysta, chłop – chłopina, góral – góralka*)

Przyrostki nadają rzeczownikom nowe znaczenia lub odcienie znaczeniowe, np.

nazwy **osób** tworzą się za pomocą przyrostków:

-arz, -erz, -acz, -ista, -ysta, -nik, -ciel, -ca;

nazwy **miejsca**: **-nia, -alnia, -ownia;**

nazwy **narzędzi pracy**: **-dło, -nik, -acz, -arka.**

738. Od podanych wyrazów utwórz za pomocą różnych przyrostków rzeczowniki. Wskaż, co oznaczają utworzone rzeczowniki.

- a) prosić, grozić, bić, słuchać, mówić, uczynić, orać, myć;
- b) dobry, chytry, młody, nowy, mądry, głupi;
- c) rola, miasto, hokej, ogród, groch, mak, nauczyciel, pracownik

739. Przypomnij sobie zasady pisowni przyrostków **-arz**, **-erz**, **-mierz**, **-mistrz**. Od niżej podanych wyrazów utwórz nazwy wykonawców zawodów, zajęć i czynności. Podkreśl przyrostki.

kwestować, łąć, murować, malować, łyżwy, piec, ziolo,
pszczoła, pisać, rzeźba, kucharzyć, sekretarzować,
taksówka, żniwa, apteka, toczyć, pieśń, gospodarzyć

740. Napisz zdania z podanymi wyrazami, podkreśl przyrostki.

rzeźbiarz, kałamarz, kalendarz, kołnierz, korytarz, żołnierz

741. Od następujących wyrazów utwórz za pomocą przyrostków **-arz**, **-erz**, **-mierz**, **-mistrz** wyrazy o nowym znaczeniu.

sklep, zegar, woda, młyn, piec, tynk, wędka, druk,
wiosło, piosenka, koszykówka, kronika, kąt, fałsz

742. Przeczytaj podane wyrazy. Czy zauważyłeś różnicę w wymowie przyrostków **-ctwo** i **-dztwo**? Zapisz wyrazy, od których zostały one utworzone.

świadectwo –	sąsiedztwo –
górnictwo –	dowództwo –

743. Porównaj pary wyrazów, jaki przyrostek piszemy w II kolumnie?

ubogi – ubóstwo	szewc – szewstwo
mężny – męstwo	znawca – znawstwo
zwyciężyć – zwycięstwo	ryby łowić – rybołówstwo

Przyrostki **-dztwo** i **-ctwo** jednakowo brzmią. Przyrostek **-dztwo** piszemy w rzeczownikach, których temat kończy się na **d**, **dź** lub **dż** (*śledztwo* bo *śledzić*). W innych wypadkach zgodnie z wymową piszemy **-ctwo**. W przyrostku **-stwo** piszemy zawsze **s** (nie **z**). Jeśli w temacie jest **w**, to przed przyrostkiem **-stwo** piszemy **w**.

Wyjątki: *lenistwo*, *mistrzostwo*, *myślistwo*, *królestwo*.

744. Przepisz zdania, uzupełniając zakończeniami **-stwo** lub **-wstwo**.

Myśli.. i ryboło.. są przyjemnym wypoczynkiem. Do najgorszych ludzkich wad należy leni.. i marnotra... Chłopczyk wykazał prawdziwe mistrzo.. w narciar... Wyspy arktyczne to istne króle.. mnóstwa ptaków.

745. a) Dopisz do podanych niżej wyrazów po jednym rzeczowniku pokrewnym z ramki. Podkreśl zakończenie **-dztwo** i uzasadnij ustnie jego pisownię.

ohydztwo, szkaradztwo, jasnowidztwo, sąsiedztwo,
paskudztwo, krótkowidztwo, inwalidztwo, przywództwo

ohyda, paskuda, szkarada, krótkowidz, inwalida, sąsiad,
wódz, jasnowidz

- b) Znajdź grupę synonimów.

746. Przepisz podane niżej wyrazy i dopisz do każdego z nich po jednym pokrewnym wyrazie z ramki.

bogaty, szlachta, kupiec, krawiec, tkacz, krętać, rolnik, biedak,
górnik, lotnik, robak, próżniak

bogactwo, szlachectwo, krawiectwo, kupiectwo, krętaćstwo, rolnictwo
tkactwo, górnictwo, lotnictwo, biedactwo, próżniactwo, robactwo

747. Wypisz z podanych niżej zdań rzeczowniki z zakończeniem **-stwo** i uzasadnij ustnie ich pisownię.

Niedbalstwo jest przyczyną przykrych skutków. Cechowało ją nie-
znośne gadulstwo. Wychodzenie bez czapki na mróz to istne szaleń-
stwo. Ze sportów wodnych najbardziej podoba mi się żeglarstwo. Kro-
nikarstwo było powszechnie znane w średniowieczu. Malarstwo – to
najpopularniejsza dziedzina sztuki.

748. Przepisz podane niżej znaczenia i dopisz odpowiadające im rzeczowniki z ramki. Podkreśl w rzeczownikach zakończenie **-stwo**. Uzasadnij występowanie litery **w** przed zakończeniem **-stwo**.

rybołówstwo, językoznawstwo, przyrodoznawstwo, towaroznawstwo,
marnotrawstwo, gleboznawstwo, wychowawstwo

ryby łowić, towary znać, język znać, na marne trawić,
przyrodę znać, glebę znać, wychowawca

749. Zapisz rzeczowniki odpowiadające podanym niżej znaczeniom.

ziemia należąca do księcia – k...
ziemia należąca do hrabiego – h...
ziemia należąca do króla – k...
kraj – p...
zagrożenie – n...
niechęć do pracy – l...
nauka zajmująca się językiem – j...

§ 53. Pisownia rzeczowników zakończonych na -un, -unka, -unek

750. a) Porównaj podane czasowniki i utworzone od nich rzeczowniki. Zwróć uwagę na wyróżnione litery.

opiekować się – opiekun

ładować – ładunek

piastować – piastunka

pakować – pakunek

b) Jaką literę piszemy w czasownikach, a jaką w rzeczownikach?

W rzeczownikach zakończonych na **-un, -unka, -unek** zawsze piszemy **u**.

751. Za pomocą przyrostków **-un, -unka, -unek** utwórz rzeczowniki od podanych czasowników. Podkreśl przyrostki.

opiekować się, zwiastować, rysować, kierować, ratować

752. Przepisz, uzupełniając brakujące litery **ó** lub **u**.

Byłam jej piast..nką, jestem krewną, jedyną Zosi opiek..nką. Na koniec ojciec przywołał Tarasa i kazał mu wyjąć z podr..żnej torby płaski pak..nek zawinięty w szmatkę. Udałem się w kier..nku centrum miasta. Na twarzy pocziwej malowało się to wsp..łczenie bezsilne, kt..re przejm..je serce wobec nieszczęścia bez rat..nku.

753. Przepisz i uzupełnij wyrazy literami **ó** lub **u**.

Nasza opiekunka nie może się nami opiekować, gdyż często chor..je. Pozw..l, że zapłacę ten rach..nek. Dyżurny oddział zami..tł podw..rze i przygotował poczęst..nek dla gości. Cały ład..nek spadł z wozu i pogni..tł kwiaty na grządce. Żywię do ciebie wielki szac..nek.

754. Uzupełnij podane niżej zdania rzeczownikami wybranymi spośród następujących:

stosunek, ratunek, warunek, kierunek, podarunek

Podróżni zmienili ... wędrowniki.

Pospieszyłem na ... koledze.

Mój ... do rodziców jest serdeczny.

Otrzymałem piękny ... od przyjaciół.

Twój ... spełnię bez wahania.

755. a) Z podanych niżej zdań wypisz rzeczowniki z przyrostkami **-un, -unka**. Podkreśl przyrostki.

Janusz Korczak to przede wszystkim wspaniały opiekun dzieci. Pia-
stunka Adama Mickiewicza często opowiadała mu baśnie i legendy. Ni-
sko krążące nad ziemią jaskółki są zwiastunkami deszczu. Zwiastunem
wiosny jest bocian.

- b) Do wyrazu *piastunka* dobierz synonimy.

§ 54. Pisownia *nie* z rzeczownikiem

756. Przeczytaj. Zwróć uwagę na to, jak są napisane wyróżnione wyrazy.

Nieczułość dziecka bardzo martwiła rodziców. **Niepogoda** prześlado-
wała nas. **Niedbalstwo** i **niechlujstwo** – to wady ludzkie.

Winę ponosi **nie dziecko**, lecz rodzice. **Nie prawda**, lecz kłamstwo
do tego doprowadziło.

Partykulę **nie** z rzeczownikiem piszemy łącznie, np. *nieuczciwość*,
niedokładność.

Jeżeli wyraz **nie** wyraża przeciwstawienie, wtedy rzeczownik z **nie**
piszemy rozdzielnie, np.: *nie pokój, a wojna; nie porządek, a bałagan*.

757. Do podanych rzeczowników dopisz **nie**, ułóż z nimi zdania.

prawda, uwaga, zdolność, szczęście, przyjaciel

758. Przepisz podane niżej rzeczowniki, dopisując do każdego rzeczownika z I kolum-
ny odpowiadający mu znaczeniem rzeczownik z II kolumny.

I	II
nieprzyjaciel	słabość
niepogoda	bieda
nieufność	brud
niepokój	kłótnie, swary
niedostatek	wróg
niezgoda	słota
niemoc	brak zaufania
nieczystość	głupota
nierozsądek	obawa

759. Ułóż zdania z podanymi wyrazami, pisząc je raz łącznie, raz oddzielnie.

niepogoda, nieprawda, niewdzięczność

760. Przepisz podane rzeczowniki i uzupełnij je przeczeniem **nie**.

...hałasowanie	...jadanie
...chodzenie	...porozumienie
...zaśmiecanie	...zapisywanie
...przygotowanie	...ściąganie
...przychodzenie	...zakłócanie

761. Przepisz podane niżej wyrażenia i zwroty. Wpisz zamiast kropek przeczenie **nie**.

Nie rozumiałem ...przyjaciół.
Nie było to takie ...szczęście.
U niego stwierdzono ...dobór witamin.
Wielu ludzi godzi się z ...pogodą.
Groziło nam ...bezpieczeństwo.
Nie wolno tolerować ...posłuszeństwa.
W mieszkaniu panował ...porządek.
Mecz skończył się ...powodzeniem.
Janek jadł śniadanie z ...chęcią.



762. Przepisz następujące zdania, stawiając w miejsca kropek odpowiednią pisownię **nie**.

Po długiej, ciężkiej (...)woli naród wreszcie odzyskał (...)podległość. Wojna przynosi (...)wolność i (...)szczęście, lecz nędzę, łzy, głód. Pozbawione posiłków wojska poddały się na łaskę i (...)łaskę (...)przyjaciela. Tyś mi (...)przyjacielem byłeś, ale wrogiem. Tu będzie (...)pokój, a kuchnia.

763. Przetłumacz tekst na język polski. Podkreśl w nim rzeczowniki. Ustnie określ styl tekstu.

Хто бував на Україні? Хто знає Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садах, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече – і злічити, здається, не можна!

...А щебетання гриміло й розкочувалося до самого світу – так-таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

(Марко Вовчок, уривок з казки "Кармалюк")

rz, ż

Zbliża się moja ulubiona pora roku – zima. Koleżanka Grzegorza, Grażyna, nie może się doczekać zjeżdżania na sankach. Marzena i Małgorzata również uważnie wypatrują pierwszych oznak mrozu. Obiecały rodzicom, że nie będą ślizgać się po zamrzniętych jeziorach. Każde dziecko wie, że wejście na lód jest groźne. Błażej uważa się za odwważnego, ponieważ jeździł na łyżwach po zamrzniętym jeziorze. Grzegorz drżał z przerażenia, gdy przyglądał się wyczynom towarzysza. Obiecał sobie, że zostanie narciarzem. Spojrzał w przyszłość i ujrzał siebie w pierwszym rzędzie obok mistrza – Adama Małysza.

ó, rz, ż

Córka wujka Józefa, Róża, wyruszyła w góry. Podróżowała czółnem i podziwiała różne zwierzęta: wiewiórki, króliki, a nawet żółwie. Na skraju lasu odkryła cudowne źródło, w którym mieszkały wróżki. Nad ich głowami latały jaskółki, wróble i sójki. Róża usiadła na skalnej półce i słuchała ptasiego chóru. Później poczuła głód, więc spróbowała pysznych kanapek z ogórkiem. Nagle dziewczyna zobaczyła, że jest już ósma i postanowiła wrócić ze swej kryjówki do domu. Tatuś bardzo się uradował, bo była ulewa. Córunia ucieszyła się, że ktoś się nią zaopiekuje.

h, ch

W szkole na przerwach panują hałas, huk i harmider. Słysząc wrzaski oraz śmiechy wszystkich uczniów. Po schodach jak chmary much zbiegają dzieci. Kiedy wbiegną do sal, na korytarzach leżą różne paprochy i okruszki. Teraz już siedzą cicho, bo pani zapowiedziała klasówkę z historii.

nie z różnymi częściami mowy

Magda nie odrobiła pracy domowej z matematyki. Nie pamiętała o klasówce z przyrody. Za nieprzygotowanie do zajęć dostała jedynkę. Kasia pocieszała koleżankę, żeby się nie martwiła. Czasami nieszczęścia chodzą parami. Magda zrozumiała, że lepiej być systematycznym i nie leniuchować. Stare przysłowie mówi: „Czego Jaś się nie nauczył, tego Jan nie będzie umiał.”

wielka i mała litera

Pani Róża mieszka w Polsce, na Mazurach. Jej rodzinne miasto – Ełk leży nad malowniczym jeziorem. Wszyscy ęlczenie są dumni z pięknej okolicy i czystego powietrza. Od wysokich Tatr i szumiących fal Morza Bałtyckiego wołą łagodny powiew wiatru nad brzegiem jeziora. Na całej polskiej ziemi, a może nawet w Europie nie ma tylu lasów i zieleni.

ę, ą, en, om, em

Bolą mnie zęby, więc jutro pójdę z koleżanką do dentysty. Lekarz wstawi mi plombę. Mama w nagrodę obiecała mi piękny prezent w postaci książki. Pokażę ją wszystkim kolegom. W wakacje pojadę nad morze. Będę odpoczywał z rodziną w domku kempingowym. Cały rok dobrze się uczyłem, ponieważ wziąłem sobie rady nauczycieli głęboko do serca. Teraz czekają mnie dni pełne słońca i kąpieli morskich.

Postanowienia Józka

(dyktando konkursowe)

Józek przygotowuje się do testu sprawdzającego wiedzę z baśni. Z ostatniej kartkówki otrzymał ocenę niedostateczną. Nie wiedział, jak pisze się wyrazy: ząb, drzemka, chwała, rzeżucha, lżejszy. Wahał się długo, ale nie mógł sobie przypomnieć. To były nieprzyjemne chwile. Nie chciałby znów zawieść mamy.

Teraz sumiennie przygotowuje się do klasówki o nieprawdopodobnych wydarzeniach w świecie baśni. Marzy o tym, że kiedyś stanie się tak odważny jak rycerz w lśniącej zbroi. Włoży hełm, dosiadzie rumaka i pomknie w dal, by uratować królowną zamkniętą w wieży. Potem w ciężkiej walce zwycięży bestię ziejącą ogniem. W nagrodę otrzyma pół królestwa i ożeni się z piękną dziewczyną.

Na razie jednak musi zejść na ziemię, bo nawet dobra wróżka mu nie pomoże. Na pewno nie napisze za niego sprawdzianu z języka polskiego. Ach, gdyby miał czarodziejską różdżkę!

rz, ż, ó, u, ch

Tomek wstał dziś o siódmej. Zaparzył mamie kawę, zjadł twaróg i wypił duży jogurt. Potem posłał łóżko i założył ciepłą bluzę. Tego dnia niebo było zachmurzone i zerwał się wichur, który wyginał nawet potężne drzewa. Tomek poczuł strach i chciał wrócić do domu, ale w szkole czekała go klasówka. Postanowił, że będzie odważny. Uniósł głowę i z uśmiechem ruszył przed siebie.

Wujek Józek późno wrócił do domu. Jak każdego dnia wypił filiżankę kawy. Potem zjadł supkę jarzynową z marchewką i usmażył schabowego z ryżem, ponieważ był głodny. Następnie nakarmił królika świeżą rzęzą. Nie zapomniał również o żółciu i chomiku. Po obiedzie zabrał się za porządki. Kazał córce wytrzeć kurze na górnych półkach. Również ułożył rzeczy w szafkach. O zmierzchu zrobił chłopcom kolację. Pokroił bochen chleba, na kanapki położył rzodkiewkę i żółtko. Po wyczerpujących wydarzeniach dnia udał się na zasłużony odpoczynek.

wielka i mała litera

Mieszkańcy Europy to Europejczycy. Nasza miejscowość jest położona na Mazurach. Polska leży nad Morzem Bałtyckim. Wszyscy krakowianie uwielbiają spacerować nad Wisłą, u podnóża Wawelu. W wakacje Michał odwiedzi Anglię z jej piękną stolicą – Londynem. Chłopak podszkoli język angielski. Ciocia Wojtko jest Węgierką, ale bardzo lubi kuchnię polską. Mój tata czyta „Gazetę Wyborczą”, a mama prenumeruje czasopismo „Żyjemy dłużej”. Niedługo będziemy omawiać „Tajemniczy ogród”. Z okazji Dnia Dziecka wybierzemy się na film pod tytułem „Epoka lodowcowa”.

ę, ą, em, en, on, om

Wiosną kwiaty rosną w szybkim tempie. Zwierzęta budzą się z zimowego snu. Gołębie gruchają w parku, gęsi i kaczki kąpią się w stawie. Ptasi koncert rozlega się w lesie. Na gałęzi dębu siedzi dzięcioł, który stukaniem powoduje zamęt. Mądra sowa spogląda dostojnie i milczy. Gdzieś w głębokim gąszczu ukrył się wąż. Na leśną polanę przyszedli dzieci. Monika z Martą zrywają konwalie, Ania wąża żonkile. Tomek udaje grę na trąbce. Damian zorganizował konkurs w robieniu pompek. Wojtek bawi się w wędkarza. Dziewczynki grają w gumę. Wszyscy chcieliby się wykąpać, ale woda ma jeszcze niską temperaturę. Lepiej przyjrzeć się ptakom i drzewom. To już koniec wiosennej wędrowni, ale początek lata.

i, j

Na lekcji historii nasza klasa brała udział w dyskusji. Nie umieliśmy podjąć właściwej decyzji. Pani nie traciła nadziei, że uda nam się dojść do porozumienia. W głębi duszy przyznawaliśmy jej rację na całej linii. Dużo energii i wysiłku kosztowało nas zrozumienie pewnej idei. Na lekcji geografii szukaliśmy na mapie Danii. Potem była lekcja języka polskiego, na której czytaliśmy wiersze z tomu poezji Adama Mickiewicza. Po tych wszystkich trudach w śnieżnej zawiści dotarliśmy do domu.

nie z różnymi częściami mowy

Marek otrzymał niedawno karę za nieprzestrzeganie regulaminu klasowego. Nie najlepiej zachowywał się na lekcjach. Nie odrabiał prac domowych. Niezbyt przejmował się uwagami nauczycieli. Przez cały semestr chłopak niewiele czasu poświęcał nauce. Nie bardzo rozumiał, że postępuje niemądrze. Kiedyś był niezłym uczniem, ale niedługo cieszył się sławą prymusa. Niektórzy koledzy nie wierzą, że Marek nie zawsze osiągał takie wyniki.

* * *

Niedawno uczniowie szóstych klas pisali próbny sprawdzian kompetencji. Zadania okazały się nie najłatwiejsze. Niezrozumienie poleceń i nieuważne czytanie to najczęstsze błędy. Ortografia i interpunkcja nie są najmocniejszą stroną pięcioklasistów. Nie bardzo poradzili oni sobie z rozwiązywaniem zadań matematycznych. Nie lepiej wypadły zagadnienia z przyrody. Uczniowie nie zawsze korzystali z informacji.

* * *

Niedługo rozpoczną się wakacje. Maciek nie może doczekać się końca roku szkolnego. Niemiłe chwile nauki odejdą, nadejdzie czas nieróbstwa i spokoju. Aby tylko nie było niespodzianki na świadectwie! Mama nie najlepiej by to zniosła. Maciek nie zawsze uczył się pilnie. Czasami niestannie pisał wypracowania, nie bardzo szło mu z języka angielskiego. Ostatnia klasówka okazała się kompletnym niewypałem. Niełatwo jest być pilnym i sumiennym, gdy słońce, a świat nieoczekiwanie budzi się do życia. Tylko nieczuli nauczyciele o tym nigdy nie pamiętają. Uwielbiają patrzeć na niewesołe miny nieszczęśliwych uczniów. Nie chcieliby znaleźć się w ich skórze.

Pożegnanie ze szkołą

(dyktando konkursowe)

Tak niedawno stawialiśmy pierwsze kroki w szkolnych murach. Byliśmy jak nieopierzone pisklęta, które grzecznie maszerowały za swoją ukochaną wychowawczynią. Szkoła wydawała się nieprzyjazną dżunglą pełną dzikich, drapieżnych zwierząt – naszych starszych kolegów. Powoli sami musieliśmy znaleźć się wśród ich szeregów.

Nie wiadomo kiedy staliśmy się uczniami piątej klasy. Z przerażeniem obliczamy dni do sprawdzianu kompetencji. Przed nami powtórki z: historii, języka polskiego, matematyki i przyrody. Niejeden teraz żałuje, że nie przykładął się solidniej do wkuwania zawiłych definicji i wzorów matematycznych. Harce i hulanki już nie dla nas. Czas szybko minął.

Wiosenne marzenia Grzegorza

(dyktando konkursowe)

Już wiosna. Przebiśniegi przebiły swe główki spod twardej pokrywy ziemi. Niebawem w powietrzu zadźwięczą brzęczące odgłosy rojów pszczół. Nozdrza spacerowiczów miło polechczą zapachy wiosennych kwiatów: konwalii, krokusów, przylaszczek – oznak tej cudownej, nieziemskiej pory roku.

Grzegorz właśnie wrócił ze szkoły. Odrzucił wszystkie książki w ką (nie wyłączając nawet ulubionego komiksu), po czym otworzył okna na oścież. Rozsiadł się w bujanym fotelu, zaczął wdychać świeże powietrze, zamknął oczy i rozmarzył się. Pomyślał:

„Gdybym był bogaty, wybrałbym się w podróż dookoła świata. Zwiedziłbym najodleglejsze zakątki naszego globu. Dotarłbym nawet na Antarktydę, zdobyłbym biegun. Potem, żeby zmienić klimat, wylegiwałbym się na ciepłych plażach Wielkiej Rafy Koralowej, u wybrzeży Australii. Nurkowałbym w niezbadane odmęty, by podziwiać precudne, podmorskie krainy pełne niewielkich żyjątek oraz dużych stworów wywołujących popłoch wśród mieszkańców podwodnego królestwa. Ach, gdybym był bogaty...”

I w tym momencie marzenia Grzegorza zostały brutalnie przerwane. Zerwała się wichura, kwiatek spadł z parapetu, okna zamknęły się z hukiem, a Grzegorz marzyciel powrócił do nieciekawej rzeczywistości.

Późna jesień

W złociste futro wtulona podąża jesień. Jaskółki zniżają swój lot, jakby żegnały się przed podróżą. Sznur żurawi ciągnie na północ. Gwałtowne wichry zdmuchnęły z drzew i krzewów ostatnie różnokolorowe liście.

W ogródkach ludzie robią porządki, wykopują warzywa: buraki, marchewkę i pietruszkę. Rolnicy sieją w polu żyto i pszenicę. Po ciężkiej pracy czeka ich zasłużony odpoczynek.

Wśród zwierząt wielki popłoch, muszą zdążyć przed nadchodzącą zimą, a przecież dni coraz krótsze. Wiewiórki znoszą do dziupli orzechy i żołędzie. Napelniwszy swoje spiżarnie, borsuki i niedźwiedzie udają się do swoich kryjówek.

Wszyscy przygotowują się na nadejście zimy.

Jesień? Jesień? Jak to tak?

Przyszła do mnie wąską dróżką, dzierżąc w smukłej dłoni wierzby gałąź, niczym różdżkę. Popatrzyła dookoła, rozejrzała się wokół. Nie zdradziła mi imienia. Rzec nie chciała mi, kim jest.

Nieprzerwanie urzeczony wpatrywałem się w cudną jej posturę. Dostrzec chciałem każdy szczegół i odgadnąć jej imię. Dookoła harmider, wrzawa wielka, zatrzęsienie. Zwierząt tabun znaleźć można, jest również mnóstwo roślin. Niech nie zdziwi cię wiewiórka, jeż z jabłuszkiem, bóbr na rzeczce. Niech rząd brzózek pochyłonych niczym smutnych dziewcząt szereg, nie wprawi cię w nastrój melancholii.

Tajemnicza dama stała dłuższą chwilę, gubiąc się w otchłani myśli. W końcu, gdy nieśmiałość przełamała, jej tożsamość sam odgađłem, mówiąc: „Ach, Jesienią ty żeś jest!” Lecz gdy wciąż patrzyłem na nią, wstrząsnął mną dreszcz smutku. Jesień była to w istocie, jednakże która? Rozróżnić nie umiałem.

Czy ta pochmurna i burzowa, wietrzna, szarzejąca w nocnej mgle? Czy też ta ciepła, urzekająca różnobarwną kolorystyką, niosąca nam w darze naręcza żółtych liści? Która z nich odwiedzi nas? Któż to wie!

ZIMA

Leśne zwierzęta

Zimą w lesie zwierzęta muszą uważnie szukać pożywienia, bo często przykrywa je gruba warstwa śniegu. Wiewiórka i jeż zgromadziły zapasy jesienią, ale jelenie oczekują na pomoc człowieka.

W ustawionych paśnikach utrudzone mrozem zwierzęta znajdują dla siebie coś pysznego. Roślinożerny zając szarak z radością schrupie marchewkę, a smukła sarenka wyskubie długie wysuszone żdzbla trawy. Spośród pokrytych śniegiem krzaków wysunie się też czasem dzik, by zobaczyć, czy nie ma przypadkiem żołądzi. Jeśli wybierzesz się na zimowy spacer, nie hałasuj. Może uda ci się zobaczyć, jak dzikie zwierzęta zmiierzają do przygotowanych przez leśniczego smakołyków. Popatrz też uważnie na drzewa, gdzie wiszą przysmaki dla skrzydlatych mieszkańców puszczy.

A może sam przyłączysz się do tych, którzy dbają o zwierzęta zimą?

Zimą

Kiedy mróz skuwa lody na rzekach, jeziorach i stawach, a dzieci marzą, by poślizgać się na łyżwach, pojeździć na sankach i nartach, zwierzęta z trudem zdobywają pożywienie.

Zrób niespodziankę i prezent przyjaciołom zza okna. Na pewno są tam zmarznięte, wychudzone wróbelki, które czekają na okruchy chleba i śliczne sikorki marzące o smacznej słonince. Możesz ustawić karmnik, do którego wrzucisz ziarenka pszenicy, a nie zabraknie w nim gości każ-

dego dnia. Obserwuj ich cichutko, żeby nie spłoszyć utrudzonych chłodem wędrowców. Pamiętaj, że kują czasami dzióbkami grubą warstwę śniegu, by dostać się do korzonków, które mogą im służyć za pokarm. Słuchaj uważnie, bo są wśród nich wspaniali śpiewacy, którzy w podziękowaniu za troskę w czasie mrozów, umiłą ci wiosenne poranki. To twoi przyjaciele, dla których jesteś bohaterem ratującym życie. Pamiętaj też o zwierzętach domowych, twój kotek i piesek również wymagają uwagi. Przygotuj siano w budzie twojego pupila, a kotkowi zapewnij ciepły ką. To nic, że mają grube futerko, im też mróz potrafi dokuczyć. Zadbaj o pożywne jedzenie i wodę do picia. Zwróć uwagę, czy nie zamarzła na kilkustopniowym mrozie.

Pomagaj zwierzętom, a one naprawdę ci się odwdzięczą.

* * *

W najdłuższy weekend trzy grupki ekologów z północnej Polski zaczęły z wolna wchodzić do lasu.

Jakże tu było uroczym, ile świeżej zieleni, dźwięków i harmonii. Ptaki i owady zaczęły darmowy superkoncert. To kukułki i dzięcioł stworzyły leśny chór. Na kontrabasie swoją kompozycję rozpoczął brązowy bąk. Dołączyły też inne instrumenty.

Na skrzypcach grał didżej świerszcz, a najgłośniej dął w trąbę fioletowy żuczek. Wśród jagód, borówek mchów i żołądzi żwawo uwijały się mrówki i jaszczurki, w błotkach i rzeczulkach rechoły żaby, a uprzykrzone komary psuły radość płynącą z koncertu. Leśną grę echo niosło aż po kres horyzontu.

Na obrzeżach kniei zaszumiała brzoza i jarzębina, zadrżała leszczyna, a kłująca jeżyna przykryła wachlarzem liści okrągłutkie grzyby, po które schylała się przybyła grupka. Z góry na to cudne widowisko zerknął rozłożysty dąb i mruczał historię o królu z dynastii Jagiellonów, który nakazał chronić lasy.

Nad borem kołują drapieżnicy: orzeł i jastrząb i czyhają na nieostrożnego i zziąjanego ze strachu zajęczka.

Lasy są naszym bogactwem, płucami Ziemi, środowiskiem życia wielu organizmów, chronią glebę i źródła rzek, dlatego rozsądnie z nich korzystajmy i uczmy tego wnuków.

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
<i>Kształcenie językowe. Ogólne wiadomości o komunikacji językowej i języku</i>	5
§ 1. Tekst. Powtórzenie wiadomości o tekście	8
POWTÓRZENIE	12
§ 2. Części mowy	12
SKŁADNIA I INTERPUNKCJA	28
§ 3. Zdanie. Połączenia wyrazowe. Główne i zależne wyrazy	28
§ 4. Wyowiedzenie. Zdanie. Równoważnik zdania	31
§ 5. Ogólne wiadomości o stylach	37
§ 6. Rodzaje zdań ze względu na cel wypowiedzi	40
<i>Kształcenie językowe. Style tekstu</i>	45
§ 7. Główne i drugorzędne człony zdania. Zdania rozwinięte i nierozwinięte. Myślnik między podmiotem i orzeczeniem	48
§ 8. Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym	60
§ 9. Zdania z jednorodnymi członami	62
<i>Kształcenie językowe. Komunikacja językowa. Typy wypowiedzi</i>	66
§ 10. Wołacz	69
§ 11. Zdania pojedyncze i złożone. Znaki przestankowe w zdaniu złożonym	72
§ 12. Mowa niezależna. Znaki przestankowe w mowie niezależnej	78
§ 13. Dialog	82
<i>Kształcenie językowe. Opowiadanie na podstawie własnego doświadczenia</i>	86
FONETYKA I ORTOGRAFIA	89
§ 14. Powstawanie dźwięków	89
<i>Kształcenie językowe. Praca z brulionem</i>	90
§ 15. Samogłoski i spółgłoski	92
§ 16. Spółgłoski twarde i miękkie	94
<i>Kształcenie językowe. Przekazanie treści tekstu o stylu naukowym</i>	96
§ 17. Spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne	97
§ 18. Głoski nosowe. Wymowa i pisownia	101

§ 19. Alfabet.....	107
<i>Kształcenie językowe. Ustna odpowiedź na temat związany z językiem</i>	108
§ 20. Sylaba. Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu.....	110
§ 21. Akcent.....	111
<i>Kształcenie językowe. Recenzja książki (opowiadania). Recenzja (ustna) na odpowiedź koleżanki (kolegi)</i>	115
§ 22. Zasady pisowni ó – u.....	118
§ 23. Pisownia rz – ż	124
<i>Kształcenie językowe. Streszczenie tekstu z elementami opisu przedmiotu</i>	129
§ 24. Pisownia j – i.....	132
§ 25. Pisownia h – ch	135
<i>Kształcenie językowe. Streszczenie tekstu o charakterze opowiadania z elementami opisu</i>	137
SŁOWOTWÓRSTWO	139
§ 26. Budowa wyrazów i słowotwórstwo	139
§ 27. Rdzeń. Rodzina wyrazów	141
§ 28. Przyrostek.....	142
<i>Kształcenie językowe. Budowa tekstu o charakterze rozważania. Przekazanie treści opowiadania z elementami rozważania</i>	144
§ 29. Przedrostek	145
§ 30. Wymiana głosek w rdzeniu.....	147
<i>Kształcenie językowe. Dokładny opis zwierzęcia</i>	148
§ 30. Tworzenie wyrazów	150
§ 31. Pisownia przedrostków roz-, bez-, z-, s-, ś-.....	151
<i>Kształcenie językowe. Opis przedmiotów w stylu naukowym i artystycznym</i>	155
§ 32. Pisownia przyrostków -cki, -dzki, -ski	156
§ 33. Wyrazy złożone	159
SŁOWNICTWO	160
§ 34. Znaczenie wyrazów	160
§ 35. Wyrazy jednoznaczne i wieloznaczne	161
§ 36. Dosłowne i przenośne znaczenie wyrazów	163
§ 37. Homonimy	165
§ 38. Synonimy.....	166
§ 39. Antonimy.....	167

<i>Kształcenie językowe. Rozważanie na podstawie własnego doświadczenia</i>	168
§ 40. Słowniki	170
MORFOLOGIA. CZĘŚCI MOWY	173
§ 41. Rzeczownik. Cechy gramatyczne rzeczownika	173
§ 42. Rola rzeczownika w zdaniu. Wołacz	175
§ 43. Rzeczowniki żywotne i nieżywotne. Rzeczowniki osobowe i nieosobowe	177
§ 44. Imiona własne i pospolite	181
§ 45. Użycie wielkiej litery	184
<i>Kształcenie językowe. List. Jak napisać list?</i>	186
§ 46. Rodzaj rzeczowników	188
§ 47. Liczba rzeczowników	190
§ 48. Rzeczownik w związku z przymiotnikiem	191
<i>Kształcenie językowe. Opowiadanie o wydarzeniu</i>	194
§ 49. Odmiana rzeczowników	196
§ 50. Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczowników	200
§ 51. Odmiana rzeczowników rodzaju żeńskiego na -ja, -ia, -ea, -arnia, -ernia, -alnia, -elnia	205
§ 52. Najważniejsze przyrostki rzeczowników	208
§ 53. Pisownia rzeczowników zakończonych na -un, -unka, -unek	211
§ 54. Pisownia nie z rzeczownikiem	212
ZBÓR DYKTAND	214

Навчальне видання

Марія ІВАНОВА,
Тереса ІВАНОВА-ХМЕЛЬ

ПОЛЬСЬКА МОВА

**Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Польською мовою

Редактор *О.М. Бойцун*
Художнє оформлення *І.В. Ключковська*
Художній редактор *І.Б. Шутурма*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,14.
Обл.-вид. арк. 16,2. Тираж 173 пр. Зам. № 94-13.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007

www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002